ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Ч. 2—3
1935
ЛЬВІВ

В. ДЯДИНЮК

ДЗВОНИ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

5-ий рік видання.

ЗМІСТ

2—3 (47—48)-ого числа за лютень—березень 1935 р.:

	Стор.
Вибір з нагороджених і відзначених збірок поезій:	
Е. Маланюк: **Моравська весна (1, 7); Квітень (2), Кармен (3)**	73— 75
Б. І. Антонич: **Різдво; Чарки; Ранній вітер; Село**	75— 76
Ю. Косач: **Хрестоносці; Євангеличне** . .	76— 77
Н. Лівицька Холодна: * * *; * * * . .	77
Н. Королева: **Лепрозний**	77— 82
Спокуси	82— 93
О. Печеніг: **На Ольшанах; * * ***	93
У. Самчук: **Волинь, ч. II: Війна**	94—104
N. N.: **Про літературну критику й критиків (Думки читача**	105—109
С. Шелухин: **Критика нового наукового підручника історії України (Д. Дорошенка)**	109—116
Др. К. Чехович: **До проблеми народніх ритмів у Шевченка**	119—125
о. Др. Й. Сліпий: **Віра і наука**	125—134
о. Др. Г. Костельник: **Справжнє джерело атеїзму (продовження)** , ...	135—139
РЕЦЕНЗІЇ: *Е. Маланюк:* **Земна мадонна** *(м. г.)*. — *У. Самчук:* **Марія** *(Т. Р.)*. — *І. Садовий:* **Без менні плугаторі** *(м. г.)*. — *Р. Єндик:* **Проклін крови** *(С. Л.)*. — *о. Др. и. Сліпий:* **Паломництво до Святої Землі** *(Х.)* — *о. Др. М. Конрад:* **Націоналізм і католицизм** *(П. Б.)*. — *Др. В. Залозецький:* **Огляд історії старохристіянського мистецтва** *(Іван Старчук)*.	139—149
З преси і журналів	150—151
З редакційного листування	151
Від Адміністації	151
Нові книжки	152
Errata	152

ПЕРЕДПЛАТА НА ДЗВОНИ ВИНОСИТЬ: Річно 15 зл. в передплаті, 18 зол. в післяплаті. Речинець для вплачування передплати на 1935. рік минає 15. квітня 1935.

ЗА КОРДОНОМ: Річно 20 зол., або їх рівновартість у чужій валюті.

ПООДИНОКЕ ЧИСЛО коштує 1·80 зол., подвійне 2·50 зол.

Видає Видавн. Кооп. „Мета". Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА Ч. 7/II. ТЕЛ. 94-56.
ЧЕКОВЕ КОНТО П. К. О. ч. 505.041.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС" ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 14-78.

Вибір з нагороджених і відзначених збірок поезій *).

ЕВГЕН МАЛАНЮК (Зі збірки: Земна Мадонна).

МОРАВСЬКА ВЕСНА.

1.

Ми летіли до тебе, Мораво,
Пять годин, аж до сизого Брна.
Наш літак плинув прудко і жваво,
А мотор нам бренів, як зурна́.

І, здавалось, дитинство приснилось,
І не був це літак, а — килим.
Тільки серце прискорено билось,
Тільки серце шаліло: летим!

І тому, що замісць мінаретів
Знизу коміни фабрик росли, —
Розум кпив собі з казки поетів,
З їх пророчо-ритмованих слів,

І нагадував літери формул,
І казав про пілота й мотор — — —
Як не вірить в закони і норму,
І в той Вищий, в той Перший Мотор!

Пропливали фреґатами хмари
І стелилась їх тінь по землі...
Ні, не казка, не мрії, не чари
В цім манометрі, шрубі, крилі, —

Все створив Ти — і світле, і чорне,
Чи билину, чи птах, чи літак...
І машина свій лет рукотворний
По землі стеле тінню хреста.

7.

...І мотор вже в блакиті бренить.
День підноситься вище і вище.
Свище простір подоланий. Мить
І земля обертається в грище.

---

*) Щоби зобразити талани цьогорічних нагороджених і відзначених поетів, подаємо осьтут вибрані вірші з їх збірок, оцінку яких в цілості під естетичним і католицьким оглядом подали ми в ч. 1. „Дзвонів" с. р., а оцінку збірки Е. Маланюка подаємо в цьому числі. *Ред.*

Ще сто метрів літак переміг,
Підігнувши під тулубом лапи, —
І земля між річок і доріг
Обертається барвами мапи:

Води — ко́бальт, сієна — рілля,
Луки — зелень, а царина — охра.
Так встає древнім ликом земля,
Як створив її Перший Топо́ґраф.

Так встає шахівницею сил,
Гіпподромом напружень і гонів,
Видови́ськом живої краси
І театром рухомих кордонів.

Вище й вище підноситься день
Полководцеві і архітекту!
А мотор під блакиттю рокоче й гуде
Переливами орлього клекту.

КВІТЕНЬ.

2.

Так явно дишуть неоглядні груди, —
О, теплий дух весняної землі!
Невжеж тут вив голодним звірем грудень,
Метелиця казилась в сивій млі?

І знов стрімким струмком балака' балка,
Цікава цокотуха весняна,
Що сонце пестить землю надто палко,
Що в очереті бачили русалку
І що когось вже вабила вона.

КАРМЕН.

3.

Лиш чорні дні почнуть палати
Чорніш від цих недужих вен,
Зявляєшся страшна, як фатум,
Ти — нещадима, ти — Кармен.

Хай хатній затишок шепоче,
Що стіни певні і міцні, —
Війне твій подих, блиснуть очі, —
І все вже в бурі, все в огні.

Хай усміх на обличчі грає
І сонцем серце напува', —
Твій зір чарує грішним раєм,
Вогнем печуть твої слова.

І невідступна, необорна
Ні для молитв, ні для хреста,
Кармен, Кармен солодка й чорна,
Ти труїш знов мої уста.

Б. І. АНТОНИЧ (Зі збірки: Три перстені).

РІЗДВО.

Народився Бог на санях
в лемківськім містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисанях
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
У долоні, у Марії
місяць — золотий горіх.

ЧАРКИ.

Зелений ясень, серп і коні.
Прилипнув хлопець до вікна.
В чарки сріблисті і червоні
Поналивалася весна.

І хочеться хлопчині конче
від весняних воріт ключа.
З трави неждано скочить сонце,
немов сполохане лоша.

РАННІЙ ВІТЕР.

Крилатий вітер, дужий вітер,
що зорі, листя й ластівки несе,
сп'яняє серце. Ех летіти
в зелений квітень, в синь пісень!

Піднявся день, мов олень з кручі,
Ніч відплила, мов корабель.
Крилатий вітер і пахучий,
мов дзенькіт срібленних шабель.

СЕЛО.

Корови моляться до сонця,
що полум'яним сходить маком.
Струнка тополя тонша й тонша,
мов дерево ставало б птахом.

Від воза місяць відпрягають.
Широке, конопляне небо.
Обвіяна далінь безкрая
і в сивім димі лісу гребінь.

З гір яворове листя лине.
Кужіль і півень і колиска.
Вливається день до долини,
мов свіже молоко до миски.

ЮРІЙ КОСАЧ (Зі збірки: Чєрлєнь).

ХРЕСТОНОСЦІ.

Брязчать мечі чотками оповиті,
Піднятих заборол іскриться ясна мідь,
І рвуться коні в путь, збиваючи копита,
Мов розірвати хочуть темну світа кліть.

І день жагтить. На дзвінкість древніх площ
Впаде яса лицарських сурм лунких
І рушать лави в даль, у шквирю, шквар і дощ —
Суворі і палкі, нерівні і стрункі.

Хтось молитовно руки над юрбою звів
І палахкоче в подвигу закохане чоло,
Що вкоїться лише в святій землі,
В Йордані зачернувши свій шолом!

ЄВАНГЕЛИЧНЕ.

Хай дивиться лиш той, хто має очі,
Хай слухає лиш той, хто має вуха,
Горі серця, горі, великі духом,
Находять дні розгнівані й пророчі.

На взгір'ї вершники — знамена божих кар,
Рудими кіньми топчуть стиглі ниви,
Раба і пана, князя й мужика
Єднає жах перед незнаним дивом.

Жебручі смілости — той час не ваш
Жебручі гордости — той час не ваш:

Ось поспіша в долини, на розпуття,
Шляхом закуреним, керманич бур і гроз
З мечем ясним, у лати весь закутий,
На чолі вершників усміхнений Христос!

НАТАЛЯ ЛІВИЦЬКА-ХОЛОДНА*) (Зі збірки: Вогонь і попіл).

* *
*

Я буду тихо, тихо так
Лежать і згадувать пів ночи
Ваш гордий профіль і уста
І Ваші мужні сині очі.

І буду сльози на рукав
Сорочки білої губити,
Така самотна і така
Закохана в весну і квіти.

* *
*

Бог покарав мене, я знаю,
І не скоритись я не можу,
І кару цю щодня приймаю:
Нехай же буде воля Божа.
Але як серце рветься в клоччя
І подолати мук не може,
Але як слізьми сходять очі,
Не винна я тому, о Боже!
Я прийняла її, я знаю,
І кара ця, як ласка, Боже,
Та що ж, як змучене до краю
Це серце вже горіть не може.

Наталя Королева.

Лепрозний.

Леві простяг руку до придверного калатала. Простяг — і шарпнув її назад: не вірив. Виставив на жовтаве проміння підсліпуватого місяця й дивився, розчепіривши пальці. Обернув долонею й глибоко, з облегченням зідхнув. Дійсно, рука була цілком чиста, зовсім дужа. Ніби ніколи не зазнала хвороби —

*) Її збірки жюрі ані не нагородило, ані не відзначило, одначе, щоб дати читачам повніший образ минулорічної поезії, беремо її теж під увагу. *Ред.*

прокляття, що робить з живого мерця!.. Але гірш, як мерця! Істоту, призначену на довічне животіння по гробовищах, відлучену й відмежовану від цілого світу. Істоту безневинно зганьблену, що при наближенні на досяг голосу повинна попереджати кожну живу людину розпачливим покриком — „Нечистий!“. А нечистому немає місця ані в людському милосерді, ані в співчутті, бо ж цим словом закінчуються назавжди всі людські відношення й взаємини.

Три повних роки такого існування зробили з Леві твір, що жахався власної тіні. А от же — нині його рука — рука дужої людини. На ній знову — всі фаланги пальців, чиста, мняка шкіра, а в цілому тілі — колишня парубоцька сила, а душа — пяна радістю. Тепер бо знову йому відкритий увесь світ, такий красний світ, як скарбниця надій, можливостей, осягнень. Довкола — безкрай, як весняне поле вкритий квітом, тільки схились і зривай!

Міцно вхопив клепало й впевнено застукав у двері.

За хвильку маленьким віконцем виглянула старша жінка з каганчиком в руці. Вогник хитнувся, майже ліг, зломившись наприкорні, знов вискочив нагору, лизнув червонавим відблиском пооране журбою обличчя, безодні скорботних очей й зарумянив сиве волосся під наміткою.

— Хто й чого?

— Мамо! Я... Це я, Леві... Здоровий, цілком дужий!.. Мамо, пускай мерщій!

Жінка піднесла вгору обидві руці!

— Боже Авраама, Ісаака, Якова...

Глиняний каганчик хрипко стукнув об камяну плиту долівки, а вогник згас водночас з покриком.

— Не бійся! Кажу ж тобі, мамо, це я, і зовсім чистий! Ось свідоцтво священиків. Пророк Назорейський, Ісус Галилеянин... Той очистив мене!..

. . . .

Ранок вже гладив білу Магдалу злотисто-рожевими пестощами, а стара Рахель знову й знову гладила синові мнякі руки, знову й знову перепитувала подробиці. Переривала відповідь на пів-слові, цілувала очі, чоло, волосся й питалася знову.

— Та ж кажу, було нас десятеро. Десять трандуватих, котрим Він коротко сказав: — „Хочу! Очисьтьтесь!.. Боже Великий! В тій хвилі чисті, мов новонароджені, ми, збожеволіли радістю. Що - сили дременули до священиків по свідоцтво, що ми — знову люди!.. Відтоді бо, мамо, ми можемо знову бути між людей... Між людей, мамо!

Рахель зложила руки молитовно:

— І як же мусіли ви Йому дякувати! Я неначе бачу, як ви попадали в порох і цілували Його ноги, й той порох, по якому вони ступали... Що ж говорив, як усміхався святий, коли ви лежали обличчями своїми в поросі біля його ніг?!...

Леві втопив у землю очі.

— Ми... побігли враз до священиків, до храму... Ми... не повернули вже потім до Нього... Мамо, ми були такі щасливі, що забули й подякувати Пророка... Пигадую, що впав перед ним у подяці лише один... Був то самарянин, мамо...

І, шукаючи собі вибачення й попереджаючи материні докори, додав:

— То — нічого, мамо! Він — такий ласкавий, він такий добрий. Він не потрібує подяки. Він нам напевне вибачив, мамо...

І немов на доказ, що дійсно було так, бризкаючий потік соняшного сяйва залив ветху Рахелину хатинку й стіл, на який позносила синові все, що десь мала в запасі, й молоде красне обличчя лепрозного, й сяючі вицвілі очі матері.

І раптом вранішню тишу прорвав гамір голосів. Шум наростав, як хвилі прибою, міцніщав і покривався окремими екзальтованими голосами:

— Осанна! Осанна Сину Давидовому!

А з утульної Магдали, що причаїлась серед кучерявих садів, відповідав акорд радости й привіту з другого натовпу, що біг назустріч. Мати з сином без слова вибігли на вулицю.

. . . .

З того часу Леві ходив з учнями Ісусовими. І, хоча Учитель здебільшого забороняв, Леві всім і скрізь розповідав про чудо свого сцілення й показував посвідку від священиків. А йому вторував Реувім, якого також сцілив Ісус, зробивши його суху руку коротким наказом в храмі, в суботу, дужою й повною сили. І що довше ходили вони з Учителем, що більше бачили надприродних проявів Його досконалої доброти, що більше чули Його святих, опановуючих слів, — то з цілої душі розуміли й відчували блаженність чистих серцем, голодних правди та спрагнених по слову Божому, про що говорив Він з гори до несчислимого натовпу на все відданих Йому слухачів.

— Побратиме мій! — сказав наскрізь зворушений по Нагорнім Навчанні Реувім. — Я вже далі не можу так... Піду попрощаюсь з батьками моїми, віддам сестрам все, що мені належиться, й назавжди лишусь при Вчителеві. На все! На добре й лихе. І ніколи, ніколи більш не покину Його!

Це було саме так, як думав Леві. А що Реувімові була дорога через Магдалу, відказав:

— Не покину і я Його аж до моєї смерти. І мушу про це сказати неньці! Ходімо разом.

Пішли порожнем: не мали ні палиці, ні запасних сандалів, ані лепти. Мали лише по великому окрайцеві хліба, що Вчитель чудесно намножив аж на пять тисяч люду. І коли вже відміряли чималий шмат дороги, посідали при джерелі, в затишній долинці, порослій густими смоковницями. Леві кусав нестверплий хліб і побожно питав побратима:

— Чи ж коштував ти, Реувіме, колись такого хліба? В ньому — смак усіх найсолодших овочів, запах всіх найліпших квіток,

наїдок всіх найкращих страв... Він такий добрий, як передсмак вічної блажености. Реувіме! Ти ж їв найліпші страви й розумієшся на цьому. Скажи бо, що ж таке є в цьому хлібі?!

— Небесне благословіння, Леві! Погляд Вчителів торкнувся його. Правиця Вчителева благословила його, ломавши...

І не договорив: міцний удар в скроню звалив його, як підрубану деревину. І для Леві примерк білий світ від здоровецького стосуна: гострий біль протяв голову, а кров залила всі дальші почування. Як приятелі прийшли до тями, була глуха ніч. А що не можна було в них щось украсти, то пограбовано їм лише недоїдки чудодійного хліба. В ближчому ж селі, куди ледви доплентались, дізнались, що в перейдених ними горах розпаношився з своєю бандою страшний розбішака Варрава — страховище всієї околиці.

. . . .

Не повернули до Вчителя ні Реувім, ні Леві. Треба було або ж дочекатись, поки Варрава з своїми шуліками перейде на інше місце, або ж ще ліпше радила Левина мати — почекати, коли знову Христос завітає в околиці Магдали. Таки ж мусить Він прийти на свято до Єрусалиму. Отже, тоді вони й підуть за Ним, бо ж піти в Єрусалим, це — одна річ, а блукати горами — річ інша!

Та ж перебувати стало в Єрусалимі було трохи інак, як ходити селами в супроводі Вчителя. Неможна було існувати, „як птиці небесні“, але на пошукування праці чи заробітку відповідь була та сама:

— Нема. Ну, ні, може по святах.

Від цієї відповіди й бурчання в шлунках Реувімові та Леві пригасло світло Божого сонця. Ніби перебували на Ріках Вавилонських, а не в „Святому Місті“. Щоденним хлібом стала їм безнадія, за напій мали зростаючу розпуку. А такий хліб та напій не відсвіжували. Лишалось: жебрати або красти. Та ж в точці найвищого напруження доля усміхнулась, через одного земляка пощастило їм достукатись до підручного Каїфового домосправця. І було це не аби-яке щастя, бо ж у первосвященика Каїфи слуги мали що їсти-пити, а від всяких прохачів та відвідувачів перепадав і свіжий гріш. Працею не морили, бо челяди було аж надто, головно — для репрезентації та варти. Треба було тільки пантрувати й бути напоготові до несподіваного наказу. Слуги здебільшого лише сиділи в очікуванню розпорядження в день під розлогою оливою, в холодочку, а ввечері коло веселого багаття, що запалювали, коли з росою падала на землю прикра прохолода, що зростала попліч з пітьмою.

В тім сталім дозвіллі була праця лише язикам. Що ж слуги належали духовному годностареві, найбільше було мови про храмові події. Часто згадувалось і про Назарейського Пророка, котрий безстрашно відважився йти проти Каїфи, потужних книжників та багатирів фарисеїв.

Першого дня, що почув те Наймення Леві, почав був на-

дхненно розповідати про чудо свого сцілення, та земляк-протектор суворо його зацитькав. А „щоб не вийшло чогось через дурня“, попрохав підручного домосправця, послати Леві кудись з двору, бодай на гірські винниці. При відході ж порадив:

— Коли тобі, свате, смакує тутешній хлібець, то про Галілеянина помовчуй. Ми всі — у самих гріхах, ні закону, ні святого письма не тямимо, то де вже нам розумітись на чудесах пророків. Розумієш? Ото ж бо й є! Що ж Леві тепер не бачив Реувіма, на винниці ж часто говорили про Галілеянина зле та й Левину галілейську вимову не рідко висмівали, швидко блідла гадка про подію, про яку в завчених виразах, мов від когось переказану, колись раз-по-раз розповідав Леві. Навіть якось похитнулася певність, чи дійсно Ісус вратував його від тої страшної немочи? Чув бо, як раз сам домосправець розповідав, що священики видають посвідки про одужання з трандів тим, котрі мали лише звичайнісенькі чиряки. Коли ж прочув, що у Реувіма відобрали ту священицьку посвідку і загрозили вигнанням з служби, хоч і з важким серцем, а все ж таки „страху ради“ спалив свою на багатті. І тоді заломились крила душі, що підносили вгору до високого, великогс, вселюдського, всесвітнього. Натомість у загаслій душі запанували дрібні щоденні обрахунки та наймитська поготовість виконувати накази хлібодарця...

Ані звістка про тріюмфуючий вхід Раббі в Єрусалим, не піднесла на дусі Леві. Противно: відчув якусь гіркість, ніби чимсь ошуканий, відчув, ніби йому стерпла душа, мов змерзлий гад, не маючи сили напружитись. А коли все ж таки від переказів про стихійне „Осанна“!, про нестримний екстаз мас почало ніби розігрівати Левину душу, вийшов наказ усій челяді Каїфовій та Анниній чекати в преторії — тім ненавистнім місці римської влади. Було тут люду, як риби в сітях при багатім улові, ні повернутись, ні спертись, ні прикуцнути. Ноги аж пухли від стояння, в голові гуло від спеки, спрагле горло сичало. Не ставало сили чекати.

А коли каламутний погляд Леві впав у вибалушені осатанілі очі Реувіма, враз над всіма думками запанувала досада й злість.

— Через Нього ж тут люди гинуть!.. І правда, коли кажуть, що як же Він міг вратувати чужих, коли не було в Нього сили вратувати себе самого! Хіба таки й справді дав себе звязати Месія? Та ще на те, щоб судили Його погани-римляни?!.. Он, як ловили Варраву, так він мало не два десятки люда потовк. Дехто вже й на тім світі. Та й з багатирями він довго не розмовляв, потужною рукою оступався за гноблених, хоч може деколи й вчинив кривду, так...

На білому мармурі подіюму, де засідала римська влада, розцвіли світляними квітами вістря вояцьких списів. Заблищали шоломи, мечі. На повищені з'явилась біла проконсулова тога й в повній тиші пролунав рівний, певний і байдужий голос:

— Так, кого вам відпустити на свята ваші: вашого Царя, Ісуса, чи розбишаку Варраву?...

З кількох місць почулись несмілі голоси:

— Варраву!

— Варраву! — раптом вигукнув і ввесь натовп, — й гукав та кричав усе те саме.

Леві глянув на Реувіма й по рухах його губів зрозумів, що й він гукає за Варраву.

На мить йому міцно стиснулося серце біллю, соромом і досадою. Відчув ще раз міцного стусана Варавиного, але неначе щось уломилось в душі, а гадючкою прискочила у розпаленім мозкові думка:

— А куди ж ми тоді поспішали?! Коли б не до Ісуса, то й не натрапили б на Варавині кулаки... Все через Нього... — і повний злости, він заплющив очі і зойкнув що-сили: —

— Варра-а-ву!...

Не пізнав свого голосу, але вив далі; в спільний тон з цілим натовпом:

— Варраву!...

Н. Королева.

V. Спокуси*)

І твій барвіночок хрещатий
заріс богилою"...
Т. Шевченко.

Брат Бертольд відштовхнув покреслений пергамент з вичисленнями та помітками: знову заблукала якась невловима помилка до його вирахувань. В кінцевому розрахунку, незрозуміло чому, коли всі передпосилки були бездоганно справні, виходило зовсім не те, чого він сподівався.

Відчув глибоку втому. Оливяно важка байдужість пригнітила його, немов усього сплющила в плескуватий, безформений і безвільний шматок матерії. Зробив над собою зусилля й підвівся з стільця. Розчиненим вікном влетіли в келію-лябораторію срібні каскади згуків, що наскрізь наповнювали старезний кляшторний сад: сотки соловіїв робили свій весняний фестиваль. Бертольд повернувся до дверей, щоб свіжістю ночи та музикою саду змити з себе цю байдужість, гіршу за недугу. Але, коли поклав руку на клямку дверей, його погляд упав на полу брунатної ряси, кінці білого шнура з трьома вузлами — й спинився. Легка тінь іронічної усмішки пробігла по його губах: хіба ж він сміє зробити, що забажається йому в даній хвилині? Він же мусить робити лише те, що стоїть в кляшторному статуті, а там ніде не сказано, щоб ченці могли серед ночі виходити на прогулянки в сад.

Як часто, ще й досі! — забуває він, що вже нема в світі ні лицаря Константина Анклітцена, ні схоляста Конрада з Кельну.

*) V-тий розділ повісти 1313; пепередні розділи гл. чч. 6—7, 8—9 і 10—11 1934 та ч. 1. ц. р.

Вони оба вже вмерли на-завжди, вмерли раніш, за їхнього батька, — а ось вже два роки натомість зявився мовчазний, вічно заглиблений в свої проєкти, задумливий, усім, часами й собі самому навіть, чужий — брат Бертольд. І не розумів сам, чому та праця, до якої так змагав, в яку занурювався цілком і в „замку на шпичаку", у алхеміка Брудерганса в Фрейбурзі, останніми часами не давала йому радости, лише саму втому. Що перетворило її на будень, що затулило перед нею принадні перспективи, згасило осяяну недосяжністю мрію, якою вона була пройнята? Тепер — це щоденний його обовязок, котрий зводиться до того, щоб лише регулярно робити, але зовсім не обовязує зробити. Повинен бути лише сталий процес праці, а цілком не конечний її наслідок. Невже ж в цьому була й причина його втоми й байдужости? Адже ж він — Бертольд знає й так само думає, — як і ґвардіян, як і братія, — що робить „Богові на славу, кляшторові — на хвалу, а добрим християнам на користь". Дуже ж часто він бачить і наслідки своєї праці, втілення тієї чи іншої ідеї в реальні форми, перетворення її на ужиточні речі, котрі цілком виповнюють формулу — „Богові на славу — людям на користь". Має він тепер незрівняну змогу для творчости. Лябораторію, впорядковану за його власні гроші, має він таку, про яку і в сні йому не ввижалося в батьківському замку. Має він повну волю й повне порозуміння, й не тільки ніхто йому не перешкоджає, а ціла сотка братів, кожен в міру своїх сил і уміння радо б йому підпомогли, коли б він потрібував їхньої помочи, бо ж є те — „...кляштору на хвалу". Патер Герхард, ґвардіян наказав не відривати брата Бертольда ні до чого, коли він працює в лябораторії, навіть зробив усякі полегші в буденних чернечих повинностях, щоб уможливити й уприємнити йому його працю, якою так дорожив, бо признавав його великі здібності, а сміливість Бертольдової творчої думки — далеко більшою за свою. Чому ж не зробити все, що дасть можливість тій молодій думці розгорнутись в повну широчінь?

Лише Бертольдова вдача з його раптовними змінами настрою примушувала патера Герхарда хитати головою:

— По істині: очеретина, що вітром її хитає — вболівав ґвардіян. І враз до того додавав, своїм звичаєм, з — латинська:

— Arundino vento agitatem...

Це призвичаєння патера Герхарда думати в латинській мові й текстами Святого Письма не було для нього дивиною, бо ж батьки дали його до кляштору ще з семи років його життя, як алюмна. Ото ж, тільки слова, сказані й негайно переложені на мову латинську, видавались йому „добре сказаними". Але ж для повної переконаности ті ясно сформульовані й зрозумілою латиною сказані слова набували повної ваги лише в тім разі, коли їх підпирав текст Святого Письма, або цитата з писань отців Церкви.

— Ще ж вчора, — сам собі нераз міркував над Бертольдовою вдачею патер Герхард, — ще ж вчора Бертольд палахкотів від захоплення своєю новою ідеєю, а вже сьогодні —

мов той попіл... Sicut cinerum... Холодний і мертвий. Так, frigidus et mortus. Увесь — одна журлива задума.

Журу ж вважав побожний гвардіян за найгіршого ворога кожної людини. Для ченця ж — говорив він — це була смертельна отрута. Бо з жури повстає байдужість. З байдужости — несмак до праці.

І щирий син Св. Франциска з Асизі — патер Герхард гарячо молився, прохаючи фра-Бертольдові витривалости й радости духа, — цих двох крил, що підносять душу людини понад всі спокуси й тяготи життєві й навіть над самим гріхом. І несказано тішився старий чернець, коли помічав, що для Бертольда світало, й захоплення новою працею вертало до нього.

— Сказано: „як вітер змінлива людина“, — згадував слова „Божого філософа“ — патер Герхард. — Хто ж може знати, чи не зростає в нашому кляшторі з волі Божої новий Альберт Великий?...

А брат Бертольд вже дійсно був ученим. І все ширшої слави та розголосу здобувала праведному кляшторові та Бертольдова вченість. Люди йшли з далеких околиць, мов на прощу, до Францишканів, „що на горі“. Ліків, поради в ділах духових і світських шукали тут прочани. Часами здалеку прибивався сюди якийсь винахідник, що мав нову думку, котрої сам не міг перевести в життя. І тоді вигадливість брата Бертольда, як казав патер Гвардіян, була —

— Майже безмежна й завжди невтомна.

Так винайшов брат Бертольд барви вітражні: яркіші й прозоріші навіть за славнозвісні італійські, бо вони не були такі різкі, однаково приємно сяяли й проти сонця, й при вогнях вівтарних свічок. Трапилось, що отець Ґвардіян трохи насварив брата-шевця, що той помалу робить братії обув. Саме тоді вийшов дозвіл Францишканам холодних та північних країн замість підошов Св. Франциска, взувати і чоботи, бо ж часто бувало, що братія застуджувалась „аж до смерти“. Однак брат-швець, Криспін нічого не міг вдіяти, бо вичинбарити шкіру можна за 6 або аж за 8 місяців. Цього не лишив без уваги брат Бертольд. Познаходив він якісь горіхи — не горіхи, каштани — не каштани, що вже з десяток років у патера аптекаря без потреби валялись: хтось з місіонарів привіз на показ природні дари заморської землі. І збагнув їхню силу брат Бертольд, приправив з них тинктуру, якої діставши брат Криспін повикидав всі свої запаси дубової кори, що по ямах кисла, забракував і вербове коріння, лише користав з Бертольдової тинктури та з особливого дерев'яного колеса, також братом Бертольдом вигаданого на розминання шкір. І за якихсь два чи іноді й менче тижнів має брат Криспін мягку й гладесеньку шкіру.

А вже кому справжню радість робив брат Бертольд своїми підсилюючими рослини розчинами, — так це кляшторному садівникові — фра-Нарцизові. То дасть таку водичку, що коли нею раз на тиждень підливати зеленину, — досягає вона неймо-

вірних розмірів; то вигадає цілу систему рам шкляних, що їх можна було то відчиняти, то зачиняти, і тим способом тримати рослини в більшій теплині, як була надворі. Й добрий брат Нарцис очам своїм не вірив, що йому проростає розсада в той час, коли ще на дворі раз-у-раз падає сніг. А потім вигадав Бертольд і таке, що навіть взимку можна було мати зелену, свіжу городину.

І брат Нарцис мабуть більш за всіх ченців любив фра-Бертольда. Любив ніжно й віддано, як можуть любити малі діти й старі ченці.

Нарциса призначили на садівника лише за його наймення. А що працюючи в саду, брат Нарцис раз-у-раз співав пісень, що сам складав, жартома звали його — „Narcissus Poeticus“, як і однойменну з ним квітку.

Проти справдішньої манії — надавати людям, крім хресних наймень, ще й прізвища, доводилось воювати мало не з церковної казальниці. Бо стало це просто пошестю. То ж не уйшов прізвища й брат Бертольд. Почали його прозивати „фра-Нігер“ або й просто „фра-Шварц“. А причепилося до нього таке прізвище тому, що, захватаний в праці, брат Бертольд частенько не тільки до рефектарія, але ж і до церкви приходив умащений в сажу з своїх горнів. Та й сам він мав темний, як вороняче крило, волос...

—о—

Бертольд стояв уже давно біля столу, спершись на лутку вікна. Невтомні соловїні співи заколисували його. Думки давно вилетіли вікном з ляборараторії, перелетіли високі кляшторні мури й блукали по широкому, грішному світі.

Струснув головою й оглянувся. Погляд його на мить затримався на невеликому пучечку перших темнофіялових братків, що стояли в порцеляновому тиглі на поличці перед круцифіксом. Подивився на них лагідним поглядом й відчув, як потепліло на серці, немов його легенько погладила ніжна рука.

— Фра Нарцис, — подумав — ніколи не забуде принести перші квітки в мою келію. Не знаю, коли він їх сюди й приніс?

Брат Бертольд сам навчив Нарциса, як вирощувати надзвичайно великі братки й тому тепер підступив ближче до квіток й почав їх розглядати уважніше. Зненацька здалось йому, що квіточки замиготіли, набули прозорости й в них затремтіло інше життя. Щось до болісти ніжне й солодко-сумне здушило Бертольдові серце й горло. І в тому сумі, в тих сльозах, що самі собою набігли на очі, відчувалась зворушальна до глибини серце радість. Безконечно далеке, безповоротно минуле... Колюмбині очі.

От так само дивились вони на нього того вечора, як прийшла вона „позичити вогника“. Бідна, бідна! Не дістала вона того вогничка й не розігрілося її недоторкане дівоче серце!.. Такий самий фіялковий погляд впав йому в серце й тоді... в альхехиміковому саду. Як ясно бачить він знову все те!... Бертольд тихо опустився в фотель і впився очима в квіточки.

Яблука саме достигли. Старому вони були рішуче не потрібні: садив він їх малими, а коли вони почали родити, він вже не мав чим їх їсти, бо ртуть, з якою раз-у-раз працював, знищила майже всі зуби... Бертольд тоді — ще Конрад — був на дереві й кидав відтіль Колюмбі в попередницю блискучі, румяні кульки. Раптом розсунув віти й глянув на діл. Колюмба стояла, закинувши голову з розтягненою за два ріжки попередницею. Біля неї стояв майже повний кошик яблук.

— Легковажна донька Еви, — засміявся з дерева Константин, — ну, що, як і тебе за яблука виженуть з раю?

Дивився на неї усміхнений, веселий, повний життєвої сили. Колюмба протяла його своїм поглядом: темні, фіялові, як квітки братків, її оксамітові очі, глибокі, мов безодня, таїли в собі щось притягуюче. Вона не сказала нічого, а отже він почув відповідь, якої дехто чекає і все своє життя.

— Яку ж відповідь маю прочитати в твоїй фіяловій мовчанці? — спитав Конрад, чуючи, як дрібне тремтіння біжить по його тілу в такт повітряним вібраціям соняшного дня?

Але вона спустила повіки й тихо відповіла:

— Не можна вигнати мене з раю, бо на землі я його не матиму. Райські овочі не вродили для мене.

— Чому? — запитав жагучо.

Вона мовчала знову. А коли він одним скоком опинився біля неї, — на крок від них стояв жебравий чернець з близького шпиталю:

— Офіруйте щось на немічних. Лише хутчій, бо людська біда нетерплива, а милосердя мусить квапитись.

Колюмба мовчки розгорнула край попередниці й висипала яблука в торбину прохача. Потім ще хтіла взяти й з кошика. Але Конрад вихопив кошика в неї з рук, сподіваючись, що вона також не пустить. Та вона пустила й побігла до хати. Йому стало досадно: не дав більше ченцеві жадного яблука й пішов також і собі в двір. Але бачив не доріжку під ногами, а важкі, темно-гнідою патиною виблискуючі на сонці коси.

Чого ж втекла? Чого відштовхнула його? Зрештою, хоч вона й гарна, й мудра й така відмінна від інших, — а проте — лише донька прачки... І вона знає, що — нерівня...

Згадав, як алхемік пророкував, що з цієї ремісницької доньки колись буде вчена абатиса...

Абатиса!.. І перед Бертольдовою думкою пробігла жахлива примара процесу. Смерть фрау Тільде на стосі, загальне зворушення, як — навіть раніш ніж за рік по тому — висвітлилось, що спалено її цілком безневинно. Заворушилось на голові волосся, коли уявив собі перипетії Колюмбиних терпінь в підземеллях інквізиції та чудо увільнення заступництвом, не бенедиктинської абатиси, а самої святої Агнеси...

А зрештою, як мало він про все те знає!.. Хоча й цікавило його, тривожило й пекло довідатись все до найменчих подробиць. Та саме про Колюмбу й не годилося ні перед Богом,

ні перед людьми, ні перед самим собою виявляти великого зацікавлення. Бо ж тоді він щойно вирікся світа...

Здалеку, крізь згадки й мрії, сумно й ніжно глянули знову на Бертольда фіялово-сині очі. Як тоді, коли бачив їх в останнє.

Підніс погляд на круцифікс, немов беручи святе зображення за свідка, що не його в тім провина. Та ж саме з-під круцифіксу впав на нього ще раз фіяловий погляд квіток. І в тім погляді вчувається докір:

— Коли б був не злякався життя...

І раптом спалахнула в серці злість. Не на Колюмбу, а на гріх, на спокусу, що скрізь чигає на ченця. Навіть і в цьому лагідному вигляді скромних квіточок.

Бертольд підвівся й вхопив повною жменею квіти за голівки. Шпурнув ними у вогонь горна. Але не влучив у запалі: братки розсипались на камяні плити перед пригаслим вогнем.

— Все одно, нехай так!...

Провів рукою по чолу, відгортаючи думки, немов сплутані кучері, що лізуть на очі.

— Та ж ... минулося! Минулося й те, що згадав. Минулося й те, на що був потрібний той рух рукою; замість кучерів, вже давно прикрашає його голову акуратно виголена тонзура. Навіщо ж всі ці думки? На що згадувати й Колюмбу? Хіба ж мало на світі гарних і розумних дівчат?

— Ну, ну! Таких — мало! — Щось несвідоме відказало з глибини серця. — Дуже мало! Навіть може й була всього одна така Колюмба! А в твому житті — то напевно, що одна!

І знову десь дуже здалека відозвалось луною з докором:

— Коли б був не злякався життя...

Знизав плечима й трохи розтяг куточки губів: він — лицар злякався?!

І щоб перебороти недорічні думки, не пішов спати, а замість ліку вернув знову до відкинутої праці. Схотів перевірити теоретичні висновки своїх сьогоднішніх вираховувань й підійшов до робочого столу. Там витяг ріжні порошки й почав робити сумішку. Але пальці часами затремтіли, рухи були непевні, хемікалії розсипались і не можна було ручитись за точність ваги.

Незручно повернувшись, Бертольд зачепився за мідяний моздир, що вірвався з столу й з дзвонінням покотився по камяних плитах підлоги. І ці звуки здались Б—і такими подібними на дзенькання підків по скелях.

Як давно вже не сідав він на коня! Як давно вже не летів навперейми з вітром за звірем на ловах! Та й ніколи не відчує він радощів дикої гонитви, коли кінь і їздець як легендарний центавр зливаються в одну істоту, що прагне лише одного: дігнати!

— І все те я виміняв на цю тюрму! — з досадою й жалем сказав у голос.

Під вікном немов хтось пробіг, дрібно цокаючи копитами. Ясний, срібний голосок маленьких дзвіночків пролунав у нічній тиші й зарисувався ніжною мельодією на тлі соловїного супроводу.

— Сарна блукає в саду! — пройшло Бертольдовою думкою, — ґвардіянова сарна.

Але думки знову вертали назад. Згадав колишні турніри. Дарма, що там — у світі — він ніколи не мав до них нахилу. Що-правда, був ще замолодий і не міг брати самостійної в них участи. Та ж батько примушував бувати на всіх. І тепер згадав і ясно вчув, як захрустіли зломані списом людські кістки, й з огидою здригнувся.

— Яка ріжниця, — подумав; — саме в цім між шляхетними лицарями й пяними парубками в черні, що в неділю протикають один одного вилами?

Ні, за тими „геройськими грами" він не шкодує.

— „Шлюбний віночок плете,
Усміхаючись, дівчина ніжна"...

Чиїсь нахабні очі заглядають на нього. Лащиться яскраво одягнена жінка з віолею в руках. Нахилившись вперед, все ближче схиляється до нього й кокетливо перебігає білою ручкою струни. Але ж дивиться, як жебрачка...

— Прекрасний лицарю! Лише тут! Лише тута — найліпше вино від початку й до кінця Рейну, — закликає шинкар з порогу свого мандрівного шинку, прикрашеного ґірляндами свіжої хвої та підробленим з бляхи виноградним листям. Під тими ґірляндами, при вході в шатро — також бляшаний, розмальований Бахус, припевнений до бочки, мов прапор, на високій тичці...

Тут по-за „палісадами" огороженого для турніру майдану — справжній ярмарок. Гамір і барви проковтують його — юнака Константина та замкового капеляна, що є йому сталим сопутником, щойно вони відділились від почесних трибун, призначених для „ліпших" глядачів, шляхти й дам.

— Купіть павячих пер. На шолом! — Підсовується під саме лице Константинові цілий букет зелено-золотих окатих лопаток, що хвилюються в руках мандрівного продавця.

— Пане ласкавий, шляхетний, молодий, гарний та щасливий! Не лишіть без альмужни скаліченого, — держить Константина з другого боку за стремено старий жебрак-каліка. Над синє-червоними його болячками, навмисне оголеними й виставленими на показ, кружляють зелені мухи.

А ось розгвинчена у всіх суглобах постать дурника Абеля. Углядівши Константина, він якось застерігаючо вимахує йому руками. Й раптом починає витанцьовувати, приспівуючи:

„Сиди тихо на печі, на печі!
Не рипайся та мовчи! Та мовчи!...

Ці Абелєві співи й танці завжди знаходять своїх глядачів. Тепер — довкола нього — чималий натовп. Та ж звідкільсь вривається божевільна сарабанда. Людський ланцюг оточує Абеля, й оглушуючим криком забивають Абелів спів жебраві діти. Тисячами пустили по світі їх — безпритульних безбатченків часті й довгі війни. В цілому світі нема куточка, що був би їм рідним. А тому вони — на всіх битих шляхах, на всіх базарах і ярмарках,

вони настирлива жеброта й хитрі напасники, перед якими безсила й найбільша обачність купців та перекупок. На ярмарку счиняється страшний галас... Та десь здалека озивається військова фанфара — й діти, мов горобці, пурхають на той звук й зникають в натовпах, схованих збитою курявою.

Жонглєри, танцюристи, ходці по линвах, ведмежатники та музики зібрали біля себе силу людей. Але ж чи не найбільший натовп стоїть довкола цілого табору циганок-воріжок. Перші кола, найближчі до табору, виглядають мов квітник: це дівчата, як метелики на вогонь, злетілись до чарівниць, що скажуть чи сказати мають їхню долю на все дальше, здебільшого смутне життя.

Константин з цікавістю перебіг поглядом по рожевих личках, заквітчаних, темних і злотистих косах, по ріжнобаревних зодягах, й спинив коня біля циганок. З ним вітаються. Між парубками хтось вигукує його наймення дружнім, повним симпатії голосом. Стара жінка додає до того вигуку побажання здоровля й щастя „на тисячу літ". Підданці Константинового батька люблять „молодого пана", бо ж кожен в порівнані з старим видається за янгола. А Константин таки й справді нікого не скривдив, навпаки, — коли вдатись під його захист, ніколи не відмовить в заступництві.

Капелян нудиться. Він радніший би вже до своєї „келії" в замку, де зеленковаті стекла круглих вікон, мов напів-зажмурений мордатий кепелянів кіт, спокійно й ласкаво дивляться на тиху обстанову покою. Одначе Константина кортить ще трохи повештатись між людьми, що мають таке „просте", — гадає він, — життя й такі нескладні радощі. Він торкає острогою коня й ще ближче підсувається до вінка з дівчат. Але вони перебільшено лякаються й з кокетливим сміхом та верещанням розсуваються перед конем. Біля нього твориться гурток: парубоцтво, кнехти, собакарі, „озброєні люди", джури. Всі з Анклітценового замку.

Циганка, витягнувши кощаві руки над шматком полотна, що прикриває шість перевернених до гори мисочок, ледви тріпоче широкими руками, мов червоними крилами й приглушеним, „таємничим" голосом промовляє:

— Відчинені мені брами небесні,
Відчинені мені брами земні...
Відчинені мені брами сердешні...

Голос циганки стає все глибшим та більш надхненим. Глядачі нишкнуть, причаровані містерійними звуками й незрозумілими рухамм червоних крил.

— Відчинені мені брами душевні...

— Та бодай тобі ще й пекельні відчинилися наростіж! — вилітає з натовпу щире побажання хриплавого вояка, у якого вино вигнало з душі всякий містицизм.

Але циганка не чує ні дружнього побажання, ні голосного реготу, вона знає своє й швидко вертає втрачену на хвильку — наладу. Вже знову перелякані дівчатка, тиснучись одна до одної, все ближче підступають до чарівниці. Й, нарешті, одна несміло простягає руку, доторкаючись до мисочки. Циганка хрестить ту

мисочку й підносить її: під нею сяє новенький шлюбний перстень.

— Ой, щаслива ж ти, дівчино вродливая! — виблискуючи очима та білими зубами, солодко виспівує воріжка, — і рік не скінчиться, а вже будеш у намітці ходити...

Вже й інші дівчата сміливіше підступають до рівних мисочок. Радощі, смуток, надія, переляк мішаються з веселим реготом і ущіпливими жартами. Під шостою мисочкою лежить звязка ключів.

— Ой, будеш, щасливая голубонько, господинею у духовного! — присуджує засоромленій дівчині циганка...

А біля другого шатра, старезна, мов оброслий мохом пень, вусата бабизна, з сивими патлами, що повибивались з-під баревної хустки, гоїть інша чарівниця якогось пацієнта від давнього лишая. Обертає його то передом, то спиною й однотонно промовляє:

— Лишай, лишай великий,
Згинь ти у пустині дикій,
Там, де жиди по шатрах сидять,
Де вони мясо в піст їдять;
Нехай вони й тебе, лишаю, ізїдять!
Зникни, щезни, згинь.
Зникни, щезни, згинь.
Тьфу-тьфу-тьфу!...

Чарівниця плює на пацієнтову потворну руку, перевертаючи її долонею то догори, то до землі.

— За тридевять день згине все без сліду, — говорить вона, приймаючи платню. Коли збрешу, — наплюй тоді циганці в очі!

— Плюнь, Михелю, відразу їй межи очі! Навіщо будеш чекати аж цілий місяць?! — радить Михелів кум.

Та ж і ця чарівниця так само не зраджується скептичною реплікою. Вона пробує на жовтий зуб отриману монету: чи не оловяна? — а її каламутні очі спиняються на молодому лицареві. Зненацька на неї сходить надхнення, простягає до Константина руки й напів-співом вичитує, як наговір:

— Ой, чоловіче нещасливий! Ліпше було б тобі й не родидися, й не хреститися. Ліпше було б вмерти, не живши, слізьми очей не вмивши. Розіллєш ти крови море, собі й людям на горе. Смерть-вогонь з пекельного ланцюга ти спустити — спустиш. З самим чортом — тьфу на нього — проклятого! — свою долю злучиш! І наймення твоє люди проклинатимуть на полях кривавих...

Константин, що спочатку слухав з усмішкою, відчув, нарешті, що йому стає моторошно від цього несподіваного, грізного пророцтва. Журливо-тривожно стислося серце й ніби холодок пробіг по спині.

Та довкола вибух регіт, що перервав пророчицю:

— Що ти плещеш, сліпа жабо? — гукали їй з натовпу.

— Коли й усі твої ворожбицтва такі, то ти занадто отверто людей обкрадаєш, стара відьмо!

— Червоної смерти нема на неї, проклятої...

Всі довкола раптом споважніли, дехто й зблід. Інші здіймали шапки й обертаючись в напрямі костельної вежі, побожно хрестились. Перехрестився й Константин. Згадка про чуму всіх наповнила тривогою: жарти замовкли, натовп розсувався.

— Михелю, відбери в чортової куми гроші. Бачиш бо: бреше, як пес, — спробував був хтось вернути заниклий настрій.

Інші ж поважно хитали головами:

— І наверзе ж от такого сука! Та ж наш „молодий" навіть сарну вбити жалує.

— Має серце, як дівчина...

— І живе ж як чернець!

Але циганка зненацька пішла проти течії й мужньо поставилась перед цілим ярмарком:

— Що ви тямите? Я не знаю, хто це й відкіль він. Але ж долю його бачу... бачу! — стукнула в землю палицею. — Най запамятає, що казала! — й пірнула під брудний і обідраний килимок, що заступав полу її шатра.

Константинові давно вже кортіло смикнути коня й відїхати геть, але якесь почуття амбіції, що, мовляв, він скапітулював перед брехливою циганкою, затримало його в натовпі. Та й зрештою, що ж він є: сільська дівчина, що завмірає під циганчиними словами? Щоб показати, як байдуже йому балаканина чарівниці, розвязав кесет й шпурнув у натовп жменю дрібних монет.

Счинився неймовірний гармідер, що зник у поросі.

Коли юнак з капеляном обминали останній комедіянтський намет, нагнали сумний провід: на марах, покритих золотом шитим прапором, несли забитого на турнірі лицаря. За ним вели бойового коня, далі йшли слуги, джури, пажі. За ними — гурток вболіваючих цікавих. Йшли без шапок, розмовляли стиха.

Комендант, що сурмив, закликаючи глядачів до свого театру, припинив музику й, спинивши якогось підлітка з походу, випитував, хто і як помер?

Константин вчув такі слова розмови:

— Чому ж ти не плачеш, хлопче? — немов іронічно питав комедіянт.

І в тон запитанню була відповідь:

— Та що ж там плакати... за одним? Коли б так усіх...

І від цих фраз, котрі спочатку видавалися смішними й дотепними, чогось Константинову душу огорнув серпанок несмаку й погорди, яку відчував стихійно до юрби. Веселий день похмурнів, радість молодости, мов пилюкою, заволочило нудою. Хотів був заговорити до капеляна, так той, щоб не пропустити години призначених молитов, вже пустив поводи свого мула й, злегка коливаючись у сідлі, побожно вичитував з свого бревяру...

Константин струснув головою й тяжко зідхнув. Без свідо-

мости пробіг очима по стінах своєї лябораторії, ледви вловив вухом все ще екзальований хорал соловіїв, й ніби знову пірнув у свою дрімоту-згадки. Неначе продовженням тієї білої дороги, що нею виїхав з ярмарку до замку, тікає в невідоме інший білий шлях.

На перехресті — три старі, дуплясті липи. А під ними побожна душа поставила камяний хрест. Під хрестом — проста камяна лава. На тій лаві сидить дівчина. І, хоч схилена на коліна її голова, та відразу впізнав її Конрад з Кельну. Підійшов до неї, що сплітала з волошок вінок, і приязно привітав:

— Поздоров Боже, колего. — Але враз перейшов на жарт: — В які ж це нові студії заглибилась? Чи теольоґічні, чи фільософічні? Бо ж ні для математики, ні для ботаніки нема потреби вибірати середохрестя, де дороги, відходячи від хреста, біжать у ріжні боки й... ніколи ніде не зійдуться?

Колюмба зашарілась. Це буває здебільшого, коли Конрад зве її колегою. Це він говорить навмисне —, щоб підкреслити, що не бачить в ній дівчини, а лише товаришку по школі. Подумавши своїм звичаєм хвильку, однак відповідає лагідно:

— Що ж замислюватись над шляхами, яким доля не судила зійтись? Без фільософії плету вінок на цей самітний круцифікс, немов забутий тими, хто лише без наміченої вперед цілі блудить дорогами життя.

— І ти так спочуваєш самітним?

Темно-фіялові очі щиро поглянули на Константина:

— Всім самітним, — і додала, — а особливо тим, що йдуть незнаними їм дорогами не передбачаючи, куди дійти доведеться.

— То дай і мені квіточку твого милосердя, — простяг руку юнак, — й хотів був узяти вогенно червоний мак.

— Ні, ні, не цю! — немов аж схвилювалась Колюмба. — Це — недобра квітка: на вигляд вона дуже принадна, але віддих її — отруя. Та й обсипається вона вмить. Це — образ пристрасти, — додала тихо, мов для себе й простягла дві темно-фіялові квіточки братків . . . .

— Бідна дівчина! — зідхнув брат Бертольд. — Не зазнала вона багато радости. Зауважив, що ліки, які приправляв, зіпсував: зовсім не слід було додавати сюди андродому, а потрібен був зензибер та аристолохія.

Мрійну ніжність до Колюмби ніби присипало попелом з горна. Рішучо нічим не була йому ця жінка, але й тепер ще псує вона йому його працю! Так, жінка — це відвічний ворог ченця, митця, творця, ворог, що вічно й безжально мститься їм за промінь, котрий кидає на них з своїх очей!

Достав пуделко з насінням білих водяних лілей — Nymphea alba —, що були найліпшим ліком проти „спокуси жінками“. Розтер зерна в ступочці, долив наливкою з горобини й, випивши, пройшовся по келії. Біля горна мало не наступив на розкинені братки.

Щож — Колюмба? Хіба ж вона винна, що йому раз-у-раз ввижається?...

Схилився й обережно, одну по одній, позбірав квіточки,

обдмухав, розгладив примяті пелюсточки й поставив у свіжу воду. Знов помістив під круцифіксом. Тоді став перед ним на коліна й стиснув руками скроні. Боковим поглядом побачив, що вікно посвітліщало, а стіни потемніли. Ранок!...

Впявся очима в Спасителя й молився за себе, за Колюмбу. За всіх, що терплять на світі цім. За всіх, що не вміють назвати своєї болісти й не знають, де шукати на неї ліків. Потім перейшов на устійнені побожні формули. Й швидко думка відокремилась від слів, збочила й прудко побігла стежками минулого, побігла, мов клубочок ниток, що впаде у пастушки на шпилі й котиться, підстрибуючи, все далі, додолу, в прірву...

Отямився, почувши знову дзеленчання срібних дзвіночків, що закапотіли свіжими краплинами під вікном. Дзеленчання наближалось, але раптом замовкло.

— Са-а-рна! — важко поворушилось слово у втомленій голові, вплутуючись в слова молитов. — Са-а-а-рна блу-ка-а-є... quaerens quem devoret — додав несвідомо.

І раптом схопився на рівні ноги.

— Знов спокуса! Задрімав на молитві!

В прозорому повітрі, мов розгортаючи новий день, покотився круглий звук костельного дзвону. Кляштор прокидався.

Оксана Печеніг.

НА ОЛЬШАНАХ.

При церкві віщій Пскова,
в очах Пречистої Любови —
подільський хрест.
Під ним затерта націй риса.
Там міцно спить Кобизскій.
О, знайте всі, що зна одна:
Його душа така ніжна,
Замріяних був жест;
Й що тут не поросте трава —
У споминах, у чорному вдова.

*
* *

І знову день — не надаремне!
Відбивши три доземних,
вихожу світлим корридором.
Мов білий плат лягла покора.
Не була ніч лиха, ні темна! —
В полях куски срібного лема.
То тут, то там рукою Джотта
— небесна синь, а не темнота.
Не вили голоси Валькірій,
Ніхто не зрадив своїй вірі.
В ночі повстанув світлий храм
чудно́, відкритий сонцю і вітрам.

Улас Самчук.

Волинь, ч. II: Війна.

Світлій памяти моєї Матері.

I.

Паринина Матвія цього року над Угорською долиною. Хома-ет-тоє і Кушка Іван, сусіди з обох боків, також тут мають своє пасвисько. Земля угорських селян широко й далеко розляглася. Долина, озеро, луги, пригірок, що луком вигнувся проти сонця, лісом темним, дубовим від північних вітрів заставився. Зруб під лісом на другому схилі і молодий березняк... Границя широка й твердо заросла морогом врізалася геть високо по цю сторону долини. На схилі кущі ліщини, молоді кучеряві дубочки. У кущах камінь здоровенний, ніби спина кита в океані, випнувся з землі, обріс мохом, порепався від вікових танців вітрів. З одного боку камінь зненацька урваний, ніби по ньому вдарили великанським молотом і відбили кусень, що вайлом скотився до долу та в непевності зупинився перед сіножаттю Михайла Турка.

Під урвищем скеля роздявилась і з її пащеки виріс коронатий дуб — розпятий громом на дві половині. Звідсіль і озеро видно. Впало з небес й розбилось на кільла куснів великанське дзеркало, а соняшні проміні водоспадом зливають схили з житом і маком польовим та волошками синіми, і трави з кміном, що вигнались ростом у пояс людини. Та з трав тих мало толку. Рікрічно, як виростуть вони до покосу, літні спеки зливу наносять і тоді озеро води свої невпинно лавою розправляє здовж, як глянеш долиною.

Трави тоді никнуть під водяною навалою. Брудні хвилі свавільно і дико рвуть береги долини, наперають на кущі верболозу та вільхи. Мешканці трав — коники, комахи і все, що жило і раділо у джунглях долини — гибло нараз, неслося на хвилях у невідому безвість...

Страшна тоді ставала долина. Шуміли води, вільхи, шуміли дуби. Жито хилилося, колосся торкалось глинковатої землі, а маки передчасно обсипали свої барвисті шати.

Ні, ні!.. Не даремно бють громи і хмари наводять зливу. Коли води спадають, на поверхні притоптаних трав лишається риба. Нагальні хвилі масово виплюскують багацтво озера і, мов кусні срібла, лежать і тріпочуться на сонці безвладні тварини.

Тоді з Угорська й Тилявки баби, дівки, хлопці пастушки з кошами виходять і голими руками підбірають карасів та піскорів. При тому бої зводять за здобич угорщуків і тилявчани. Бере та сторона, яка подужає. Закон їх подібний законові хмари і буревію.

Але не тільки за це бились угорщуки з тилявчанами. Ні, ні... Не тільки за це...

Паринина Матвія, Івана Кушки та Хоми — ет-тоє межує

з угорськими полями. За межою поле покате до долу — тінь і мочар — власність Григорка, прізвища котрого ніхто не знає. Мужик багатий, ледачий і пяничка. Поле дерном вросло і в осени, коли збірали мізерний овес, паші було, хоч косу підкладай. Хто б не полакомився на таку пашу? І тилявчани випасали її. Угорщуки нераз силкувалися недопустити цих, але дарма... Знов бої. Ні одної рибки без бою. Ні одної стеблини паші... Так.

Але найважніше (і це з покоління в покоління): Володько цього року заприсяжний пастух. Чорний, пружний, вивітряне конопляне волосся, репаті лапаті ножиська. Пасе шість корів дійних і четверо ялівнику. Це не Лебедщина і росходу тут — межа з межею сусідує — будь на сторожі!

Слава, що межує паринина не зі „шкодою“. Межує з парининою, а на Ет-тоє пасе своїх четверо хвостяк „німий“. Імя його Роман, але знають його, як „німий“. Дебелий хлопчисько, лоб твердий, барви паленої цегли, ніби щойно з огню.

Від Кущиного сусідують два білоголові „мамині“ лобурі тонкі і ніжні Хведько та Ілько. Худоби дванадцятеро, тому двох волочуться. Один не впасе, бо пас кожний на свому — це моє, там твоє, а по середині, дивись, чітка межа, креслена в плянах, законом великої держави суворо хоронена!

— І добре! — казав Матвій. — Ненавиджу отого спільного, того „людського“... На свому, хоч стань, хоч сядь, хоч покотом... Я пан тут. Так. Кожний має право кусник пана в собі мати...

Тому межу суворо берегли. Тому коло товару зіваків не корч і вуха май на двадцять пять... Паси на свому.

„Ах, коли вже воно скінчиться“, — думає по соте чи тисячне Володько. Поле, поле й поле. По середині паринини буда, соломою крита. Там міх, там якісь латухи, там палиці з ліски, цяцьковані ножиком-рачком з червоною колодочкою, купленим за три копійки. Буревій, дощ, чи злива — буда сховає. Володько сам ставив, крокви збивав, лати краденими з двірських штахетів цвяхами прибивав і пошивав старими з панської клуні сніпками. На випадок „війни“ з угорщанами дві схованки зручного каміння припасав.

Думи заважають Володькові, Кляті, дурні думи. — А куди, Рогата, щоб тобі очі злегенька, Бог дав, вилізли! —

Це саме тоді, коли думи вертілися разом з Тарасом Бульбою коло Дубенського форту, де славний батько нищив неславного сина за зраду.

— Хто то були такі запорізькі козаки? — питав Володько минулої неділі свою пані-вчительку, яку навідував і літом.

— Ее, то такі люди, що на Дніпрі січ свою мали і за землю руску та царя православного ляхів-ізуїтів, турків та інших невірних шаблями воювали...

— А що то є Україна? — питав він далі.

— Україна? То, кажеться, такая область над Дніпром, там коло Києва, чи що...

Неясні це відповіді, і цікавість далеко ще невдоволена.

— Во-лодь-кууу! Володь-кууу! — чує зненацька хлопець.

Зривається, бо лежав черевом на землі і пацав ногами. Мав саме за Рогатою бігти.

— Володь-кууу!...

— А чогооо?!

— Угорщукиии!

— Це Хведько. Товар його у долині над границею. Хведька видно за горбом тільки по пояс. Приложив долоню до рота і кричить... Небезпека! Сполох! Ворог на овиді!

Володько зривається і мов стріла летить над границю. За Рогату зовсім забув. З долини швидко одну по другій жене Ілько свою худобу.

Корови попутані гицають, як тільки можуть, з останніх сил, а Ілько газдилить по їх клубах палюгою. З другого боку німий, також відганяє скоріш свої корови догори від границі.

— До купи! Ільку! Згонь до купи товар! — кричить на бігу Володько. — Ти! Ти! — вимахує руками на німого і показує, щоб згонив і свій товар до буди. Той помічає і вихором летить на вказане місце.

— Гей, гей! -- кричить Володько, розмахує товстючою палюгою і пре до границі назустріч ворогові. За ним побіг Хведько, а далі німий.

Добігли до границі і зупинилися. Володько швидко дихає. На чолі піт. Перед ними Григоркове з нескошеним вівсом поле. З протилежного боку з гори від каміноломень пре в долину з десяток угорських пастушків. Вони пасуть на толоці, тому їх багато. В руках у кожного бук і торба каміння.

Побачили протизників і зупинилися.

— Давай-даваaaй! Давай-даваaaй! — потрясаючи високо над головами буками, хриплими дикими голосами викрикують вони своє воєнне гасло.

„Приймати? Не приймати?“ — швидко працює Володькова думка, але німий уже белькоче і потрясає палицею.

— Давай-даваaaй! — викрикнув Володько і добавив лайку.

А дерманці клинці,
пекли жабу в ринці,
всіх дерманців запрягали,
з печі жабу витягали!

Затягнули хором угорщуки. Така образа! Боже, така непростима образа!

А вгорщани шмаркачі,
пекли жабу у печі,
батька й матір запрягали,
з печі жааабу витягали!..

Відчитали їм Володько й Хведько. Таке нечуване зухвальство трох бельбасів зовсім роздратувало ворогів. Німий лопотить безупинно, розмахує товстючою своєю палюгою і готовий з копита кинутися в бій. Але Володько ні.

— Каміння давай! — гукнув він. Хведько кинувся до схованки по каміння. Цього цінного військового знаряддя по цю сторону обмаль, тому треба обходитися з ним обережно. Під час бою треба по можливості підбірати те, що накидає ворог.

А той пер вже що духу в діл до сіножатів. Ось вже гицають високою травою, добігають до Григоркового вівса і зникають. За пригорком їх не видно, тому напруження, поки вони вигулькнуть на цьому боці, ще більше.

Скільки їх? Раз, два, три — пять, що бігли з-заду, а спереді також з пятеро. Нападу треба сподіватися з боків і з переду.

— Держіться, хлопці! — затискає зуби та кулаки Володько. Німому наказ дивитися на правий відтинок, Хведька ставить на лівий, а сам в середині.

— Не підпускати до себе. Камінюками! На палиці не підемо... Вони нас злущать... Їх у троє більше...

І тут блискавично приходить Володькові нова думка.

— Сховаємся! — сказав він. — За гноєм...

На полі поскидано купками гній і хлопці миттю залягають за ними. Вискакувати зненацька, несподівано. Володько подасть знак.

Залягли. Ожидання. Пражить сонце. Володько запер віддих і вслухується у кожний гамір, що доходить з долини. Серце нагально стукотить.

По небі нечуйно сховзають хмарки... Мертво, непорушно стоять дубки. Зелений їх лист відблискує промінем. У вівсі стрикотять коники.

Першими вигулькнули з-за горба ті, що бігли навпростець. Ліве крило пішло під гору яром, праве кущами, де розбитий камінь.

Просто через овес борсається трьох обвітрених чорнопиких з лишаями хлопчиськів. У руках буки. Вибігли на рівнину: — давай — даваай! — крикнули майже нараз.

Ніхто їм не відповів. Тиша. Всі три зупинилися. Віддаль від границі — раз кинути камінем.

— Хлопці, вперед! — викрикує Володько і зривається, мов опарений. За ним зривається Хведько, за Хведьком німий. Всі три стрімголов летять проти напасників.

Це було так несподівано для угорщуків, що вони не встигли кинути ні одного каміння. З місця пустилися навтіки. Стрібають вівсом, тільки постольці мигають та набиті камінням торбини гарцюють по задах. За ними навздогін летять камінці, а німий на цілу околицю реве своїм диким ревом.

— Стій! — гукнув Володько. З обох боків вигулькнуло ще кілька угорщуків, які, пригнувшись, пруть на допомогу своїм товаришам.

У віддалі сто кроків всі вони зупинилися. Володько і товариші вперлись у них гострим лютим поглядом.

Бац! — чіткий камінчик вирвався з руки угорського лівшуна, описав у повітрі криву струну і чвякнув у землю. Володько відступив лиш два кроки і піднявши, сховав його в кишеню.

— Кидай ще! Кидай, чортяча ратице! Рило твоє значно краще як у нашого кнура, — кричить Володько.

Німий жбурнув і собі камінчика. — Ти! Не кидай! — накинувся на нього Володько, показуючи на обмаль камінців. Хай вони, мовляв, перші кидають.

Це було гаслом наступу угорщан. Кілька камінів сипнулося на дерманців, які не встигали їх піднімати. Кожний мусів берегти себе від каміння...

— Гурааа! — крикнули угорщани і всі сипнулися вперед. Дерманці почали відбій. Камінці сипляться градом. Німий озвірів і готовий з буком кинутися на напасників. Але в той мент кругла камяна галька бацнула його в суглоб правої руки. Хлопець закричав. Володько шворно шпурнув камінчика і попав угорщука в ногу. Той присів одразу.

Та не встиг Володько повернутися на крик німого, як в очах його сипнулись іскри. Над самим своїм оком відчув гострий дотик камінця. Хвильку нічого не бачить. А коли відкрив очі, угорщани були під самим носом.

Дерманці рухнули навтьоки. Угорщани за ними. Крик, свисти. Каміння сиплеться за втікачами. Володькові тече з чола піт і кров. Нагнув наперед голову, щоб каплини спадали на землю, хоронив сорочку від плям — мати не мусять знати. Ніщо.

Аж на горі зупинилися. Угорщуки добігли до буди і там застрягли.

Володько нагнувся. — Ах, Боже! — вигукнув Ілько. — Володьку! У тебе ціле чоло розколоте...

— Ааа! То нічого. Але я й йому різнув. Бачив, як бебецнув... Як сніп. При по воду!..

Ілько пустився в Мозолянку по воду. Угорщуки гасали навколо буди і по хвилині з неї задиміло.

— Володьку, Володьку! — кричить Хведько. — Твою буду запалили!..

Володько глянув туди, тримаючи праву долоню над правим оком. Через пальці сочилася кров і маленькими пружками стікала і капала.

— От, зволочі! — з притиском вирвалось з його уст. — Васииилюю! Василююю! — почав гукати.

Дим над будою звівся, мов верблюд, двома горбами і все вище та вище відпихав блакить. Сонце смажило боки землі з найбільшою увагою. Навіть пільні коники цвіркуни і весь народ травяний середнього літа принишк.

А буда розпустила огненні крила і, здавалось, бажала під блакить за димом звестися. Василя тут ніде не було. Це Володько лиш так, щоб настрашити угорщуків, кричав.

— Чекай, чекай, стоболів тобі в ребра! — гукає Володько. — Ми ще вам покажемо!..

Але угорщуки виразно святкували свою перемогу і налюбувавшись видовищем огню, дико, різко викрикнули мерзенну лайку і побігли...

Бігли стрімко, сильно, як могли, ніби за ними хто гнався. Німий послав їм навздогін своє: — Та-та-ауааа! — та кілька камінчиків.

Ілько приніс у шапці воду. Гнався, мов навіжений, бо вода утікала. Володько мив чоло і ціле обличчя, але бракнуло води і він недомитий виглядав на недомальований образ. Ще раз погнав Ілька в Мозолянку.

А корови паслися разом. Небезпека ворожого нападу з'єднала усіх. Підійшли до буди. Огонь, мов пес голодний, обглодував крокви та лати. Ні одної соломинки не лишилося.

У повітрі літали кусники ватри і чути запах згарених Володькових лахів, що були заховані в буді.

Разом з будою догоряв і день. Над лісом знялося сонце, б'є боєм проміннянимна всі боки; тінь від дубів довшає, сягає спочатку паринини Кушки, далі розтяглася й до Матвієвої. На угорських полях хтось виспівує протяжну, голосну пісню.

І коли сонце запало за ліс і увінчало його короною велитенської пожежі, до Володька вийшла Катерина, щоб допомогти пригнати до дому товар.

— А це ж хто такий дурний спалив буду? — здивувалась Катерина.

— Угорщуки. Напали на нас чорти і геть усе розбили, — каже Володько.

— А ви ж де були? Не могли їм накласти?

— Добре не могли. Їх десять, а нас три... Спробувала б ти їм насипати...

— А над оком у тебе що? Господи! А сорочка. Дадуть тобі мати... Камінюкою дістав, що? А що, коли б у око вгаздилив?.. Такі дурні хлопчиська.

— Ну, що ж... Війна...

— Війна, війна. Шмаркачі такі і вже війна. Аби вам нарізав у сіданку... Та як би нарізав, знав би один з другим, як воювати.

— Ет, що ти тут тямиш... А що ж? По твоєму вони нападають на нас, а ми... Що ми? Маємо їх ласки просити, що?

Корови вели повязаними на ланцюгах. Дорожинка вузька, то треба обережно. Дома „зводини“. Зводили клуню і Матвій кликнув людей, щоб помогли звести стовп та платви. Сам перевіз половину панської клуні, сам додав матеріялу, сам потесав, подовбав, поскладав, тільки сам не потрапив звести. Кожна сила має свої межі.

На зводини зійшлося доста народу. Гармідер, жарти. По праці вечера і чарка. У хаті місця мало, тому зробили столи з дощок у клуні. Клуня велитенська, не дильована, одні стовпи, платви, бальки, та крокви. На крайній від сходу крокві тичку з великою китицею цвітів прибили.

Обсіли навколо столу. Настя спідницю підтикала, рукави позакачувала і носить мису за мисою. Матвій ще не висох від поту, з прилиплою до спини сорочкою розливає горілку.

— Щоб сто літ стояла, повно кіп мала, ні грому, ні огню не боялася! — пив дядько Стратон. Гура!

— Гураа! Віват! Хай жиє! — підхопили хлопці.

Чарка за чаркою кружляла навколо столу. Побажання, жарти, а далі вдарили пісню.

Впала роса і туман спустився нечуйно та розклався вигідно над долиною.

Та туман яром котиться,
Гей! Краще жить нам хочеться!..

Зоря вирвалась з самої глибини неба і розтявши синю дорогу, внизалася у сталеву лісову стіну. Туди ж добігають і вдаряють і пінявою луною котять у глибінь хащі, яру розлогого парубоцькі підголосники. Стратонів Максим, Хомів Мирон, Василь, а за ними старші — збили вирву шалену, широку, незрівняну ні з чим.

Ет-тоє звівся за столом на куці у порваних штанах ноги. Світло лямпи бє в його заплилі маленькі очі і вони кліпають та горять, ніби сполохані, а шпаковатий його чуб задерся назад. Правиця з тяжким залізним пястуком звелася до гори і твердо лягла на ляду столу.

— Слухайте! Ет-тоє, хочу сказати... Цитьте там! Гей! Замовкніть! Хочу сказати... ет-тоє — ми сьогодня звели клуню! Так. Ми звели клуню. Всі ми, всі що є ет-тоє за цим столом. Ми звели клуню Матвієві Антоновичу Довбенкові, котрий — всі знаємо — господар — дай Бог нам усім таким бути. Да! Ето вєрно. Господар він чесний, звєсно, порядошний і слово має тверде і важке. Скаже і руб'... Кожне слово — гроші... От все одно, що приміром, аблокат який, що перед самим судьйою царським встає і ріже межиочі правду. Бо де правда, там Бог, а без Бога ні до порога. Так сказано у святих древніх книгах...

А тому встав я „сьодня" отут, щоб якось, як то кажуть добрі люди, та й ет-тоє закон нашої землі хоче — встав, щоб випити ще одну чарку за здоровля нашого товариша і господаря Матвія... Многая літа!

На підпитку всі гримнули: Многая ліііта, многая ліiта! — Стратон аж руку підняв, ніби регент і розмахував нею поволі за співом.

Матвій заскочений і зніяковілий. Його дебела постать завовтузилася по-за плечима гостей... — Ет, — помахував він незручно лівою рукою, бо у правій пляшка з горілкою... — Все то нідочого... Ет!... — і знизував вибитим плечем. — Чоловік, знаєте, — казав він — на те й родиться, щоб бути добрим і порядним господарем... А що ж, а як же-ж!... А я робив, скільки міг... Діти виростуть, хай далі роблять... Так.

А Володько, поприв'язував ланцюгами корови, жадобо накинувся на миску паруючих галушок з молоком.

— Господоньку, Господоньку! — загомоніла Настя, глянувши на його чоло. — І хто тебе отак позначив? Ти, вітрогоне!

Володько краще змовчить. Сидить на порозі, брудні коліна повилазили зі штанів, на колінах гаряча миса. Сьорбає її і наслухує гармідер в клуні.

І приємно йому бачити батька і його радість. Здається, Матвій святкує якийсь особливий урочистий день. На рожеватому тлі вечірнього неба чітко зарисовуються темні верзерунки кроков його будучої гордості — клуні.

О півночі люди розійшлись і рознесли по хуторах свої виспіви. Ще довго собаки гавкали, ще довго то там, то інде знімався і падав невтомний уривок пісні, ніби борюкаючись з упертою тишою, освіченою тяжкими, мов мідь, відливами місяця.

Завтра буде знов день. Встане сонце і встануть люди. І Володько також встане після настирливого матірного: — А вставайно... Вставай!... Чуєш, ти?

— Ах... Я ще трошки посплю... Ви вже подоїли корови? „І як їм хочеться так рано вставати“ — подумав він.

— Ну, ну... Ти но вставай. Он уже всі погнали... Сонце вже он куди вигналось...

Він підніме і розтрощить тяжкий камяний сон і вмиє холодною росою, зібраною з листя маку: руки, очі, побіжить по молодій конюшині, щоб освіжити набряклі за ніч ноги.

А поки що він спить так міцно і так невимовно солодко. Матвій спить також. Спить на дворі під недавно зложеною повіткою. Настелив на прісках соломи і логовисько готове. Спить, як і завжди, горілиць. Сіре пасьмо місяця прорвалось через дірку повітки і всілось плямою, мов розбещений кіт, на твердій його бороді.

—о—

Довжелезна, широка тінь Жолобецького дубового лісу швидко коротшала. Над лісом спялося безліч невидимих жреців, які урочисто зносили на небесне склепіння велитенське огненне світило.

Земля тріпалась, мов піймана пташина, розгортала окраси, бреніла барвами. Нивки поля мов багатокольоровий прапор, маєстатно маяли своїми просторими полотнищами.

Володько бадьоро ступає босими ногами по сухій, холодноватій дорожині і веде на ланцюгу четверо — цугом худоби. За ним Катерина ще четверо тягне.

Йде близько коло корови Лисої. Праву руку положив їй на хребті. Це велика червонавої масті з лисиною на голові, спокійна з добрими дурноватими очима тварина. Належить вона Катерині, бо дістала від діда Юхима, коли відходила від нього.

З Лисою звязана Манька. Вона дуже подібна на ту, яку колись продав Матвій на купівлю землі. Така саме на масть, та саме порода, навіть куцохвоста. Ці дві корови — гордість Матвієвого господарства. Решта — дрібніщі, хіба ще Рогата.

Корови повільно і байдуже ступають. Їх широкі ратиці потріскують від великого тягару.

День буде жагучий, як і всі попередні. Гарячі проміні стрижуть прудко по рештках роси, яка цієї ночі надто неврожайно випала. Лиш червінь сонця і загар місця, на котрому воно приняте, підкреслено голосять непевність дня, якусь зміну, якусь ворохобню...

— Ах, коли б дощ... Так його, людоньки, треба... Так, чуєте, тошніла Настя.

— Дощу треба! — казав Матвій, при зустрічі з сусідом. — Земля, як гніт, тверда.

— Ну-да, ну-да! Дощику брак, — відповідає сусід. — День по-дню пражить, як у пеклі.

Володько це чує зі всіх боків впродовж тижня. Пашня завчасно поспіє, не наллється й засохне зерно. А цеж відомо...

І коли пасе товар він, час від часу позирає на небо, на хмарки, що викочуються з-за лісу. Дійшовши до півнеба, вони розпливаються. Хлопець схвильований. Він має досить цікавих особистих справ, які безперечно його захоплюють, але „брак дощу" турбує його навіть тоді, коли про це не думає. Ціла його істота відчуває „брак дощу", бо це відчуває земля, жито, пшениця, корови і все живе. А хіба ж він не одно, не цілість з тим усім, що його оточує?

На згарищі своєї буди, свого, як він назвав, куріня, стояв довго і з болем у серці міркував над тим, як помститися над нахабними напасниками. — Чекайте! Прийде лиш осінь... Тоді побачимо...

Пригнав „з роси" ранним, бо сонце смажило, як у кітлі. Задумав обсадити садок дубочками, але для того треба їх виплекати. У одному куті саду завів шкілку і зносив туди з лісу молоденькі дубочки. Обережно з землею викопував малюсінькі деревця, приносив у шапці додому, садив рядочками і поливав. Та не дивлячись на удатність, з якою він пильнував своєї шкілки, дубочки в більшості одразу вянули, жовкли і курчились листочки, а після майже всихали. З жалем і болем дивився хлопець на вміраючі деревця, які він любив і плекав. Треба було йти знов у ліс і приносити нові на місце завмерлих.

— Що то ти там ото вичвораєш? Ти!? Камлуку ти! Думаєш, що тут ліс виросте? — журила його мати... — Краще он пішов би та раднисько зілляччя коровам припер. Пригнав з паші, як дошки... Не бачиш?

— Я думаю, — розважав Володько, — що дубочки в господарстві пригодяться. Хіба ні? Виростуть, а ліса тоді не буде, вирубають.

Мати всміхається і відходить. А батько взагалі не мав часу до таких справ втручатися. Дяка Богу, має досить клопотів, аби тільки голова та руки витримали.

„На день" погнав Володько, коли над лісом від заходу купчились потужні кусні вайлуватих хмар. „Ах, коли б вони не розійшлися... коли б не розійшлися? — думав.

Ступав бадьоро, радісніше. Сонце оточене зі всіх боків. Воно вперто змагається з велитенськими, сірими хмаринами, що бажають наповзти на нього і задушити...

Іди, іди, дощику,
Наварю я борщику...

Поставлю на вербі,
будуть їсти гороб'ї.

Щей останеться тобі... — виспівує Володько. Він задирає високо голову і впиває погляд у хмари. І вони його, здається, слухають. Повільно, мов отара летючих мамутів, зсовуються кострубаті велитні і зливаються в одну сталевої барви масу... Знизу висуваються ще й ще хмарини. Барва неба темніє. Повітря застигає, лиш час від часу, ледь помітно, гусне то знов рідне, ніби там вгорі хто по ньому топчеться і душить.

І коли небо приймає барву старої бронзи, коли починає вирувати, вибухають перші упередливі громові рокоти. Сонце згасло нараз. Шарпнувся вітер. Знов і знов на чорноті неба хтось блискавично креслив і стерав огненні знаки.

Фііі! Фіііі! — Бразнув вітер. По дорогах піднялася курява. Верхи дубів розпатлались. По житах і пшеницях заплигали зграї лютих тигрів. Володько не стоїть, не сидить. Він бігає, стрібає, голосно виспівує якусь пісню, яку щойно видумав і яку зараз забуде. Голос його бореться з вітром. Волосся, сорочка рвуться з намагою зірватись і відлетіти під хмари. Корови злазяться до купи...

Крап-крап, крап... Одна, друга, десять... На відкриту голову луплять хльосткі краплини. Тріснув грім — гуррур! — покотилося горою... Хтось відкрив там заставу і дощ прудкий, скісний, змішаний з градом сипнув на землю...

Володько нижиться... Міцніше, міцніше! По чуприні, на чоло, щоки і бороду течуть потьоки. Сорочину промочило одразу. Тіло чує холодні струми води, яка стікає по ногах до долу. Небо рішуче розбурилось і громи вигравали свою велику музику, що так підходила до сіро-бронзових дубів, розбурханих тигрів.

І Володько не відчуває прикрості. Навпаки. Йому здається, що це ще мало. Йому далі співати хочеться і коли б дощ не так плюскав у рот, він заспівав би щось подібного до того, що діється навколо.

Буревій так само зник, як і навалився. Остання черевата хмарина відкрила сонце і воно бризнуло на світ свою горіючу міць. Бризнуло світлом, теплом, розсипалось барвами коштовних камінів по всьому, що росте. Бризнуло, щоб підняти з долини і з-над Жолобецьких та Угорських лісів тяжечі валуни туману.

Озеро вже вилилось і вода свавільно толочить трави. А навкруги свіжо, невинно, так ніби волошки, маки і все, все зненацька відчуло молодість і засміялось дзвінким радістним сміхом.

Другого дня ранком Матвій квапиться обійти поле і поглянути на те, що полишили вчорашні веремії неба. Гей, гей! Усмішка широка сама напинає уста. Роса дзвенить... А пшениця, різал'ма, таки вилягла. Казав не давати гною... Кілька кіп полеглиці буде... — міркує. А жито муром стоїть, лиш дещо вклонилося сходові, по котрому вже гарцює свавільне сонце ранку.

Зідхає широко, легко. Мязі курчаться, мов у молодого. Ноги

несуть самі довгою, росяною межею — вздовж, впоперек і назад вздовж.

Чудесно! Рости, рости! Клуню клав не для грашків. Вміститься живого золота досить. Ось тільки стріху пошиє, та дещо нових делів з осичини наколе та подилює, бодай від „фронту“... Хай хоч від дороги вигляд пристойний прийме... А збіжжя увійде до неї... То, що увійде, то увійде...

II

Прийшла цього гарного літа війна.

Шлях від Кремянця до Шумська не битий, але широкий. Від Матвієвого хутора пішов він просто полями на схід і врізався в саму гущу жолобецького лісу.

Одного ранку виїхав звідти козацький полк. Коні гиржать, списи відблескують у сонці, шаблі брязчать. Курява від комонників товстою ковдрою криє стерні і півкопи на ліво. Люди там, жінки з пишними грудьми, підтиканими спідницями, позакачуваними рукавами, діти - пастушки, старе й мале збіглось до шляху.

Коні ритмічно помахують головами, прихають... Спітнілі їх сперса виграють вальками випятих мязів. Копита мягко топчуть шлях і збивають куряву.

Вершники бадьорі й веселі. Гору кучерів над лівим ухом криє напнутим дашком круглий кашкет, який дивом - дивним тримається потилиці. Через груди навхрест кріс, шабля і „патронташ“. Ширізні штани з червоними лампасами.

— Дальоко єщо австрієц?

— О, далеко! Там, — махали люди рукою...

— Ей, красотка!.. Пайдьом с намі!.. На нємца!..

Дівчина закриває хвартушком очі. — Йдіть самі... Хіба вас мало?..

О, не мало. Їдуть — лава за лавою — міцногруді, усміхнені. І де ті коні плекалися, яка земля їх викормила? Боже, яка та, мабуть, велична земля!

До дому верталися дівчата поспіхом. Хтось засапаний, без кашкета, пробіг полями. — На сходку! Всі на сходку! Війнааа!

Війна, війна! — Пробігло полями. На магазинському чорному зрубі приліплена широка „бамага обявленіє“. Така саме „бамага“ на церковних воротах і коло Гершка на перехресті до паркана старого Соловія тістом приліплена.

Дядьки збивають коси, кладуть серпи. У кожного вираз непевности. Вулицями, якими проїхали комонники, пішли селяни. Пішли поважні дядьки, пішли їх жінки, їх діти. Коло „шкальні“ збори. Старшина читає в голос царський наказ. Дехто кашкета стягнув і цупко тримає його в задубілій від напруження долоні.

— Так значить „перший разряд — червоно - білєтчика“ завтра раненько, з харчами на три дні, виїхати до воїнського начальника — закінчив своїми словами старшина.

(Продовження буде).

N. N.

Про літературну критику й критиків.

(Думки читача).

Зовсім добре сказав Юра Шкрумеляк („Назустріч“ ч. 3): „Праця жюрі (я сказав би: критиків узагалі, *N. N.*)... суґґерує громадянству, що йому, тому читаючому громадянству, повинно в літературі „смакувати“. Неменше також присуд жюрі (критики *N. N.*) орієнтує й письменників (головно пересічних, бо непересічні орієнтації не потребують)...“

Так, правда. Роля критики дуже важна й відповідальна. Письменникам подає дружню допомогу, подає дороговкази, помагає відшукати себе, свій шлях, веде на вищі щаблі творчости. А що, на жаль, в нашій добі ми не маємо письменників-геніїв, що творили б, без огляду не критику, свій власний світ (як Шевченко, Франко, Леся Українка) — бо ж хоч Кобилянська й Стефаник живі, але вже віддавна „не чинні“ — то виходить, що всі сучасні наші „робітники пера“ не відцуралися б такої творчої співпраці з шановними критиками.

А вже щодо читацької маси, то тут критики не тільки що прищеплюють чи там виховують якийсь літературний смак, але (разом із протеґованими ними письменниками) формують світогляд, викохують етичні цінності, виховують характери, зміцняють корисні національні риси, виполюють неґативні — взагалі формують душу нації.

Так у людей. А як же справа з критикою стоїть у нас?

Багато галасу — а мало критики.

Критики в нас є. Ось згадати б хоч Др. О. Грицая, п. І. Федорович-Малицьку, С. Лишкевича, гарно заповідається теж М. Г. Шкода, що критичних студій пишуть вони мало, — а було б з чого повчитися. Є ще один чоловік, що міг би бути творчим критиком, але, на жаль, не є і мабуть не буде. Бо прибрав собі невластиву штучну позу, розмінявся на „дрібні“ й потонув у часописній претенсіональній писанині. Це Др. Михайло Рудницький.

Критик — лікар діяґностик. Оглядаючи хоч би й найбільш хорі організми, лікар (обєктивний обсерватор) завжди, крім хорих, знаходить і здорові частини тіла; бере в рахубу їх відпорну силу, їх значіння при лікуванні хорих частин. Життя — багатогранне; в нім завжди повно всіляких сполук додатнього й відємного.

А в наших рецензіях здебільша можна помітити: відсутність аналізи, відсутність обєктивности, і навпаки, дуже виразну тенденцію (залежно від наміру автора рецензії) — п о х в а л и т и або з г а н ь б и т и твір. І товчки, що входять тут у гру, дуже часто бувають необєктивної і не завжди шляхетної натури.

Або „гепають“, або „кадять“. Життєвої правди, що складається з плюсів і мінусів, наші рецензенти не вважають потрібним придержуватися, а з рецензованих творів витягають штучно тільки те, що їм потрібне для їхньої цілі.

Та краще дамо голос самому рецензентові („Назустріч“ ч. 2., С. Гординський: „Чотири реторти лірики“):

„Спочатку, соромно признатись, майнула в моїй голові ґеніяльна ідея, написати про „Земну Мадонну“ Евгена Маланюка— методою самого Маланюка. Себто: *витягнути кілька мені потрібних цитат, витолкувати їх по-свойому, хоча б найближчі рядки це й заперечували, все решта промовчати і так виставити викривлений образ тієї збірки*“ (підкреслення мої — *N. N.*).

Чи такою є метода критики Е. Маланюка, чи ні, я того не провірював. Але не про те йде. Річ в тому, що підкреслені слова можна віднести до багатьох наших критиків і критик. А легковірний читач бере їх до серця і, „заохочений“ нашими „критиками“ читає книжки... в чужій мові. А знову це дає притоку М. Рудницькому покепковувати і з нашого читацького загалу.

Естетизм.

На Заході вже від сотні років змагаються в мистецтві принципи: 1) естетичний, принцип чистого мистецтва (L'art pour l'art) і 2) так би мовити — утилітарний, принцип корисности, пожиточности мистецтва чи то для всього людства (щодо піднесення моральних вартостей), чи то для даного народу (плекання цінностей національних). У нас М. Р., надягнувши на себе плащик естета, узброївшися безпардонною іронією, сарказмом, чи просто сказати глумом („критик мусить (чому? *N. N.*) кусати“ — слова М. Р.) — „торощить“ всіх і вся, за виїмком кількох вибраних.

Добра річ естетика: це ж краса, гармонія! І в літературному творі ця естетика рішає про його вартість, але... не на всі 100%. Вона є щоправда конечною умовою літературности твору, але ще не вистарчальною.

В нашій практиці з тим „естетизмом“ не зовсім добре. Наші деякі „естети“, на чолі з М. Р., прибрали собі цікаву методу: іронія, глум над нашою провінціональністю, над убогим нашим етноґрафізмом (в суті речі: над у к р а ї н с ь к и м д у х о м нашої творчости!) — і навпаки: вихвалювання мистецького космополітизму.

„Естетика понад усе“ — моральну чи національну шкідливість ідей, колізій, образів — виправдується й підпорядковується тій дуже хиткій у своїх засадах естетиці.

„Патріотично-популярні писання“ — це для тих критиків „н е о б х і д н е л и х о“ (гл. „Назустріч“ ч. 2 с. р. „Чотири реторти...“). А от описи еротичних нагод чи пригод, паризьких бульварів вуличниць — це поезія, справжнє мистецтво!

Нема в наших „естетів“ гостро розвиненого почуття національної гідности й солідарности; або ще краще сказати: нема

любови, пієтизму до свого рідного, до своєї, хоч і вбогої „хати“.

Коли „М. Р.“ скаже, що йому „любов“ диктує саркастично глумитися над українською літературою, над українською читацькою масою, взагалі над нашим народом — то це буде дуже дивна любов. Бо любов — не в негації, запереченні, глумі, висміванні, але хоч би і в критиці, одначе конструктивній, творчій, плідній. Дуже побоюємося за таку „діяльність“ (літературну, журналістичну) м. р-а, за таку любов до свого народу й літератури.

Наші „естети“ дуже „уболівають“ над нашим бідним мистецтвом і літературою. Сердечно бажають, щоб вона якнайскорше стала такою багатою, модерною і „високовартісною“, як, скажім, французька, англійська, скандинавська. Гарне, корисне бажання! Та тільки одна біда: український народ не в силі (з огляду на відомі причини в минулому і теперішньому) так скоро наздігнати ті народи, що вільно розвивалися впродовж багатьох століть. І наша „літературна хата“ — не такого вигляду й не така багата, як хотілося б.

А це дає нашому „естетові“ підставу для ось таких „надиханих любовью“ слів на адресу нашої творчости („Діло“ ч. 20, 1935):

„Літературна продукція“, „твори“, „творчість“ — які претенсіонально надуті слова! З найбільшим зусиллям авторів, видавництв і приватних жертводавців появилося у нас на світ божий кільканадцять книжок, які можна прочитати без *терпцю* й *терпіння*. Яке щастя, що видавці та критики ні з Берліна, ні з Парижа, ні з Льондону не пишуть до нас, щоб прислати їм нагороджені твори, щоб могли їх читати, а може й перекласти. Коли саме вчора один із наймолодших польських письменників гострив собі апетит на нагороджені у нас твори, треба було його дуже обережно підготовляти, що це — зовсім не така лєктура, як він собі уявляє. Наші книжки, як і наші нагороди: більше оскоми, ніж страви“.

Уявляємо собі, як „обережно підготовляв“ м. р. свого молодого польського кумпана: — мабуть, дісталося бідній, українській „літературній продукції“!

— „Ахъ, Боже мой! Что станетъ говорить княгиня Марья Алексѣвна“! (Грибоєдов). — Безсмертна сатира на рабську психіку, що не має своєї гідности, свого хотіння, своєї волі.

Мимохіть пригадується відомий „Антошка“, що свого часу так само покепковував з української мови. Та, на щастя, знайшлися люди, з І. Франком на чолі, що своєю любовю таки надихали той „діялєкт“ настільки, що він став справжньою літературною мовою.

Чи „популярне“ не може бути мистецьким?

Читаю рецензію: з легкою іронією „критик“ кваліфірує твір, як „популярну“ річ, що надається для сільських читалень...

Що надається для читалень — добре: хай люди читають на здоровля! Але біда в тім, що багато наших критиків цьому по-

няттю („популярний“) надають викривлене значіння. По їхньому, популярний твір — це значить: позбавлений всякої мистецької вартости.

Багато можна навести прикладів на те, що твори великих письменників — якраз популярні, бо їх читає увесь народ, їх студіює молодь у школах, і ці письменники називаються клясиками.

На мою думку: і „популярні“ (загально приступні), і твори „для 12-х вибраних“ можуть бути і мистецькі, гарні, високовартісні — і також позбавлені цих прикмет. Залежить від таланту письменника. Але ставити з гори „популярні“ твори поза скобки літературної мистецької творчости — це, на мій погляд, великий гріх наших критиків.

Чужа і своя скарбниця.

Читав у „Кіні“ й „Назустрічі“ згадки про нашого славного земляка — кінорежисера Евгена Деслава, що десь там накручує фільми, і що на його премієри ходять високопоставлені особи.

Маємо (під цю хвилю в Америці) другого славного земляка — геніяльного різьбаря О. Архипенка, що творить скульптурні чуда... чужі й для чужих.

Мали й маємо славних співаків і співачок (Сальомея Крушельницька, М. Менцинський, Носалевич, Руснак), що співають у чужих операх.

Добре, що маємо славних земляків. Добре, що вони розносять славу українського імени (хоч це питання щодо деяких із згаданих мистців не зовсім ясне!). Але ця заслуга наших земляків — чисто формальна й пасивна. До світової мистецької скарбниці вони вносять перли своєї творчости, в той час як наша власна скарбниця порожня.

І як же відбивається від згаданої ґрупи друга катеґорія наших земляків — що так само славні й так само роблять пропаганду... але яку?! Пропаганду української культури, українського творчого духа.

Авраменко, Кошиць...

Над працю Деслава волімо працю Стадника, що 40 літ товчеться на рідних бідних підмостках, а таки витовк хоч трохи дечого цінного для свого українського театрального мистецтва, бо таки посунув його на крок далі вперед.

Маємо малярів, славних малярів, талановитих, модерних і... з інтернаціональною душею. Наша природа, наші народні типи, наш побут, наше життя, історія, змагання — вся наша українська стихія рідко надхне їх*). Шкода...

Правду написала п. І. Федорович-Малицька, (в „Ділі)“, що ми повинні творити наше питоме українське мистецтво, органічно звязане з нашим ґрунтом, але щодо форми підтягаючи

*) З радістю прочитав я останніми часами, що в Парижі Василь Дядинюк працює над картинами із давньої й недавньої нашої історії, де зєднує український зміст і наймодернішу техніку.

його під европейський мистецький рівень. Тоді тільки ми внесемо щось дійсно вартісне своє і в світове мистецтво, бо дамо плоди творчого українського духа, дамо зі своєї повної скарбниці.

Та для цього треба в мистцях і письменниках виховувати велику любов до України, пієтизм до свого роду, крови, імени.

Цієї місії, на жаль, наші критики-естети не виконують. Навпаки: якраз ведуть молодь на інтернаціональні манівці, ослаблюючи тим наш мистецький потенціял.

Висновки.

Годі сумніватися: чи чистий, анаціональний, морально індиферентний естетизм це позитивне у нас явище? Треба нам рішуче більше пошанувати момент загально-етичний і національний.

Не бавлюся в літературних Єремій чи Савонароль: Гадаю, що значно більше доброго можна зробити обєктивною, солідною критичною аналізою, ніж сарказмом, глумом.

Суворий критик в свойому осуді (неуґрунтованім) може легко помилитися, а шорстке слово глуму може звалити не один ніжний цвіт ще нерозквітлого таланту. К р и т и к — ц е л і к а р і д о р а д н и к, а н е р і з н и к.

Також поменше іронії щодо „патріотизму“ та нашої „духової вбогости“. Таке суґгерування не творче, не доцільне та й не угрунтоване дійсністю.

С. Шелухин.

Критика нового підручника історії України (Д. Дорошенка).

Проф. Д. Дорошенко. „Нарис Історії України“, т. I, до XVII в., Варшава 1932, с. 229; т. II, від XVII в. Варшава, 1933, с. 368. „Праці Українського Наукового Інституту“ в Варшаві, серія підручників. Кн. I, II.

Проф. Д. Дорошенко написав у двох томах „Нарис Історії України“, названий також „підручником“, „курсом“, „оглядом історичного життя українського народу, як тепер воно нам уявляється в світлі наукових дослідів“ (I, с. 16). „Укр. Наук. Інст.“ у Варшаві надрукував цей підручник, як одну з своїх праць. Таким чином зроблено запоруку науковости праці й заяву, що вона є останнім словом науки.

На жаль, виконання стоїть далеко від обіцянок і запорук. Критичний розгляд того підручника особливо необхідний, бо курс написаний для студентів і суспільства, щоб дати їм правдиве знання й розуміння рідної історії. Драгоманів, Ключевський і ін. пишуть правдиво, що для громадського діяча знання історії

й права так необхідне, як для лікаря знання фізіольогії. „Кожен з нас, каже Ключевський, повинен бути хоч трохи істориком". Умови часу зробили цю вимогу для українців річчю особливо необхідною. Розгубивши традиції і не знавши історії, українські діячі наробили Батьківщині дуже багато шкід.

Праця Дорошенка (далі писатимемо Д.) появилася наче відповідь на заклик. Молодь совісно призналася, що вона української історії не знає і що в тім вигляді, в якім вона її вчиться, нею вона не цікавиться. Тому молодь через пресу звернулася до істориків з проханням написати підручник, який відповідав би вимогам науки і сучасности, наповненої всякими баламуцтвами, зверненими проти української нації, починаючи з імени. Написати такий підручник не легко. Тема це велика, багата, складна, але ще й штучно ускладнена противниками існування українського народу і всякими тенденціями. Від автора вона вимагає великої ерудиції, совісної реґістрації фактів, глибокої критики, аналізи, синтези, самостійного думання і любови до істини та до рідного. З XVIII в., особливо від Шлєцера, історію українського народу перестали трактувати як окрему історію, топили її в московськім „морі", нищили, перекручували, фальшували ради протиукраїнських завдань політики. Це завдає совісному українському історикові багато клопоту. Історик мусить дати наукове знання й для допомоги в боротьбі з напасниками. Безкритичний компілятор чужих думок сам робить себе жертвою неправди, тенденцій і політики, а українцям несе отруту українською мовою і підкопує довіря.

Виданий Українським Наук. Інст. у Варшаві підручник Д-ка стане в допомозі не українцям, а противникам, які будуть покликуватися на нього як на наче то українську науку й думку, щоб підкріпити свої позиції. В дійсності ж підручник Д-ка — це книжка хаосу в термінольогії, в думках, поняттях, поглядах, твердженнях, викладі і наслідування в головному школи московських унітаристів. Часто не можна зрозуміти, що саме думає чи хоче сказати автор. Писати на його працю її критичний огляд — це дуже часто наражуватися на спростовання: „не так!" і вислухувати з другої-третьої сторінки тієї ж книжки нове цілком інше твердження. Вже це одно каже, що твір Д-ка з історії України не годиться в підручники.

Візьмемо таку надзвичайно важливу річ для української історії і для сучасности, як Переяславський договір 1654 р. між Українською Республикою — з одного боку — і московським царем Олексієм — з другого боку — про мілітарний союз і персональну протекцію царя. В підручнику не знайдемо ні правдивого означення сторін, без чого стає неможливим правдиве розуміння договору, ні правдивої кваліфікації договору, без чого неможлива його правдива інтерпретація. Це виключає правдиве знання і розуміння української історії, звязаної з цим договором, правного становища України і трактування українського визвольного руху. Д-ко називає контрагентом України Москву,

яка ним не була і з якою Україна договору не творила. Так відразу ж вносить автор підміну сторони, царя — Москвою, перенесення прав на штучно вставлену ніби то сторону, яка участи не брала і по договору не має прав. Очевидно, що для кваліфікації договору 1654 р. треба знати на зубок термінольогію державного і міжнародного права: що таке союз, інкорпорація, об'єднання, федерація, унія, вассалітет, протекторат і т. ін. В підручнику Д-ка читаємо, що договір 1654 р. утворив: „сполучення України з Москвою" (I, 11), „Унію України з Москвою" (I, 17), „політичну унію з Москвою" (I, 20), „Зверхність Московського царя" (II, 79, 85), „Московську владу над Україною" (II, 80), „Московську протекцію" (II, 81), „Українсько-Московський союз" (II, 59), „Українсько-Московську унію" (69), „гетманство під протекторатом Москви" (73), „Буття при московськім монарху" (II, 79), „для України ... становище вассаля Москви" (151), „союз із Москвою" (27), „цар мав ... над Україною протекторат" (36—7), ... —це повний хаос і повне заперечення одного другим. Тому автор не може науково, правдиво висвітлити ні договору, ні взяємовідносин з договору (II, 35 і сл.). Тому автор рекомендує в поміч Мякотина, який дозволив свбі аргументувати свої противукраїнські твердження сфальшованою цитатою і вступив у члени т-ва „Єдинство", що має за завдання знищити навіть імя українського народу, або Яковлева, який в науковій розвідці про договір 1654 р. не зумів правильно назвати сторони договору, як і Дорошенко.

В питанні про назву Русь Д-ко на с. 38 пише що „Русь — це племінна назва того скандинавського племени, що виселилося з своїми князями до східної словянщини", це варяги, нормани, шведи (с. 37—8). Автор так і пише, що варяги — Русь були зайди і батьківщина їх „Скандинавія, ближче кажучи — Швеція" і що це „не підлягає ніякому сумніву" (37—8). Він так в цім переконаний, що виступив проти антинорманістів з винуваченням в несовісності шукання ними Руси в інших місцях і назвав між цими несовісними також українську школу істориків Костомарова, В. Антоновича, Грушевського, Багалія (с. 38—9). Але там же на ст. 40 автор уже заявляє, що варяги, скандинави, шведи тільки „правдоподібно носили імення Русів", а попереду на стор. 37 написав: „Варяги або нормани, як можна думати, надали отій державі й збитій у ній масі східно-слов. племен одне спільне імя, яке залишилося н а в і к и. Це імя — Русь". Виходить, що на с. 37 — „як можна думати", на ст. 40 — „правдоподібно", а між цими двома заявами на стор. 37—39 рішуча заява: „не підлягає ніякому сумніву" і винувачення українських учених в несовісності за їх сумнів, негативне відношення до походження Руси з Шведів і шукання Руси не в Скандинавії! Там же на 37. ст. запевнення, що імя Руси для українців „залишилося на віки"!!

Руський і русский в підручнику це те саме. В однім місці руські — це українці, в другім — москвини, великороси, а „руська історія" — це великоруська історія, тому пише: „основна сила

руської історії... в общині“, а „община в великоруських селах“ (с. 50). Руські — це кияни, москвини, росіяни, великороси. Новгородський — це великоруський, російський — це московський, а також словянський. Південна Русь, Північна Русь, а Велика Русь — це „Нова Русь на Півночі“. У Андрія Суждальського в 1169 р. „великоруські повки“, хоч тоді Суждаль Руссю не звався і в 1176 р. в Сужд., Ростов., Володимирській землях населення бунтувало проти князя і Руських, щоб не брати їх на службу і обходитися без них: руськими вважалися дружинники з Київської землі (Лавр. л.). Назва Великої Руси появилася взагалі тільки з XIV століття, а в підручнику вже у кн. Андрія Боголюбського з Суждальської землі в 1169 р. „великоруські повки“. Новгородці були непримиримі вороги з суждальцями й володимирцями і повні чужинці, тому, коли суждальці в 1178 р. пішли походом на Торжок (Новгородський) і князь не хотів нищити міста, то суждальці заявили йому: „ми не целовать их пріехали“, вдарили по конях, взяли Торжок, чоловіків повязали, щоб продати в рабство, а „жон, дітей і товари взяли на щит і город спалили“ (Лавр. 1178). Цю історичну дійсність автор підручника затирає і замовчує, щоб не виявилася плутанина з термінольогією. Тому нічого не має й про те, що назву москвинів Руссю, рускими, росіянами поширив Меншиков з наказу царя Петра І в 1713 р. (Соловьов). Руське племя у Д-ка — це Великоруське племя, яке є словянським народом, хоч в нім по підручнику 80% фінської крови (с. 19, 24, 34—37, 49—53, 55, 58, 59, 66—68 і ін.).

На цім плутанина з терміном „руський“ у Д-ка не кінчається. В літопису маємо основне свідоцтво: „Се бо токмо словінеск язик (племя, нарід) в Русі: Поляне, Древляне, Новгородці, Полочане, Дреговичі, Север, Бужане,... Велиняне. А се суть иниї язиці, іже дань дають Русі: Чудь, Меря, Весь, Мурома, Черемис“... — фінські й ін. племена. Тут суждальці, володимерці, ростовці й ін., яких з XIII в. князі стали сполучати коло Москви, не словяни, а фіни. Руссю, а тому й руськими вони не звалися, а в 1176 р. бунтували проти Руси, яку князі приводили до них з Київщини, з України. Це ріжні племена і по літопису вони платили Русі дань. Так свідчить літопис.

Половці перший напад на Руську землю (Переяславщину) зробили в 1061 р. і побідили Всеволода Переяславського. З цього часу почалася велика боротьба проти половців.

В звязку з цим у підручнику Д-ка читаємо, що фінські племена мали велике значіння в формуванні великоруського народу і що це сталося в наслідок половецької навали на Україну. Українське населення нинішної Полтавщини, Харківщини, Курщини, каже Д., повтікало від половців на далеку північ „між Верхною Волгою та Окою“, куди вже раніш пішла кольонізація з землі новгородців та вятичів. Тут українські збігці „розселилися серед місцевого фінського населення“, злилися з ним кровно і „ассімілювали з собою“. Так з мішанини словян „з фінами сформува-

лася під владою князів Рурикового дому народність велико-руська“ (с. 36 і 63).

Спосіб творення нової народности дуже простий. Пояснення Погодина й Соболевського во імя „єдиной русской народности“ розумніше: у них через татар з України на північ виселилися москвини, а у Дорошенка раніш татар через половців з України на північ виселилися туди ж на північ українці. Твердження про переселення москвинів з України повалила наукова критика, а Д-ко відшукав новий арґумент для „єдиної неділимої“ і для „єдиної русскої народности“! Таким чином, по підручнику великороси — це новгородці словяни і також мішанина фінських племен з українським словянським народом, як наводить Д-ко в кількості 80 % фінів і 20 % українців!

Це не все. По підручнику Д-ка словяни утворили „єдиную русскую народность“, а вона розпалася на три руські народності, між якими великороси є найбільшою народністю руською і їй він на 67 ст. написав панегірик, а далі йдуть українці, як „галузь“ руської єдиної народности. І тут виходить, що, замісць влади князів Рюрикового дому, влада дому Сталіна, Когоновича, Постишева, Мілюкова, Лубнова і К-о повинна присушити словянську галузь українців і стане тільки єдина руська народність. Але разом з тим на стор. 65 читаємо, що розпад словянських племен „припадає ще на VII-VIII віки“, хоч тоді половців ще не було в Европі і втікачів від них з України не могло бути. Мало того: тоді ще не тільки не було, а і не могло бути великоросів, бо, як каже літопис, там були фінські й ін. не словянські племена, „іже дань дають Русі.

Образливий термін в підручнику для назви українців „галуззю східнього словянства“ (с. 35,45 і ін.) психольоґічно провокує думку про несамостійність української нації і про її смерть на випадок відірвання від москвинів та білорусинів, бо галузь свого коріння не має, не може жити самостійно і всихає. Чи такий хаос і такі речі допустимі в підручнику, про це й не треба говорити.

Не все в порядку і з іншою термінольоґією. Підручник називає „холопів“ рабами і поясняє, що „холопа можна було купити, як якусь річ, (с. 72). Але холопи не раби і продавати чи купувати їх, як річ, не можна було. Тут термін Рус. Правди „купити“, „продати“ автор пояснив невірно. (Див. мою працю „До вивчення Рус. Правди“, зшит. I і II.) Так само неправдиво пояснив і назву „челядь“, наче це напівсвобідні. (ст. 119). Навпаки, це раби, невільники, якими торгували, як речами. (Див. 111 ст. Рус. П. Кар. сп., 9 і 12 ст. дог. з греками 911 р., 3 ст. дог. 945 р., слова кн. Святослава в 969 р. в Переяславці на Дунаї: „из Руси же скора и воск, мед и челядь“ доставляються, як товар на вивіз і продаж). Таке пояснення і назви „гривня“. На ст. 76 читаємо: „Гривна мала в собі 20 ногат і 50 різан“. Це не одна, а дві гривни, бо гривна одна мала в собі 20 ногат або (а не і !) 50 різан. Треба було подати з розвідки Прозоров-

ського таке пояснення: найдавніша гривна мала 20 ногат, або 50 різан, — це коло 8 руб. 29 коп., далі мала 90 кун — це коло 6 руб., а після Ярослава — 50 кун або 50 різан — це коло 3 руб. 32 коп. Ці відомості дуже потрібні, щоб уявити собі тодішні ціни й обрахунки.

По підручнику Д-ка „сепаратизм" політичний — це децентралізація режіму (с. 49), розклад держави (с. 55), розділ в 1054 р. кн. Ярославом своєї держави між своєю родиною і взагалі роздача уділів (с. 49), це взагалі те, що розбиває єдність держави (с. 55). Інтерпретація терміну „сепаратизм" цілком невірна.

Так і з терміном „легальний". Не один князь присвятив себе обороні України від половців, народу „дикого" (назва в Іпат. л. під 1146 р.), розбійників, грабіжників, жорстокого, від якого безмірно страдала Україна, бо вони плюндрували й нищили її, а населення убивали і забірали в неволю. Але траплялися й такі князі, що в своїх усобицях закликали собі в поміч половців на Україну. Дорошенко пише, що „це давало половцям л е г а л ь н и й привід... пустошити руські землі, забіраючи людей у неволю" (с. 55). Такі приводи ніколи і ніяк не можуть вважатися легальними, законними.

Щоб було ясніше, якими істинами підручник Д-ка хоче виховувати українську свідомість, мусимо на дечім задержатися. Німец. учений Шлецер, в ролі виписного „інструктора" по рус. історії, наробив такого, що акад. Ломоносов написав: „каких гнусных пакостей не наколобродит в рос. древностях такая допущенная в них скотина". (Васильев, „О. древ. ист. север. словян", СПБ., 1858, III). По Шлецеру словяни напів звірі і без германців такими й зосталися б. Противні йому літописи Шлецер назвав „глупыми сказками". Наука Шлецера стала офіційною. Вона була вигідною для карієристів, бо служила династії, піддержувала панування німців, фальшувала для політики уряду вигадку про „єдність русскаго племени і народу". До цієї вигадки нагнули і схему історії, звернену проти української нації. Карамзин всі „пакости" канонізував, Полевой популяризував, офіційна рос. школа істориків спрепарувала єдину московсько-київську історію з 862 р. з легендарним основником її наче б то германцем Руриком з Скандинавії і так це вбивалося всім в голови з малку. Тут зображено все так, що до Рурика у словян, окрім звіринного життя, наче б то нічого не було, тому й цікавитися часами до 862 р. річ зайва. Противна цьому історія українського народу непотрібна — її треба нагинати під московську, а що не піддасться — те просто викинути з памяти.

Навіть серед москвинів були противники цього і у них читаємо, що „Шлецер уживав усіх зусиль, щоб задушити розшуки в давнішій історії до Рурика" і „ніхто не відважувався писати про доруриківські часи". (Васильєв, с. 58, 98, 116). Українська школа вчених відкинула вигадки московської школи, а Дорошенко наслідує її й для неї зганьбив у підручнику українських учених.

Петербурзький уряд старався взагалі ширити всюди про український нарід понижуючі вигадки, щоб цим вивищувати москвинів. Він намагався підкупити франц. історика Вольтера і німец. Енгеля, щоб вони не писали добре про українців, щоб затерли ріжниці від москвинів та писали згідно з вказівками з Петербургу. Їх підкупити не могли, але знайшлися інші і понаписували такі нісенітниці, що й по цей день Захід Европи не визволився від них. Як правдиво висловився проф. Попов, живучість вигадок потверджує, „с каким трудом оставляют головы людей идеи, когда то им навязаныя". Ясно, що україн. історик має особливий обовязок дати знання, яке помогло б визволитись від „навязаных идей", ворожих українській нації, а не піддержувати їх і не ширити, як це робить в підручнику проф. Д. Дорошенко, та ще й з обвинуваченням совістних українських учених у фальшованню й несовісності.

В 1847 р. рос. уряд видав таємний наказ фальшувати науку про Україну й понижати українське, а вивищати та славославити московське. Навівши на це документи, акад. Багалій пише: „Професори мусіли в своїх наукових розвідках шукати не правди якої тільки й мусить дошукуватися всякий чесний науковий діяч, а проводити ті думки, яких бажало правительство — це було вже знищенням і попсуванням науки". (Т. Г. Шевченко і Кир. Мет. Брат.", 1925, с. 49). В тім же 1925 р. проф. Бодуен де Куртене виступив з прямим винуваченням уже не уряду, а московських учених, що вони для протиукраїнських цілей фальшують історичну й фільольоґічну науку. („Зап. Н. Т. ім. Шев., 1925, т. 141—143, с. 15). В 1917 р. у Полтавс. ґубернатора (Україна) Богговута знайшли папір з 4/II 1914 р., ч. 201, з програмою поліційної боротьби з проявом якогонебудь українства і з вжитком назви Україна й українці. Тут існування „Єдиной русской народности" проголошується доґмою, а для пропаґанди цього наказується підкуповувати учених, письмеників, пресу та ширити з їх допомогою, що „Україна" є означенням „окраїни", пограниччя Польщі, потім Московії. Цю науку проф. Д. Д-ко вніс в підручник „Історії України".

На еміграції в Празі московські учені утворили для тих же цілей, які вказані в папері Богговута ч. 201, тов. „Єдинство" з участю жидів. Т-во видало брошури Волконського, Мякотина, Лаппо й ін. для пропаганди ідей паперу ч. 201 на Підкарпатті, в Галичині, Буковині й ін. місцях. Член його проф. Шмурло в своїй праці вказав „естественныя территор. границы Россіи" аж в Чехословаччині й каже, що Росія „довершит племенное обєдиненіе" прилученням всього з іменем Русь до Московії і що це „завет будущим поколеніям". (Е. Шмурло, „Введ. в Рус. ист.", Прага, 1924, с. 174). В 1914—5 р. ширилися з Москви проклямації, що Росія має сягати до Андрійського моря і що Чехія повинна стати частиною Росії та зректися змагань до самостійности на користь Росії. Цю заборчу мрію Мошин уже хоче підперти норманством Руси, щоб це звернулось проти чехів, як

звернулось воно проти українців. У москвинів, де нормани, там і їх племінна єдність, хоч би з норманами були хоч чимсь звязані й жиди, татари, вірмени, грузини, араби, бо в московській уяві норманство навіть формально перетворює всіх в „єдиную русскую народность“. Це очевидний хаос політичних, династичних, етнічних, географічних і т. ін. елементів, а про те й за кордоном є не мало людей, що приймають це за плід здорового розуму! Вказавши на думку про норманське походження польської держави, Мошин пише: „Не польскія ли реки привели Варягов — Русь к Карпатам, где живет Угорська Русь, а м. б. і дальше на запад“? (Bizantinoslavica, т. III, в. 2, Прага 1931, с. 285—306, „Начало Руси. Норманы в Вост. Євр.“). Норманство у москвинів живе в спілці з мегальоманією і препароване для політичних цілей, щоб тягти на північ у московську пащу. З всім цим український історик повинен рахуватися. Д-ко проти московських інтриг не виступає, а Мошина рекомендує в підручнику.

Не сміє він поминути й історичної ролі жидів. Візьмемо ближчі часи. Від 1860-х р., коли в Росії наступила епоха визвольних реформ, то проти прав українського народу гаряче виступив з погромницькою програмою жидівський гурт в Одеськім „Сіоні“. Жиди заявили, що вони хотять перетворитися в москвинів і вимагають, щоб і українці стали москвинами. Длятого вимагають заборони української мови, культури, школи, преси і т. д. Свого вони тоді досягли. Їм треба було розвинути жидівську експльоатацію поневоленого політично, економічно і національно українського народу. Цей виступ знайшов відповідь українських істориків Костомарова й Куліша в „Основі“, 1861 р. Одначе погромницький рух серед жидів виріс, прикриваючись облудно вигадками, наклепами, радикальними й революційними фразами. Вони і на еміграції з москвинами ширять всякі ганебні наклепи на українську націю, стараючись осоружити проти неї світ. Голоси справжніх жидівських патріотів, як нпр., Арнольда Марголина, належать до виїмків. Натомість процвитає пропаганда наклепів, ширена нпр. Альбертом Льондром (по франц. й по чеськи „Вічний Жид. перед ціллю“, Прага, 1931, с. 73—79), або вигадки про погроми українців і наклепи, які напр. ширить жидівський історик Дубнов. „Посл. Новости“ Мілюкова реклямують Дубнова, а тим самим і наклепи та ширять вістки про погромництво. Дубнов має відвагу твердити, що українська нація є „звірем“, що її місія — погроми, що місія українського народу — істребленіє жидовства“ і т. ін. Українські козаки у Дубнова розбійники, грабіжники, жидівські погромники. Дубнов фальшує історію, він мовчить про факти, які кажуть, що ніхто не робив таких погромів життю, свободі й добробутові українського народу, як жиди, особливо в ролі прислужників поработителям і гнобителям народу. Розуміється, він мовчить, чому ж це жиди з Західньої Европи заповнили Україну, коли їм на Україні так погано, а на Заході добре. Він мовчить про свідоцтва

нпр. Левассера де Бопляна про стан українського населення в XVI—XVII ст., який прирівнювали до чистилища й каторги, і що спричинювали той стан магнати й жиди. Мовчить про арендні контракти польських магнатів з жидами в XVI—XVII ст., внесені в судові книги. Мовчить, бо йому потрібно виставити погромниками жидів українських козаків і гетьмана Б. Хмельницького, борця за визволення й свободу українського народу від гнобителів, з якими в однім гурті працювали жиди, та кликати жидів з 1923 року до помсти пропагандою в світі, що український нарід є розбійником, звірем, погромником жидів! (Черіковер, „Антисемитизм и погр. на Украине", 1923, вступ. стаття Дубнова). Бор. Мирський в Парижській „Єврейській Трибуні" загрожує Українській нації „гневным и непримиримым протестом" та непримиримым противодействієм єврейства", коли українці відкидатимуть у себе на Україні переведення москвізації. Жиди хотять з москвинами панувати над українським народом, як панували в XVI—XVII ст. і далі з магнатами, тому стають поперек шляху народові до розвитку, культури й свободи і ширять по світу низькі наклепи, аби ворожо настроїти Европу, щоб помогла їм в погромництві української нації та поневоленні її жидами і москвинами. Тому, не вважаючи на те, що жиди в Укр. Цен. Раді виступали рівноправно з українцями, а Рада видала закон про нац. персон. автономію, по якій жиди мали на Україні права, яких, по їх же признанню, не мали нігде в світі, все таки, як дійшло до поіменного голосування, ні один жид не подав свого голосу за державність, незалежність і самостійність України! Жидам вигідніше жити на уярмленій Україні серед поневоленого народу і панувати разом з гнобителями, прислужуючись їм проти народу, серед якого живуть і працю якого експльоатують. І ні один москвин при тім голосованні не подав свого голосу за свободу українського народу.

Ясно, що такі справи історик повинен висвітлити науково-обєктивно, історично і дати в підручнику матеріял для правдивого самостійного вирішення. Тільки в цих умовах українська історія зробиться самостійним предметом, коли автори визволяться від чужих політик та орієнтацій. Такий виклад зацікавить не тільки українців, а й чужинців. Але Дорошенко безкритично компілює і не дає читачам безстороннього наукового знання та матеріялу дла самостійного думання. Він так перейнявся баламутствами Волконського, Богговута, Лаппо, Шмурло, Мякотина, Мошина, „Єдинства", що дозволив собі в українському підручнику зробити понижуючі й образливі закиди українській школі істориків і учених, наче вони в науці несовісні й фальшують історію, а українському народові, наче він жидівський погромник! Це вже забагато для підручника, як і панегірик москвинам. Д-ко не знає української правди, тому не боронить її історичною правдою. Для Д-ка навіть імя України, як і назва українцями, „р і ч у м о в н а", „конвенціональна" (1, 20). А „умовна", то вже й не важлива, її можна хоч би й з чужого наказу замі-

нити якоюсь іншою. Морального значіння це у Д-ка не має. Так хоче виховувати і повчає підручник, тоді як українські патріоти з цим імям в душі й на устах, як з святинею, уміралив боротьбі за права й свободу української нації, вважаючи імя України своїм іменем до самої смерти своєї й іменем своєї національної Матері, тому найдорожчим. Таке поставлення справи, як у Д-а, може причинитись до національного індиферентизму та виховання дрібних егоїстів, що можуть покинути і національне імя, і приналежність до своєї нації, і українське громадянство та перемінити все на чуже, коли своє їм стане невигідним, бо своє національне імя — то „річ-умовна", „конвенціональна".

Написати українську історію може тільки справді учений і цього легковажити не треба. Бэкль, щоб написати „Іст. цивіліз. в Англії" студіював 19 мов, джерела, літературу, право, релігійні рухи, зміни й розвиток ідей, політич. екон., фінанси, статистику, природничі науки, соціяльні питання і т. д. Він глузував з тих істориків, що, перечитавши кілька книжок, як каже він, уже вважають себе здатними написати історію великого народу. Така праця ні наукової, ні педагогічної вартости не може мати, впливає на інтелєкт читача відємно, виховує поверховнісгь, ширить під фірмою науки баламуцтва і шкодить правдивому вихованню льогічного думання, самостійному шуканню істини, розвиткові науки й інтересові до неї.

В підручнику Д-ка кидається в вічі московська рутина, незнайомство з грецькими й латинськими джерелами, а також з наукою про докази та поцінування їх, плутанина в термінольогії, суперечності в твердженнях, парлямент чужих думок, безкритично накопичених навіть без механічного звязку, недоцінювання національних традицій і відсутність самостійности та вияснення причинних звязків, як і взагалі звязків. Автор наче забув, що це підручник, і в бібліографії подав і такі праці, які очевидно негативні. Мода на передачу чужих думок і накопиченої бібліографії вже набила оскому і викликала реакцію. Напр., проф. Н. Дурново в почагку розвідки заявив: „Мненіе тех критиков, которые считают главным достоинством научной работы бібліографическую осведомленность и обстоятельность в передаче чужих мненій, для меня не інтересно". (Бізантінославіка, Прага, 1929 р. І, с. 48). І те, й друге нині легко списати. В Д-ковій бібліогр. фігурують і праці з фальшуванням, і автори, які пишуть про договір, не вміючи розібратися, хто сторони в договорі, і правдиво назвати їх.

Д-ко ніяк не хоче розлучитися з уже давно скритикованим його відношенням до наукових речей, і це відбилося на підручнику дуже негативно. Уже в 1907 р. Ів. Франко вказав Д-ві на необхідність власних думок, систематичности в думанні, сміливої критики, свіжого розуміння справ, синтези; на повторювання ним чужого, утерті шаблъони у нього, непродуманість і на механічне зведення фактів та цитатів. (ЛНВ. 1907, кн. 6, с. 506—512). Такий же закид, з указівкою завдань критики, зро-

била йому і стаття „Літературні Герострати Українства“ („Укр. Хата“, 1909, ч. 3—4, с. 166—191). Але найгостріше скритикував знання й відношення Д-ка до науки проф. Г. Афанасьєв. Передрукувавши частину з „Голоса Киева“, „Нова Рада“ в ч. 218, з 17 лист. 1918 р., прилучилася до Афанасьєва. На Д-ка це не вплинуло і він старі дефекти вніс і в підручник.

(Продовження буде).

Др. Константин Чехович.

До пробєми народніх ритмів у Шевченка.

I.

На перший погляд може здаватися, що такі народні вірші, як „І шуми́ть і гуде́ — Дрібний до́щик іде́“ (а в Шевченка: „Понад по́лем іде́ — Не поко́си кладе́...“) зложені анапестом, або що вірші: „Там за горою там дзвін дзвонить“, чи „По горі буйний вітер віє“ [1]) (а в Шевченка н. пр. „Реве та стогне Дніпр широкий“) це чотиристоповий ямб. І такий народній колядковий вірш як „Чи спиш, чи чуєш, пан господарю?“ — можна би при читанню нагнути до тонічної схеми пятистопового ямба. Можна би повишукувати в народніх віршах і правильні хореї і ріжні комбінації стіп, і пеони і пирихії і ритмічні „неправильности“ з ямбічними чи хореїчними „домінантами“ чи „інерціями“ — та все те ані трохи не зясовує дійсної віршової ритміки народньої поетичної творчости.

Вже Потебня в протилежність до поглядів Неймана доказував, що в данім випадку „рутинний спосіб означувати розмір псевдо-ямбами, хореями, дактилями, псує дійсність“ [2]). І сучасний дослідник ритмічної структури українських народніх віршів Філярет Колесса дійшов до висновку, що в пісенному тексті, відірваному від мельодії, не можна говорити про консеквентне уживання тонічних стіп, а такі стопи, як н. пр. анапести у віршах „І шуми́ть, і гуде́...“ це „поява припадкова, бо в основі української ритміки не лежить тонічна, лише музикально-синтактична стопа, що допускає значну свободу в розміщенню граматичних акцентів серед стиха“ [3]). „За консеквентно переведеними стопами, що не вносили б до стиха фіктивних наголосів, надармо шукали б ми навіть у найновіших коломийках“ [4]).

Такі вірші треба читати не на основі тонічних, лише на

---

[1]) Етнографічний Збірник XXXVI. Колядки і щедрівки. (Львів 1914), стор. 130 і 145.

[2]) А. Потебня: Объясненія малорусских и сродных народных пѣсень. II. стор. 32.

[3]) Філярет Колесса: Ритміка українських народних пісень. Львів 1907. (Відбитка з 69—72 тт. Зап. Наук. Т-ва ім. Шевч.) стор. 241.

[4]) Ibidem, стор. 21.

основі музично-ритмічних схем; бо ритмічність це спільний елємент і мельодії і словесного тексту. Цю ритмічність можна на письмі зазначити лише нотними значками, зазначаючи часову вартість поодиноких складів і павз і групуючи їх у більші часові одиниці т. зв. такти. В нутрі тактів (за винятком деяких кінцевих) місце наголосу і число складів може змінятися. — При тім граматичні наголоси дуже часто не згоджуються з ритмічними іктами, що їх вимагає теорія музики. „Тактова система — як каже Ф. Колесса — виплекана головно на інструментальній музиці в пристосованню до української пісенної мельодії мусить підлягати певним модифікаціям“ [2]). „В українських народніх піснях іктиритмічні нівелює часто сама мельодія, визначуючи граматичні, особливо римові наголоси протяжністю або відносною висотою відповідних тонів“ [3]). При помочі синкопування або підвищення тону треба і при читанню пісенних текстів, відірваних від мельодії, зберігати природні граматичні наголоси, коли вони суперечать порядкові ритмічних іктів.

Мельодія пісні помагає нам відшукати ритмічну структуру пісенного тексту, і н. пр. „І шумить і гуде“ треба читати у згоді з музичною ритмікою по схемі козачкового ритму:

І шумить і гуде,
Дрібний дощик іде,
А хтож мене молодую
До домоньку поведе?

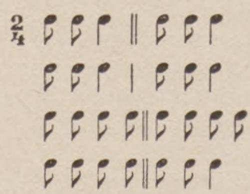

Кожний із тих віршів складається з двох тактів однакової часової стійности, але число складів у них не всюди однакове. Такти вирівнюються при читанню в той спосіб, що склад означений чверткою, протягається у двоє довше ніж склад означений вісімкою, або коли це не вигідно, то і його вимовляється так само коротко як і ті, що означені вісімкою, але тоді такт треба виповнити ще відповідною павзою. Тоді ритмічна схема напр. першого рядка була би: 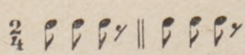

При ритмічнім відчитуванню природні наголоси слів легко зберігаються хоч би і всупереч схемі ритмічних іктів. Напр. перший такт третього рядка будемо читати: „А хто́ж мене́...“ т. зн. з наголосом на другій і четвертій вісімці, що при відчитуванню найлекше досягти синкопованням, т. зн. розтягненням другої і четвертої вісімки коштом першої і третої. Тоді схема цього такту буде: 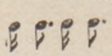 [1]),

---

[2]) Ibidem, стор. 78.
[3]) Ibidem, стор. 101.
[1]) Порівн. Ф. Колесса, op. cit. стор. 83. і ін. а також того ж автора „На-

Вже з того прикладу бачимо, що така козачкова ритмічність не вимагає ані однакової кількости складів в такті, ані постійного чергування наголосів. — Але і наголос і число складів часом правильно зберігаються, даючи в той спосіб цілій ритмічній схемі особливу закраску. Так напр. у пісні „Ой дівчино, дівчино, куди йдеш?“ — бачимо, що число складів (4 + 3 + 3) і наголос (в першім такті на другім складі, в другім такті на першім, а в третім такті на третім складі) правильно повторяється:

Ой дівчино, дівчино, куди йде́ш?

Скажи ж мені, се́рденько, де живе́ш?

[1])

Постійний наголос зустрічаємо також в кінцевому такті коломийкового і колядкового вірша та у приспівах. Все ж таки народньої поезії ніяк не можна нагинати у схеми метрично-тонічної системи. Не можна уважати її і силябічною (складочисловою), бо число складів може змінятися без шкоди для ритмічної структури вірша.

Українське народнє словесне мистецтво уживає ріжних видів та комбінацій віршового музичного ритму і таких ритмічних засобів як продовжування складів або часових павз для досягнення відповідних ефектів, для змальовання своєрідного настрою та для плястичного підкреслення якоїсь подробиці малюнку чи якогось нюансу думки. Все те мусить нинішний читач відгадувати і використовуючи правильну ритмічність віршової мови, мусить виповняти кожний такт такими елементами і такими модуляціями голосу, які найкраще відповідають тому змістові, що його в даний поетичний твір вкладав сам мистець. Коли читаємо напр. колядковий вірш:

Ой там же військо, аж землі ва́жко...

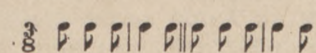

то мусимо склади, зазначені чверткою, відповідно продовжати і вкладати у ті продовження таку модуляцію голосу, яка найкраще відповідає змислові вірша, т. зн. цілому словесному малюнкові такої великої маси війська, що „аж землі важко“. В інших випадках часом краще оминати продовження, заповняючи такт відповідною павзою, так як це часто бачимо в народніх піснях. Напр. козачкові вірші

А що тебе принесло?

Ци човенчик, ци весло?

Приніс мене сивий кінь

До дівчини на поклін.

родні пісні з південного Підкарпаття“. — Науковий Збірник т-ва „Просвѣта“ в Ужгороді. 1923. II. стор. 129. (Правильні ритмічні ікти падуть в козачковім такті на перший і третий складі).

[1]) Порівн. Ол. Потебня, op. cit. II. стор. 10.

будемо читати, не продовжуючи останнього складу кожного рядка, лише вирівнуючи часову стійність тих тактів, де є лише три склади, з тими тактами, де є чотири склади, відповідними павзами.

Те, що колись Потебня сказав про відношення між пісенним текстом і мельодією, а саме, „що пісня, головно лірична, без співу тратить половину життя і вартости, та що слова на погляд нічим незамітні дістають від мельодії часом цілком несподіваний змисл" [1]), те саме треба сказати і про ритмічність віршів, відірваних від мельодії. Дуже часто щойно ритмічність, збережена як слід при читанню віршів, розкриває перед нами усю їх первісну красу та всі відтінки їх дійсного змісту.

Усі ті завваження про віршову ритміку української народньої поезії відносяться також і до поезії Шевченка.

II.

Історія дослідів над поетичною творчістю Шевченка це добрий приклад на те, якого довгого часу і скільки складаної частќової конгеніяльности треба, щоби розгадати і другим зясувати усі скарби поетичної творчости нашого ґенія. Такою конґеніяльною студією в ділянці дослідів над формально-ритмічною структурою Шевченкової поезії є праця Степана Смаль-Стоцького „Ритміка Шевченкової поезії" [2]). Це тривалий вклад у скарбницю української науки і щойно на тій основі можна вести дальші студії в тій ділянці. Ця праця дає нам той ключ, що з ним можна і треба входити у храм музикально-ритмічної краси Шевченкової поезії, що з ним можна наблизитися до формально-естетичних скарбів Кобзаря та глибше заглянути у його зміст.

Шевченкова поезія це вияв українського національного Ґенія не лише своїм ідейним змістом, але також своїми формально-естетичними цінностями. Науковий дослід поетичної творчости Шевченка, як творчости мистецької, мусів відшукати і зясувати цей органічний звязок мистецьких засобів Шевченкової поезії з елементами українського народнього словесного мистецтва, щоби і з цього боку дати належну оцінку нашого найбільшого поета. — Давніше у нас досить загально поширилося переконання, що форма Шевченкової поезії недосконала, недбала і бідна [3]). Але нині треба сказати, що таке переконання було лише вислідом фальшивого підходу до поезії Шевченка, а саме підходу з міркою метротонічної системи, де основою ритмізації є правильне чергування наголосу і точно означене число складів. — Здавалобся, що після фундаментальної праці С. Смаль-Стоцького вже не повинно бути таких непорозумінь і що всі

[1]) Ол. Потебня. Рецензія на збірник укр. нар. пісень Я. Головацького. „Отчетъ о 22. присужденіи наградъ гр. Уварова". (37. т. Зап. Им. А. Н. 1880.) стор, 106.

[2]) „Праці Українського Історично-Фільольоґічного Товариства", том І. Прага 1926. стор. 64—108.

[3]) Порівн. Б. Якубський: Форма поезій Шевченка. („Тарас Шевченко" — Збірник.) Київ 1921.

пізніші дослідники використають усі здобутки цієї праці та приймуть принцип народньої ритміки, як щось самозрозуміле і для Шевченкової музи якраз характеристичне. Тимчасом деякі наші учені не тільки Шевченка, але і українських народніх віршів не вміють чи не хочуть читати музикально-ритмічно, себто хоч приблизно так, як вони справді складалися. Все ще доводиться читати і про число складів, і про число наголосів, або таки прямо про ямби, хореї і т. п., так неначе б то в той спосіб можна було розгадати справжню ритмічну структуру чи то народніх віршів, чи віршів Шевченка.

А. Багрій („Т. Г. Шевченко в литературной обстановке". — Баку, 1925.) іде ще старими шляхами і, як каже Ол. Дорошкевич, „намагається втиснути Шевченка в метричні контури російської поезії, мимоволі модернізуючи стару схему проф. Петрова в його „Очерках истории украинской литературы XIX. столетия" [1]). — Через те не диво, що він в поемах Шевченка бачить чотиристоповий ямб як „пануючу метричну форму" (стор. 139.).

Досить неясно висказав свою думку М. Зеров „Розмір — каже Зеров — яким Руданський перевіршував Гомерівську епопею — народній дванадцятискладовий, — той, що з нього виходив і Шевченко в таких от приміром уступах:

Давно те минуло, як мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.

Тільки Шевченко — каже далі Зеров — запровадив чоловічі рими і наслідком того скоротив деякі рядки до 11 складів; Руданський же лишився в цьому розумінні на ґрунті народнього віршу" [2]).

Можливо, що Зеров не відчуває коломийкової ритміки цих віршів і тому може не здогадується, що не число складів творить його суть. Бо про ці вірші Шевченка замало сказати, що їх розмір „народній дванадцятискладовий". Треба ще додати, що це вірш коломийковий, т. зн. зложений із чотирьох тактів, а склади у них розміщені так, що в першім і третім такті їх по чотири, в другім два, а в кінцевім два або один. Ритмічна схема цих віршів така:

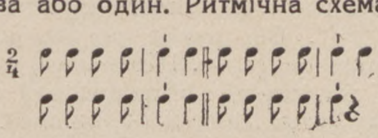

Для доброго відчитування віршів можна цю схему ще краще пристосувати, модифікуючи її при помочі павз і синкопування, так як це робить народ зі словесним матеріялом своїх пісень, у ритмічних фразах, виголошуваних без мельодії при танцю чи при інших обрядах та у віршованих приказках. — Зберігаючи

[1]) Ол. Дорошкевич: Сучасний стан Шевченкознавства. — „Шевченко" річник другий. Збірник Інституту Т. Шевченка. 1930. стор. 361.

[2]) Гл. С. Руданський: Поезії. Київ 1927. (Книгоспілка). Додатки, стор. IV.

в основі ту саму коломийкову схему, можна модифікувати її для читання вище наведених 4 віршів Шевченка в той спосіб:

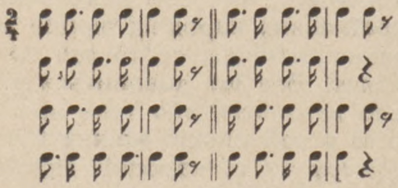

Давно те минуло, як мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.

Ясно, що лише нотними значками можемо схопити на папір усю своєрідність ритмічної структури цих віршів. А коли деякі дослідники заперечують потребу таких значків у даній ділянці Шевченкознавства, то це хіба доказ на те, як неглибоко заглянули вони у саму суть ритмічности народньої і Шевченкової поезії.

Дуже далеко від правди відбігають деякі погляди Б. Якубського і про народні вірші і про вірші Шевченка[1]). По старому звичаю він находить у Шевченка і „чотирьохстопові ямби російського походження", і „силябічні вірші польського походження", і чотиристопові акаталєктичні хореї, і химерні комбінації хореїчних і ямбічних рядків. Аж дивно, що все те має доказувати геніяльність і високу мистецьку вартість Шевченкової поезії. — Після появи знаменитої праці С. Смаль-Стоцького Якубський вже дуже свої погляди змінив. Він вже більше не говорить про „силябічні вірші" у Шевченка і признає, що його „хореїчні вірші" мають в своїй основі козачковий ритм. Все ж таки він все ще дуже завзято боронить деяких своїх давніших позицій. При тім він з таким патосом і так часто вказує на цілком самозрозумілу ріжницю „умов музичного виконання та умов словесного промовляння"[2]), що справді може видаватися, що той, з ким Б. Якубський полємізує, цього не знав і через те помилявся. Сугестивна сила таких полємічних виступів настільки велика, що й інші дослідники досить некритично погоджуються з поглядами Якубського, не звертаючи уваги на протилежні висновки одного з найкращих знавців Шевченкової поезії, С. Смаль-Стоцького. — Ол. Дорошкевич думає, що „Б. Якубський у своїй другій статті „До проблеми ритму Шевченкової поезії" досить влучно заперечує тези Смаль-Стоцького". Він думає також, що „стара формула Перетца: „чем старше он (т. зн. Шевченко) становился и входил в круг интересов тогдашней общерусской литератури, — тем чаще он бросал народный стих и обращался к ямбу" — набула собі авторитетної мотивації в згаданих статтях Б. Якубського".[3])

---

[1]) Гл. Б. Якубський: „Форма поезій Шевченка". („Тарас Шевченко", збірник. Київ, 1921.). — Того ж автора „Наука віршування", Київ, 1922. — Вкінці його ж відповідь акад. С. Смаль-Стоцькому під назвою „До проблеми ритму Шевченкової поезії" („Шевченко та його доба", збірник II. 1926. стор. 70—82).

[2]) Б. Якубський: До проблеми ритму Шевченкової поезії. Op. cit. стор. 79. І ін.

[3]) Ол. Дорошкевич: Сучасний стан Шевченкознавства. Op. cit. стор. 360.

Подібно і А. Шамрай цілком некритично приймає помилкові погляди Б. Якубського і разом з ним бачить у Шевченка і ямби і хореїчні розміри, а про працю С. Смаль-Стоцького повторяє лише те, що про неї сказав Якубський.[1]) Все те приневолює кожного, хто в тій ділянці шукає правди, познайомитися хоч трохи з арґументами обох таборів.

(Докінчення буде.)

о. Др. Йосиф Сліпий.

Віра і наука.

1. Вступ.

Два крила, якими підноситься людський дух в безкраї простори — це віра й наука. З зарання людської історії вели вони людину впродовж віків як два невідлучні товариші, усовершували її знання, мораль і життєві вимоги. Щойно середньовічний гуманізм, захоплений старовинною поганською літературою і мистецтвом став глядіти з нехіттю на християнську віру. Від тоді починається щораз сильніший наступ відірвати віру від науки, ба навіть викликати між ними ворогування. Лютрова реформація, французька революція, матеріялізм і атеїзм XIX століття, — ось важніші етапи боротьби за т. зв. усамостійнення — автономію людського розуму. Лютер проголосив засаду, що кожний має право пробувати й видавати осуд, що правдивого і неправдивого є у вірі і тим заперечив владу церкви: „Alle haben das Recht zu schmecken und zu urteilen, was da recht und unrecht im Glauben“. Лібералізм французької революції намагається увільнити чоловіка на всіх ділянках від надземської Божої сили, а матеріялізм не хотів бачити нічого поза матерією.

Ця боротьба поділила людство на два ворожі табори і то не лише на два непримиримі, чисто теоретичні становища, які занимають нераз вчені, але відповідь на взаїмовідношення віри й науки врізується в найширші громадські шари і надає напрям державним устроям, викликуючи густо-часто сатанічну ненависть до віруючих християн, як ось в ССРР, Мехіку, Еспанії. Тому слушно сказав Гете в своїм творі „Westöstlicher Diwan“, що властивим, одиноким і найглибшим предметом історії світа і людства, якому підпорядковані всі інші питання, є конфлікт між вірою і невірством. І справді відношення віри до науки, це осередне і найбільше заогнене питання. Отже чи дасться погодити віра з наукою? — Наука і віра не зносять себе як світло і темнота — звучить бравурно відповідь, починаючи від XIX століття. Тому не диво, що в неодного, доброї волі віруючого християнина повстає

---

[1]) А. Шамрай: До еволюції коломийкового віршу в творчості Т. Шевченка. „Шевченко“, річник другий. Збірник Інституту Т. Шевченка. 1930. стор. 93—104.

сумнів, чи супроти такого розрізу може він бути віруючим, чи може посвятитися науці, чи не попаде він в затяжний душевний конфлікт через те, що може християнська релігія заборонить йому назвати правдою те, до чого дійшла наука. Чи не наразиться він на глум і компромітацію?

Та щоби зрозуміти, в чім саме здогадна розбіжність, ба навіть непримиримість віри й науки, приглянься їм ближче та зясуймо вперід їх поняття.

2. Основні поняття про віру й науку.

Коли інтелігент чує слово християнська віра, католицька віра, здебільша думає, що йде тут про якісь релігійні тези, проголошувані папою, епископами і священиками, які треба приймити безкритично за правду, без доказу, лише на слово, тому що так кажуть. Ані досвідною дорогою при помочі змислів, ані розумованням не дадуться вони доказати, а рішальним є тільки авторітет духовників. Якщо би так справді було, то був би це жалюгідний стан віруючого католика і загалом християнина.

Тож зачнім від аналізи поняття. Вірити значить в загально людськім розумінню прийняти за правду те, що спирається на чужім свідоцтві. Коли розповідає мені мій знайомий про Америку, її будівлі і т. і., то уважаю його оповідання правдивим, і то тому, що саме він мені розповідає. Впрочім і другі люди, що вертають звідтіль потверджують це. Я не бачив хмародерів — skycrapers, але всі, що вертають з Ню-Йорку, розповідають про них і привозять їх світлини. Я знаю з досвіду, що мій знайомий заслуговує на довіря і тому говорить правду. Моє переконання спирається остаточно н а з н а н н ю. Я вірю йому, бо знаю з досвіду, що він є достовірним свідком. Для розуму не є наглядним, що оповідання відповідає дійсності, бо остаточно міг він з малюнків світлити і видумати оповідання, але воля спонукує розум до згоди — піддаючи питання, якжеж можна тут розумно сумніватися і не прийняти за правду. Це є л ю д с ь к а віра і з нею стрічаємося на кожному кроці. Вона є головним джерелом людського знання, ба навіть кожна наука спирається на вірі, бо одні приймають висліди других за правдиві, не провірюючи їх. Коли я дивлюся на доокружний світ, переконуюся, що кожна річ має причину свого буття, нічого не діється в нім без достаточної рації; з того вношу, що і цілий світ мусить мати якусь причину. Я бачу, що існує рух, а матерія сама з себе змагає до безвладности, отже хтось мусів її рушити. Ця причина мусить бути розумна, бо в світі царює великий лад, краса, доцільність і гармонія. Всі люди є переконані, що існує таке надземське єство і звуть його Богом. Отже існує Бог і також переконуюся з історії, що Бог обявлявся Мойсеєві й пророкам і викладав їм нові правди, щоби вони передали їх людям. А для повнішого обучення обіцяв післати Мессію — Христа, який справді народився в Вифлиємі, жив, учив нарід і вмер. Свою науку засвідчив чудами і смертю та домага-

ється від кожного чоловіка, щоби він прийняв це за правду. Це все можу ствердити розумовими й історичними свідоцтвами.

Супроти цього не залишається мені нічого іншого, як прийняти обявлення й уважати його за правдиве. Але ж в нім говориться, що є один Бог і три особи, що Христос в одній особі має природу людську і Божу, що є сім тайн, перворідний гріх і т. д., чого розумом остаточно не можу ясно зрозуміти. Та тут відзивається воля: Признай це за правдиве, бо це ж говорить всемогучий і непомильний Бог. Він жеж сама правда і не схоче вводити тебе в блуд та на манівці. Отже розум приймає за правдиве ціле обявлення. Католицька віра, так каже Ватиканський Собор, спирається на приниманні за певну правду того, що Бог обявив і тільки тому, що саме Він обявив, а не задля того, що я розумом цю правду поняв (Євр. 11, 7. 6—17). Отже віра не є безкритичним і бездушним припущенням, але глибоким переконанням розуму про правду того, що є предложене до вірування і то на основі непомильного свідоцтва Бога. Воля спонукує розум, щоби признав це за правду.

Одначе слід ще раз підкреслити, що акт віри супонує розумове пізнання Бога, його існування, обявлення і вимогу вірити в обявлення. Та проте цей розумовий акт не становить віри. Це є т. зв. в теольоґії praeambula fidei, передумовини віри. В ріжних людей вступні переконання є ріжні, більше або менше дитинні, основні і наукові. І так в дитини вони спираються на авторитет батьків, бо так батько і мама кажуть. В дозрілих вони є розумовими раціями, а в освічених науковими обоснуваннями. Та сам акт віри є однаковий у всіх, в неосвічених і освічених. Його сутніми прикметами є найперше:

1) неевідентність (таємничість), бо Бог не обявив внутрішньої правди віри (чому є можливе існування трьох осіб в одній природі, присутність Христа під видами хліба і вина ітд.), але тільки сам предмет віри. Вправді можна деякі обявлені правди пізнати природним розумом (існування Бога, Боже Провидіння, заплату за добро і зло ітд.), але тоді це вже буде акт розуму, а не віри. Одначе не можна тим самим актом розуму і під тим самим оглядом і вірити і знати, нпр. і вірити і бути переконаним, що Бог існує.

2) Акт віри є свобідним актом. Розум не є свобідний, коли наглядно бачить правду предмету. З тією хвилею, як пізнає, що річ мається (два рази два є чотири), конечно видає осуд і дає свою згоду на правду. В акті віри немає евідентности, тому розум не є приневолений приняти за правду обявлений предмет, лише воля склонює добровільно розум, щоби зробив це і то тому, що це говорить непомильний Бог. Одначе воля може не хотіти спонукувати розум і відкинути предложення. І в цім саме заслуга віри: блаженні не видівші і віривавші. Крім цього, щоб збудити акт віри, є конечна добра воля, значить, щоб вона не впливала на розум упередженнями, але склонювала до признання обявлення. Можна ще тут спитати, чи взагалі є можливе, щоби воля

впливала на видання осуду? Та це потверджує досвід. Пристрасті, любов, ненависть можуть впливати на наше думання і то в доброму і злому напрямі. Тому воля може спонукувати до глибшої застанови або відтягати розум від праці. Це й є також причиною, чому від упередженого годі ожидати безстороннього рішення і від упередженого недовірка збудження акту віри.

3) Предметом віри є непомильна правда, ціле обявлення, це є все, що Бог обявив. В обявленню не може бути і тіни неправди, бо Бог є наймудріший і всевідучий. Отже не можна приймати одної правди, нпр. що існує Бог, що Христос був Богом, але відкидати чуда, тайни й і. Хто відкидає лиш одну правду, тим самим доказує, що авторитет Божий не є непомильний.

Зі сказаного не слідує, що кожний християнин має знати всі обявлені правди віри, щоби був спасенним. Конечним є вірити, що Бог є і нагороджує за добре, а карає за зле. В інші правди віри треба вірити включно (implicite). Більше освічений в справах віри знає більше правд. Також умовини часу вимагають глибшого знання деяких правд віри. Хто більше читає противних вірі книжок, мусить теж основніше пізнати правди віри, бо інакше не вдержить рівноваги духа і попаде в невірство.

4) Дальшою прикметою акту віри є певність (Гал. 1, 8. Лук. 21, 33). Коли я приймаю за певне це, що довідався від правдомовного свідка, то без порівнання більшою є певність, коли за правду ручить Божий авторитет. Та одначе і цю певність можна стратити, якщо воля відвернеться.

5) Врешті віра є актом розуму і волі, довершеним при помочі Божої благодати. Актом віри ми звертаємося до Бога, як до вічної нагороди, а до цього є потрібна надприродна поміч.

Тому що обявлення є дане Богом для всіх народів і поколінь і вони мають одержувати обявлення ненарушене і несхиблене своєвільними поясненнями, установив Христос Церкву, що при помочі Св. Духа має берегти ціле depositum fidei. Та Церква не береже віри як мертвого скарбу, але як життєвий принцип вищого світа правд і моральних законів. Як учителька народів має Вона бачне око на їх потреби, на поступ науки, культури і надприродними засадами віри кермує їх життям і поступом.

Нових правд віри не може Церква видумувати або проголошувати нині таку правду, а завтра протилежну, бо за нею стоїть Божий непомильний авторитет, який не може подавати неправди за правду.

Інша річ, коли йде про пізнавання даного вже Богом обявлення. В тім Церква може і de facto робить поступ. Не всі правди є однаково ясно обявлені. І тому до пізнання деяких правд віри, що містяться вже в обявленню, доходить Церква з часом і то по довгих теольоґічних дослідах, як напр. непомильність папи, непорочне Зачаття ітд.

Компетенція Церкви розтягається виключно на обявлення. Тому Церква має право заборонити книжки, що перечать віру і нарушують мораль, осудити блуди, єреси і т. п. На полі при-

родних правд, які не торкають віри, Церква не може рішати і тому смішним було б побоюватись, щоб Церква колись проголосила, що геометричне твердження Пітагора є неправдиве, що 2 + 2 є 5, що сума кутів в трикутнику не виносить 180° або що нові фізичні досліди фізики не відповідають дійсності. Це вже належить до компетенції науки, про яку саме хочемо говорити.

Наше пізнання зачинається від вражінь. Я приймаю їх при помочі змислів, але й провірюю їх осібною снагою — розумом. Коли гляджу на прут, що вистає з води, то бачу, що він в воді заломлюється. Витягаю його і переконуюсь, що це була злуда. Пізнання не є нічого іншого як відтворення дійсности, яка є поза чоловіком. Наука йде дальше, вона доходить до певного, вільного від сумнівів знання, себто до осуду про предмет і явища з пізнанням їх причин. Притім сума знання мусить бути упорядкована. Щойно систематично уложені, певні, однородні відомості про якусь річ з пізнанням причин звемо наукою. І так сума пізнань і дослідів з обсягу природи з углядненням причин, звемо природничими науками. Збір відомостей і дослідів з громадського життя людини на основі джерел і прагматично, ґенечично і хронольоґічно схоплений становить науку історії ітд. Саме ствердження й описання факту не є ще науковим знанням. Щойно прослідження звязків, причин і наслідків діяння є науковим пізнанням. Щоби був хліб, треба до муки додати дріжджя — це знає кожна селянка. Відповідь, чому і як перетворює грибок скріб — є щойно науковим пізнанням. Що трутина вбиває чоловіка, це відомий факт, але чому, дає відповідь наука ітд.

Пізнані наукові правди мусять мати, і то конечно, загальне значіння, а не справджуватися тільки в одному випадкові. Кути в трикутнику мусять завжди і всюди виносити 180° і все 2+2=4. І тому наука, хоч виходить від досвіду й одиничного, конкретного випадку, творить загальні поняття і ними орудує. Та в який спосіб розум творить загальні поняття, нема ще ясної відповіди. Сутньою природною властивістю розуму є здібність абстрагувати прикмети і лучити їх та доходити до поняття. Анальоґічно можна спитати, чому маленьке курятко береться само до дзюбання круп. Це є гін в його природі.

Впрочім квестія творення понять є звязана з другим питанням, на яке також нема вдоволяючої відповіді, а саме, в який спосіб розум переймає вражіння змислів, слуху, зору, смаку, нюху ітд. Християнська фільософія каже, що як всі річи є відбиткою Божих ідей, так і розум є відблиском Божого ума. Тому всі люди мають такі самі спосібності, творять собі менше більше такі самі поняття і засади, які стають спільним добром цілого людства. На основі того можуть між собою порозуміватися і найстарші ґенерації з наймолодшими.

Дальше наукове знання мусить бути також правдиве, зн. відповідати дійсності. Згідність між предметом і пізнанням називаємо правдою: Напр. Св. Володимир охрестив Русь. Вчений не витворює собі предмету, астроном звізд, геольог землі, фізик

матерії ітд., але має його перед собою. Одна наука ріжниться від другої іншим предметом (історія, фізика) і оглядом, під яким розсліджує предмет (історія, антропольоґія і психольоґія). Наука обнимає всі ділянки досвіду (обсервації, експерименту), історії і фільософії, все, що розум може пізнати.

Крім певного і правдивого знання наука обнимає також гіпотези, правдоподібні припущення і помічні засоби, якими доходять до певного пізнання і до правди. Наука не є тотожна з правдою, але правда є її ціллю. Вона не є чимсь самостійним для себе, надлюдським ґенієм, що отворив книгу правди — як її персоніфікують, але діянням обмеженого і залежного від умовин, пристрастей і спосібнощів людського розуму і разом з ним підлягає хибам і незвершенностям. Саме найбільші ґенії відчували це найкраще. Аристотель казав, що наш розум мається так до Божого пізнання, як око сови до сонішного світла. Нютон на склоні свого життя порівнував свої наукові здобутки з хлопчиною, що над берегом моря знайшов кращу черепашку від других, але цілий безмежний океан моря лишився йому невідомий. Коли з таким трудом поступає наука на досвідних ділянках, то ще тяжче йде на позазмислових.

Накінець треба додати, що як підлягає наука правді, так підлягає вона і Богові, свому творцеві. І як залежить цілий чоловік від Бога, так підлягає Йому в усім своїм діянню, в науковім і культурнім життю. Тому чоловік не може іґнорувати Бога і в наукових дослідах і якщо існує Бог і якщо Він дав обявлення, то і муж науки мусить Його признати. Цим останним висновком ми вдираємося в саме ядро питання, про яке ми натякнули на вступі та стаємо перед труднощами, а саме, чи таке становище дасться погодити зі серіозним науковим дослідом. Іншими словами, чи можна бути і глибоко віруючим християнином-католиком і поважним вченим. Чи може заходить таки між наукою і вірою суперечність, якої навіть за поміччю найліпшої волі не дасться усунути?

3. Чи може бути суперечність між вірою і наукою?

Цих, що спішать з відповіддю, можна поділити на три ґрупи. Представники першої ґрупи відповідають потверджуючо, другі дають виминаючу відповідь, а треті накінець рішуче заперечують можливість справжнього конфлікту.

Атеїсти і матеріялисти, які перечать існування Бога і поза матерією, чи енерґією не хочуть нічого бачити, консеквентно не признають ніякої релігії або дивляться на неї як на перестарілий забобон. На їх думку віра, як здогадно виказує історія, була все противником досліду, свободи науки й її поступу. Навпаки наука має обовязок розглядати всі питання, отже доторкувати також справи віри і не може глядіти поблажливо оком на її догми й подавані факти, які очевидячки противляться науці. Коли взяти під увагу ще й це, що віра перечила наукові висліди і вязала свободу науки, то про якусь гармонію, не кажучи вже про спів-

працю, не може бути й мови: „Віра є по своїй внутрішній суті незмінною і непорушною, а наука є знова по своїй суті поступовою; отже мусіли остаточно задля того, що не можна було цього укрити, розійтися. Боже обявлення не може знести жадного спротиву, воно мусить відкинути принципіяльно всякий поступ".[1])

Отже і віруючого і мужа науки годі погодити в одній особі.

Інакше вивязуються з цього положення Кант і численні протестанти разом з модерністами, яких попереджали в середніх віках авероїсти. Вони твердять, що віра й наука, це дві ріжні речі. Їх обсяг діяння інший і тому не може бути між ними ніякої суперечности. До віри належить почування, внутрішні вимоги і побажання серця, туга за чимсь невловимим і це, чого розум не може обняти, зн. ірраціональна ділянка. Чоловік відчуває свої слабощі і залежність. Це почування родить в нім бажання звернутися до якогось всемогучого єства і така думка його скріпляє. Отже існування Бога є конечним. Наука знова обнимає поле діяння розуму[2]). Віра й наука йдуть у зовсім протилежних напрямах і тому собі не перечать. Це два зовсім осібні, як каже Павльзен, газдівства: Scheidung in zwei verschiedene Haushaltungen. А якщо входить та сама річ в обсяг одної і другої ділянки, тоді ніщо не стоїть на перешкоді, щоби наука по своїм вимогам її заперечила, а віра знова по своїм її прийняла: Існує Бог, нема Бога, матерія сотворена і матерія вічна.

Та один і другий погляд не може нас вдоволити, перший своєю поверховністю, а другий прямо своїм цинізмом. Існування Бога не є науково відкинене, отже не можна й відкидати віри або уважати її пережитим забобоном. Навпаки, на наших очах вона росте і до неї горнуться і найбільше освічені уми. А дальше, коли хтось признає, що та сама річ може бути і правдива і ложна, то що тоді діється зі засадою противорічности. Як може здорово думаючий припускати, що та сама річ і під тим самим оглядом одночасно і є, і її нема. Віра не є лише почуванням, але розумовим переконанням.

Третю розвязку дає католицька наука. Вона твердить, що між вірою і наукою не може бути противорічности. Наука і віра — це в дійсності два роди пізнання. В науці є чинний розум, в вірі діє також розум, але просвічений надприродним обявленням. В науці доходить розум до посередної або безпосередної наглядности — евіденції, в вірі знова до тої точки, де розум переконується, що Бог це обявив, зн. до авторітету Бога. Предметом науки є природні правди, а віри — обявлені тайни. Супроти того не має між вірою й наукою ані тотожности, ані змішання одної з другою. Противорічність могла би повстати, якщо би

---

[1]) J. W. Draper — Geschichte der Konflikte zwischen Religion u. Wissenschaft, deutsch von Rosenthal 1875, VII sq. (Існує український переклад М. Павлика).

[2]) „Religion ist keine Wissenschaft, man kann sie daher niemand andemonstrieren; aber eben darum ist Religion auch kein Irrtum, man kann sie niemand wegdemonstrieren". Paulsen — Immanuel Kant (1898) 384.

віра заперечувала розумові права до шукання правди, відкинення блуду, справлення похибки, принимати принцип достаточної рації ітп. Але віра стоїть саме на тім становищі, послуговується розумом і береже цих засад.

Противорічність могла би ще заходити зі сторони розуму, якщо би він силою своєї природи мусів заперечити віру. Та такої конечности нема. Віра домагається, щоби розум підчинився Богові, і це зовсім зрозуміле, як навпаки, гордість і зарозумілість є недорічні. Як не є понижуючим вірити чоловікові, так хіба не нарушує людської гідности вірити Богові, коли є докази Його існування.

Пригляньмося поодиноким точкам повищої аргументації дещо ближче й основніше.

а) Найперше, чи можливе є противенство між вірою і розумом з огляду на Бога, як їх спільного джерела. Бог дав чоловікові розум, щоби доходив до пізнання правди. Та з огляду на обмежені сили розуму, той самий Бог обявив ще надприродні правди, до яких пізнання чоловік залишений своїм власним силам, не міг би ніколи дійти. Оба обявлення, природне пізнання розумом і надприродне доповнення природних правд, які приймає чоловік вірою, походять від Бога. Він не може собі противорічити ані себе заперечувати. Якщо би Він даючи змогу пізнати якусь правду розумом, одночасно в обявленню її заперечував, то очевидно було би між вірою й наукою противенство, але дивний і злобний був би такий бог.

Дальше Бог є наймудріше єство і для Нього нема ріжниці між природним і надприродним. Двородість правд є лише в пониманню чоловіка і то тільки з огляду на його скінчену обмежену природу й умову спроможність. Обєктивно беручи, в пониманню Божім нема природних і надприродних правд, а за цим ні природного ні надприродного пізнання, лише одна правда й один акт знання. Справу пояснить дещо приклад.

З підвищеного місця на землі може людина бачити якусь частину земської площини. З літака він побачить куди більшу. Обі частини обєктивно беручи творять одну цілість. Ріжниця заходить тільки з огляду на підвищення. Консеквентно і в їх пізнанню не може бути суперечности. Подібно мається справа, коли дивлюся на небозвід вночі. Голим оком бачу міліони звізд. Та коли візьму сильний далековид, то побачу, що їх є куди більше. Друге пізнання не заперечує першого. Дивлячись зі становища Бога, то Він однаково пізнає і бачить всі правди і тому, ще раз кажу, не може бути в Його акті пізнання суперечности, а також не може бути противенства, коли Він відкриває цю правду чоловікові. Аналогічно і двояке пізнання не може викликувати противенства, бо з віри пізнає розум більше і ліпше, а не противне, як доходить розумованням і тому не може мати причини твердити, що те, що певно пізнає розумом, заперечує тим самим Обявлення.

б) Переходимо вже д о п р е д м е т у пізнання і метафізич-

ного доказу. Щоби пізнати правду, можна послуговуватися ріжними засобами і доходити до неї ріжними шляхами. Правда є злучена з буттям і є його невідлучною прикметою. Все, що існує, є правдивим і як під тим самим оглядом щось не може одночасно і бути і не бути, так водночас не може воно бути під тим самим оглядом і правдивим і ложним. Напр. цей чоловік жиє. Одночасно не може це бути і правдивим і неправдивим, як водночас не може він бути і живим і мертвим. Тому що онтольоґічна правда є одна, також і льоґічна правда, зн. згідність між нашим пізнанням і предметом, може бути тільки одна. Бо або відповідає наше пізнання дійсності або ні і тим самим наш осуд буде тільки правдивий, а противорічний ложний [1]).

в) Що справді такі висновки є правдиві, свідчить і життєвий досвід. Скільки то було і є віруючих учених і то між найвизначнішими й основниками нових наук. В попередних століттях майже всі були віруючі, приймали існування Бога і безсмертність душі. Пригадаймо тільки найвизначніші прізвища старших учених, як Коперник, Кеплєр, Нютон, Ґалілєй, Ляйбніц, Лінне, Ґальвані й ін., щоби переконатися про правду твердження. З математики загально відомі є Гавс, Ойлєр, Коші, Герміт, Бонкомпані, Людовізі (Gauss, Euler, Cauchy, Hermite, Boncompagni, Ludovisi) й ін. В астрономії вславилися Leverrier, Herchell, Schiaparelli, A. Secchi й ін., в фізиці Volta, Ampère, Faraday, Maxvel, Foucault, Kelvin, в хемії Dalton, Dumas, Chevreul, в ґеольоґії Cuvier, в біольоґії Пастер і ін. З еволюціоністів Лямарк приймав існування Бога, а Дарвін сам признавався, що ніколи цього не перечив.

Релігійністю природників займався Деннерт (E. Dennert) і написав твір: Die Religion der Naturforscher (1901). В нім виказав, що на 283 вчених природників в XIX ст. було 220 віруючих. Інші були або індиферентні (8), або не признавали релігії (48), або виразні атеїсти (7). До подібних висновків дійшов K. A. Kneller в творі: „Das Christentum und die Vertreter der neuen Naturwissenschaft. Freiburg 1904. Третім, що занимався цим питанням, є Єзуїт A. Eymieu, що написав двотомову працю; „La part des croyants dans les progrès de la science au XIX siècle. 2 Vol. Paris і зібрав в нім життєписи 432 вчених з XIX ст., яке загально уважають за атеїстичне в науці. Та одначе його статистика показала, що на 432 вчених, 34 не признавалося до релігії, 15 було індиферентних, 16 крайних атеїстів, як Tyndall, Häckel, Büchner, Moleschott, Vogt, Charcot, Huxley й ін., а 367 віруючих християн, католиків і некатоликів. Цікаве також його дальше зіставлення. Між 150 найвизначнішими вченими було 9 індиферентних, 13 неясних під релігійним оглядом, а 128 віруючих.

Це ж хіба наглядний доказ, що наука не була і не є атеїстичною і що віра й наука дадуться погодити. Коли один грецький софіст доказував, що нема руху, його противник зачав йти. Так

---

[1]) Пор. Cathrein — Glauben und Wissen, 181.

і тут contra factum non datur argumentum, коли стільки вчених заявляється за релігією. Притім неможна думати, що вчені практикували релігію от так з призвичаєння. Згаданий математик Коші писав: „Я є християнином, це значить вірю в божество Ісуса Христа враз із Тихоном Браге, Коперником, Декартом, Нютоном, Ферматом, Ляйбніцом, Паскалем, Ґрімальдім, Ойлєром, з усіми великими астрономами, зі всіми великими фізиками, зі всіми великими математиками минулих століть. Я є також католиком з більшістю з-поміж них, а коли би хто запитав, на яких підставах, дуже радо я висказав би їх. Тоді виявилося б, що мої переконання не є вислідом одідичених пересудів, але глибоко сягаючих дослідів“ [1]).

Таксамо писав фізик Лорд Келвин в 1903 р.: „Наука твердить позитивно, що є творча сила — сила, яка всім проводить, осібний вплив від фізичних динамічних і хемічних сил. Ви не бійтеся бути вільнодумцями. Коли призадумаєтеся глибше, то наука змусить вас вірити в Бога, який є основою всякої релігії. Ви зобачите, що наука не є противником, але помічником релігії“ [2]).

Зворот до віри дається завважити в нинішних часах ще більше, як в минулих. Французький хемік André каже: „Ми відчуваємо, що вища воля приказує нашій волі“. А геольог Lacrois твердиль: „Геольоґія не осягнула нині нічого, хіба змодернізувала клясичні докази на існування Бога“. Августинець О. Barreiro, зоольог і ботанік на Філіпінах став членом еспанської Академії наук, а французький професор медицини Арлазан, якого іменем назвали соціялісти вулицю в Бордо, отворив лікарське бюро в Люрд для розсліду чуд, які по його переконанню не противляться науці [3]).

г) Накінець, неможливість суперечности між наукою і вірою слідує зі схожости між науковим пізнанням і актом віри. Це є також рацією, що вченим не справляло труднощів вірити. Віра супонує пізнання Бога і факт обявлення. Отже і до акту віри належить акт фільософічно-історичного пізнання. Дальше сам акт віри має анальоґію в науці, яка приймає правду на основі чужого свідоцтва. Скільки то в науці береться за правду, що оповідають другі, ба навіть спеціялісти спирають на вірі більшу частину свого знання, приймають чужі спостереження, висліди й висновки. Крім того, як віра має містерії і таємниці, так і наука не вільна від численних загадок, перед якими стоїть безрадна. Так отже між процесом акту віри і наукового пізнання є велика подібність.

(Докінчення буде).

---

[1]) Правда І серія ч. 1. Математика і релігія. Львів 1924, 22/3. (з Valson — La vie et les travaux du Baron Cauchy). I. Paris 1868. 175.

[2]) Vide P. A. Garagnani S. J., Quaderni di cultura religiosa. Anno 1933—34 quaderno IV. Febraio 1934, 60.

[3]) Пор. „Schönere Zukunft“ № 2 (1928) 7. Oktober.

о. Др. Г. Костельник.

Справжнє джерело атеїзму.

(Продовження)

4. Атеїсти не дуже скрупулятні в доказуванні своєї в і р и. Кажемо виразно „віри“, бо атеїзм також є тільки вірою. Чи хтось твердить, що Бог є, чи що Бога нема, то це і одно і друге є вірою.

Атеїзм не є релігією, бо релігія (від латин. religare, зн. звязати) це віра, з котрої випливають о б о в я з к и для людини, а атеїзм не накладає на людину ніяких обовязків. Одначе він є вірою у повнову й точному значінні слова. Про це легко переконаємося, коли прирівняємо атеїзм до дефініції віри. В моїй розвідці „Психольогія віри“ (в „Ниві“ з 1926 і 1927 рр.) я критично устійнив, що найкраща є ось така дефініція віри: Вірити значить: признавати щось за правду в матерії, в якій повна наглядність для нас недоступна, антиципуючи наглядність на підставі рішального аргументу, що вяже не тільки наш розум, але й совість та чуття.

А т е ї з м є щ е в б і л ь ш о м у с т у п н і в і р о ю, н і ж р е л і г і я. Віра там більша, де слабші арґументи, а противенства більші. Це власне здійснюється на атеїзмі.

Є повно книжок, у котрих віруючі автори в с е с т о р о н н о й с к р у п у л я т н о доказують правдивість релігії. Не тільки позитивно доказують, а й опрокидують атеїстичні концепції та закиди.

Та н е м а н і о д н о ї а н а л ь о г і ч н о ї а т е ї с т и ч н о ї к н и ж к и, де атеїзм був би доказаний всесторонно й скрупулятно, посередньо й безпосередньо, словом: вичерпуючо. Атеїсти вдоволяються гльобальними й дуже марними доказами.

Атеїзм найлекше тріюмфує на півінтелігентному ступні (от як у більшовиків). Це „гура-атеїзм“. Замісць розуму тут властиво говорить чуття. Також з того видно, що атеїзм є вірою, бо кожний тип віри так само найлекше тріюмфує на півінтеліґентному ступні, де замісць розуму властиво говорить чуття.

Людська психіка дуже скомплікована, тому мусимо докладніше означити, що треба розуміти під „півінтеліґентним ступнем“. Очевидно в першому значінні ці слова означають людину, що не має вищої освіти. Однак може бути й дуже освічена людина, але з такою релігійною в р а з л и в і с т ю, що вона ніколи не є всилі дійсно критично поглянути на святощі своєї віри. Значить, що така людина в справах своєї віри буде засліплена своїм святим чуттям, отже й вона в тій сфері повинна бути зачислена до „півінтеліґентного ступня“. Власне цей тип між людьми найчастіший. Інші типи бувають д е м а г о г і ч н о наставлені, й це почуття (почуття, в якому переплітаються: надто велика самопевність, зарозумілість, охота панування і т. ін.) відбирає їм критич-

ність. Так нпр. соціяліст Kautsky пише: „Другу протилежність між буржуазною й пролєтарською, або коли хочете, між консервативною й революційною наукою, находимо в критиці пізнання. Революційна кляса, що почуває в собі силу опанувати суспільство, охоче відкидає й усякі межі своїх наукових здобутків, почуваючи себе всилі розвязати всі сучасні проблєми (!). Навпаки, консервативна кляса інстинктовно побоюється кроку наперед ступити, і не тільки в політичній та соціяльній, а й науковій царині, прочуваючи, що глибше пізнання вже не дасть їй користи, а пошкодити може безмежно. Через те вона зневірюється в силі науки".

„Правда, найзавзятіший революціонер не може вже поділяти тої наївної самопевности, що давала надхнення революційним мислителям XVIII віку, ніби то вони вже мали в кишені розвязку всіх світових загадок, і говорили в імени абсолютного розуму".[1])

Чого ж варті твердження таких демагогів „мислителів" про релігію й атеїзм, коли вже те, що вони говорять про науку взагалі, є тільки трубленням на партійній трубі?

Вкінці є й такі некомпетентні людські типи в справах релігії та атеїзму, котрі, хоч на інших полях є визначними геніями, то у сфері теольогії, психольогії, метафізики є недостаточно обучені. Свого часу донесли були часописи про славного Edison-a, що йому поставили квестію: чи він вірить у друге життя, а він мав відповісти, що не може дати на це відповіди, бо ще не мав часу займатися тою квестією.

Але ж дуже рідкі є такі одиниці, котрі в релігійних проблємах признали би себе за некомпетентних. Звичайно всі люди вважають себе за компетентних у найвищих релігійних проблємах. Виглядає це на іронію, а все таки не є воно іронією, бо сама природа кожну людину силує, щоб у релігійних проблємах рішилася або сюди, або туди: або Бог є, або Бога нема; або є друге життя, або його нема; і т. ін.

Хто будує хату, той щоскоріше поспішається накрити її, щоб її охронити перед дощем та снігом. Подібно й душа поспішається, щоб звести своє пізнання в найвищу синтезу, а її творить релігійна, або атеїстична віра. Тому й не диво, що фізики, хеміки, техніки, хоч вони може й ніколи не займалися теольогією, психольогією та метафізикою, все таки почуваються компетентними в релігійних квестіях і висказують свої, навіть дуже рішучі, осуди. Але чим більше всесторонно освічений якийсь фізик-атеїст і чим глибший його ум, а темперамент спокійніший, тим смирніший буде його атеїзм. Так нпр. славний у наших часах фізик Einstein пише: „Хто перенятий причиновою закономірністю всього, що діється, для цього ідея якогось єства, що вдирається в хід світових явищ, цілком неможлива, особливо тоді, коли

---

[1]) Цит. Проф. Семковський: Марксистська Хрестоматія. Держ. вид. України 1929. Т. І, стор. 21.

гіпотезу причиновости дійсно трактується поважно. Релігія страху в такої людини неможлива, як і релігія соціяльна чи моральна. Бога, що нагороджує й карає, така особа вже тому не всилі собі уявити, що людина поступає згідно з внутрішньою й зовнішньою закономірною конечністю, і не могла би зі становища Бога бути відповідальною за свої виконані рухи, як і неживий предмет"[1]).

Ці слова так висказані, що вони можуть бути в цілості правдиві і в цілості неправдиві, та вони мають тенденцію, щоб читачі зрозуміли їх саме в неправдивому їхньому значінні, але, очевидно, щоб це значіння взяли за правдиве. Формально ці свої слова Einstein висказав гіпотетично й тільки з психольогічного становища. „Хто перенятий причиновою закономірністю всього, що діється" — це рівноважиться з виразним гіпотетичним висказом: „Якщо хтось перенятий. ." Саме в цьому гіпотетичному значінні слова Einstein-а вповні правдиві, бо дальші тези є тільки розвиненням гіпотези: хто перенятий переконанням про причинову (механічну) закономірність усього, що діється, той уже цею своєю гіпотезою виключає Бога, різницю між живим і неживим, свободу волі і т. д.

Але-ж слова Einstein-а мають також категоричне значіння — і власне в цій цілі вони висказані. Einstein недвозначно каже нам догадуватися, що не тільки він сам належить до числа тих людей, котрих психіку перед нами розкриває, але що також усі тямущі фізики є такими, або бодай повинні би бути такими. А тим значіння його слів перекидується з психольогічного становища на метафізичне, і виходить, що ніби фізика має якість докази на заперечення Бога, свободи волі, різниці між живим і мертвим і т. д. Та в дійсності це вексель, виставлений Einstein-ом на конто фізики, якого фізика ніяк не всилі сплатити.

Це тільки штучне перекинення гіпотези в тезу.

Чому саме такою гіпотезою перенята душа Einstein-а й інших фізиків, що „не всилі собі уявити Бога", ми власне за тим (себто за справжнім джерелом атеїзму) шукаємо.

Але вже тут бачимо, що атеїзм виступає наче самозрозуміла гіпотеза, котра ніби враз є тезою, як самозрозуміле переконання, котре ніби випливає з нинішньої фізики, як безпосередня річ, що ніби не потребує ніяких доказів. Тому атеїсти й не відчувають потреби систематичного обоснування свого атеїзму (своєї віри).

Ми вже тут зрадимо читачеві, що атеїзм у дійсності основується на своєрідному почутті; це воно атеїстам заступає докази й дає їм ту самопевність, з якою нераз виступають.

5. Наскрізь марні є докази атеїстів, котрими вони ніби „повалили" релігію. Півінтелігент атеїст відважно скаже (очевидно на конто тої науки, котрої не знає), що ніби „наука повалила

---

[1]) А. Einstein: Релігія і наука, в „Ділі" (Львів) з 17 XII 1930.

релігію". Але фільософ чи професор, що знає науку, не пустить цих слів у світ так просто. Ми не надармо висказали признання словам Séailles-а, що ми їх цитували. Тут кожний вираз і кожне речення продумані. „Догм не повалила негативна критика" (каже Séailles).

Дійсно так є, бо нема таких атеїстичних творів, котрі своєю критикою знищили би релігію. Та і якжеж опрокинути основну релігійну думку, що перша причина доцільности в природі мусить бути розумна, бо завдяки припадку ця доцільність ніяк не могла би повстати?! Як опрокинути те, що людський розум (як дар природи), процес людської свідомости могла створити тільки така перша причина, котра й сама має розум та свідомість?!

„Догми зникли перед позитивними правдами" (каже Séailles) — ніби самі „зникли", одначе не в кожної освіченої людини, тільки в тої, котра ніби глибше зрозуміла позитивні правди через те, що „усунула догми зі своєї душі"... Ось і тут виходить атеїзм як гіпотеза, котра ніби враз є тезою. І коли така операція в душі вже доконана, коли душа „перенята причиновою закономірністю всього, що діється" (Einstein), тоді „догми вже не погоджуються з поняттями, що їх маємо про всесвіт та його закони" (Séailles). А тоді вже атеїсти осягнули таку диспозицію душі, що „не заперечують догм, але їх ігнорують" (Séailles).

Заперечувати, критично поборювати релігійні догми — це тяжка, довга й безнадійна справа. Найлекше: ігнорувати догми. Та на якій основі це можна робити, коли догми не є критично поборені? На основі чуття, ворожого релігії.

Підемо далі за тим атеїстом професором, що визначається метким умом, але чуття в нього розвинене односторонно. Він каже: „Ум відкидає старі догми, виключає їх уже тим самим, що не може їх засимілювати. Є ідеї протиположені до себе, як є ідеї, що взаїмно викликують себе. Колись пристрасно займалися теольоґічними проблємами, тепер ми смертельно байдужі, і не без причини, в квестії Трійці, транссубстанціяції; давно все було з тим звязане, тепер про це взагалі не думається. Не обжаловуймо в тому ані злоби ума, ані зіпсуття серця; нові думки витворюють нового духа; невірство тільки сповидно є запереченням, адже воно заперечує тільки те, чого не може погодити з правдами, котрі сама Церква, по даремному упорі, була змушена признати. Коротко кажучи, догми були в звязку з наукою й фільософією, котрі мусіли уступити місце новій науці і новій фільософії"[1]).

Як то? Невже атеїсти знають якісь такі позитивні правди науки, котрих ми не знаємо? Ні, справа не так стоїть. Щодо позитивних правд науки, то нема ніякої різниці між теїстами і атеїстами. Обидві сторони однаково їх приймають. Різниця виступає щойно в перспективі на позитивні правди і в дальшій їх інтерпретації.

(Продовження буде).

---

[1]) Тамже, стор. 7.

Рецензії.

Евген Маланюк: **Земна мадонна' IV. кн. лірики. MCMXXXIV. В-во „Київ". Стор. 104. мал. 8⁰.**

Офіційна вивіска цієї збірки:

Ще сяє день. Ще високо блакить,
Далеко ще до вечера, єдина.
Мої обійми сильні і палкі,
І прийде час — ти подаруєш сина.
Я знаю — гуркотить лиха година,
Грядуть заліза й пурпуру роки.
Він буде воїн. Ждуть його — полки,
Ночами — чвал, а в спеці — трудна днина.
Та памятай, що ще ударить грім,
Що з тишею душа не помирилась,
І руки ці зламають марний стилос,
Щоб знов творити розпочатий Рим.
Тоді очима, сповненими жаху,
Не повтори немудру Андромаху. (стр. 5).

Сплетені два мотиви: особистий і громадський, інтимний і публичний, — любовний і патріотичний. Оця сполука згаданих протилежних мотивів — це хіба одинока характеристична риса нової книжки Маланюка як одної цілости. Бо зрештою остання його збірка дивно неодноцільна, розгублена. Тому приходиться зрезиґнувати з розгляду цієї книжки як суцільної системи думок і почувань.

Збір 52 поезій, ґенетично дуже далеких від себе (1925—1933), змістово мало скоординованих. Після прочитання книжки залишається враження якоїсь розпливчастої сірої мряковини, в котрій мерехтять сталеві відблески патосу та пролітають хоробливо-фосфоризуючі комашки, що вигодувалися на трясовині пристрастей. Серед цього невеселого краєвиду — лише декілька виразних, чітких поетичних образів, які роблять справжнє враження. Решта — здебільша поезія слів і понять, яка все і всюди залишиться напів-поезією.

До таких віршів, що дають високо-талановиті образи та через те роблять незабутнє враження, належать у першу чергу циклі „Моравська весна", „Квітень", „Кармен і Беатриче". Особливо ж у циклю „Моравська весна" є зразки глибоко відчутої та по мистецьки збудованої, дійсно новочасної поезії, такої напр. як ось цей вірш:

Ми летіли до тебе, Мораво,
Пять годин аж до сизого Брна.
Наш літак плинув прудко і жваво,
А мотор наш бренів, як зурна́.
І, здавалось, дитинство приснилось,
І не був це літак, а килим.
Тільки серце прискорено билось,
Тільки серце шаліло: летим.
І тому, що замісць мінаретів
Знизу коміни фабрик росли, —
Розум кпив собі з казки поетів,
З їх пророчо-ритмованих слів,
І нагадував літери формул,
І казав про пілота й мотор — — —
Як не вірить в закони і норму,
І в той Вищий, в той Перший Мотор!
Пропливали фреґатами хмари
І стелилась їх тінь по землі...
Ні, не казка, не мрії, не чари
В цім манометрі, шрубі, крилі, —
Все створив Ти — і світле, і чорне,
Чи билину, чи птах, чи літак...

I машина свій лет рукотворний
По землі стеле тінню хреста. (стр. 69).

Але поруч отаких настроїв, наближених до того, що німці називають „das Erhabene“, — є у Маланюка також багато високо-талановитих віршів, у яких панує тьма земної пристрасти; найсильніше це виявляється у, так сказати б, відьомському комплексі, який вже дехто починає наслідувати. Своїми естетичними засобами й силою тим небезпечніші ці нездорові вірші для непідготованого читача. Земна пристрасть виявляється нераз у хворобливо-привабливих, а іншим разом знова аж у ґротескових формах, що входять в конфлікт з мистецьким смаком, як напр. 3-тий вірш на 29. стр. від слів: „І все згадуєш...“

Але при всіх вище наведених недостачах і промахах — у віршах цієї книжки відчувається львиний пазур дійсного поета, — відчувається глибоко-мистецька душа, а ще більше ремісничa рутина старого бувальця на Парнасі. Вірші ці, при всіх своїх хибах, — залишаються все таки віршами Маланюка — а це вже само собою має свою вартість. Розуміється, поетичність Маланюка не кожному до вподоби . Згадана вгорі вербальність і понятгевість його поезії стає нераз осоружна для аматора барвистої поезії образів. Ця вербальність і поняттевість окутує часом поезію Маланюка холодною, наче бездушною атмосферою, яка не кожному до вподоби. Але, все таки — є люди, яким більше промовляє до серця холодна мармурова різьба, ніж повна теплих красок картина; є люди, яких більше зворушує рев життя, ніж Моцартова симфонія. І для таких людей пише Маланюк.

Цей неоформлений крик життя починає, здається, перемагати клясичність різьбарської лінії в творчості Маланюка. На це вказує формально-стилістична невикінченість, а то й недбальство в деяких останніх його віршах. А це дуже небезпечне для поетів того типу, що Маланюк. Бо коли душевне тепло остигає, а крицева кованість слова теж пропадає, — то що залишиться? Сам лише стихійний заклик, зазив, крик — це вже прояв життя, який з поезією не має нічого спільного.

На прикінці ще кілька слів про патріотизм останньої збірки — про нотку, таку характеристичну для цілої творчости Маланюка. Багато нового тут не знайдемо. Ідеольоґія, спосіб вислову, стиль, поетичні образи — все це вже знане з попередніх збірок поета. У всьому цьому багато дійсної сили, імпульсивности, навіть брутальної життєвости — але мало жару, мало тепла, мало вогню. І щонайменше дивне, а то й нездорове у цього „барда національного патосу“ замилування до опльовання свого божища. Включно до названня України розпустницею, пов'єю, яка „неплодну плоть давала кожному сама“; ба що гірше, включно до таких дешевих і образливих тривіялізмів, як заставлювання України „стрибати в гречку“. Читаючи те, питаємо: що це? патольоґія?, недостача почуття міри й смаку?, поза на „оригінальність“? чи все разом? Приходять на думку слова І. Франка: „Я ж не люблю її з надмірної любови“. Але все має свої межі. І ті межі мусять респектувати навіть загально признані поети, — якщо хочуть затримати й далі розвинути свою добру славу. *м г.*

Улас Самчук. **Марія** (хроніка одного життя, „Українська Бібліотека“ ч. 24. Львів 1934. Стор. 144, 16⁰.

Перш за все насувається цікавість: порівняти „Марію“ з „Волинню“. Розглядаємо й бачимо, що в „Марії“ автор наслідує — а радше „обкрадає“ дещо — „Волинь“. Ось і постаті-типи подібні, ба навіть ідентичні герої з „Волині“ (тітка Катерина, ст. 13 „Марії“). Дальше те саме замилування до опису діточої душі, подекуди ті самі навіть вислови („ліси горіли незгораємо“) чи думки („Марія горда таким татом, другого такого немає на цілому світі“, ст. 10, 11) — зовсім як у „Волині“. Та всіх тих повторень так небагато, що вони зовсім не разять; навпаки розвинення дальшого життя знаних нам героїв з „Волині“ вражає нас якось приємно: маємо наче до діла зі старими знайомими.

Вище від „Волині“ стоїть „Марія“ своєю мовною сторінкою: немає вже тут деяких провінціялізмів та ґазетних висловів, що місцями в „Волині“, а по-

рівнання — хоч і не такі свіжі й часті — дібрані більш ощадно — а це виходить тільки на користь письменника. Наскільки можна рецензентові дозволити собі на здогади, то здається мені, що автор більш стилістично „ошліфував“ „Марію“, аніж монументальну „Волинь“. Зате композиційно „Марія“ дуже недобре поставлена і проф. Сімович має велику рацію, коли каже, що в „Марії“ тільки перших 80 сторінок насолода для читача. Решта „хроніки“ писана справді наоспіх. Подати ж на 64 сторінках опис війни, революції, більшовицьких знущань і голодової смерти, тоді коли звичайне спокійне життя ледви вмістилося на 80 стор., це справді неможливе для такого дужого епічно спокійного таланту Самчука. Композиція, архітектоніка це найслабше місце Самчука. Грішив він нею в „Волині“, але при величині того твору ця недостача не брала так за очі, як діється це в „Марії“. Підназоловок „хроніка одного життя“ може бути хіба параваном для автора „Волині“. Інша річ — можливе, що редакція „Української Бібліотеки“ скоротила рукопис автора — а вона любить таке робити: Г. Журба й С. Даушків exempla; та перечить тому „надзвичайний“ додаток аж цілого аркуша до „Марії“ поза норму 128 сторінок „У. Б.“.

Поділена „хроніка“ на три частині: „Молодість Марії“ (9—68 ст.), „Нове життя“ (69—117), „Хліба!“ (118—144). У волинському селі виростає вродлива сирота Марія. Любить вона Корнія, та що його взяли на 7 літ у матроси, виходить з милосердя за Гната. Доки є діти — а ті їм скоро вмирають — Марія держиться Гната. Та по смерті дітей Гнат не може заповнити порожнечі серця Марії. Вона дочка землі, людина пасивних гонів, іде жити на віру до Корнія. Гнат — людина наскрізь ідейна, тип „біблейця“ — годиться врешті дати їй розвід (:православє), сам іде в манастир, Марія стає жінкою Корнія. Біда в них велика; але за добрим приміром Марії Корній визбувається поганих матроських звичок, береться щиро до праці й помалу зачинають дороблятися. Діти ростуть їм здорово, та не вдалися в роботящих батьків, особливо ледачий Максим; висварившись з батьком, іде Максим в місто на службу. Прийшла війна, революція. Максим вертається домів більшовиком, викидає батьків з хати, брата віддає в руки ГПУ. Страшний голод доводить Маріїну дочку Надю до вбивства рідної дитини. Не видержує Корній: він, що не мав серця вбити Сірка, щоб врятуватися від голодової смерти, зарубує сокирою клятого виродка Максима, а сам іде з вірним Сірком в світ за очі. Нещасна Марія спокутувала хіба своїм стражданням усі свої давні гріхи. Вмирає з голоду сама в чужій хаті. „Гасла Марія. Всі забули й кинули її й потоптали. А сонце таки не забуло. Западало за землю й гори, гарячим сміхом вдарило вікно, найшло Марію, обняло її довго, довго цілувало її сухе довге чоло. Вона розплющила великі очі й усміхнулася“.

„На дворі вітер повійнув, похилив дерева, струснув цвіт вишні Далеку гору вінчало сонце так довго, поки треба було. Марія очі замкнула, але усмішка не встигла злетіти з її уст“. Так кінчиться „Марія“.

Хоч нова книжка Самчука — на нашу гадку — це для її автора змарновані можливості (чому давати лепти, коли можна дати капітал), хоч поминув він в ній чи не розвинув безлічі надійних для автора моментів (прим. тільки зарисована душевна переміна Корнія, зовсім неоправданий психольоґічно вчинок підпалу Гната, мало виправдане вбивство Максима і багато под.), моментів, що з них Самчук міг би був зробити монументальну річ — то проте — зі становища читача — годі назвати „Марію“ книжкою маловартною. „Матерям, що вмерли голодовою смертю на Україні“ — така присвята автора має свою вартість тенденції і мабуть для потреби моменту написав Самчук книжку. Прекрасно зображені — хоч нераз тільки начерком — типи, звичаї, психольоґія волинського села та герої хроніки. Для приміру опис Маріїної розпуки: „Марія зупинилася на місці, де стежки розходяться. Стоїть і дивиться. В очах у неї неясно. Напливають плівки і закривають небо, дерева. Земля піднімається й опускається. Он берези стоять, гойдають косами. Марії видаються вони відбитками у хвилюючій воді. Гнуться і розтягаються. Постояла, ноги якось рушили і понесли Марію звичайною стежкою, туди, де носили її вже пару років. Нема тобі, Маріє, звороту. Йди до кінця“ (ст. 53).

Порівнання й описи зраджують справжнього поета: „Похилені лани пшениці зводять спини, ніби ченці по довгій молитві“ (ст. 10). Або такий, просто Шевченківський малюнок (:„За сонцем хмаронька пливе“). „Вітер теплий і мягкий пливе і топче по ланах; білі хмаринки, ніби лілеї блакитнього, велитенського ставу, підбарвлені легко сонцем, пливуть і десь там западаються за чорну стіну далекого дубового лісу“ (ст. 99). Характеристика людини чи дії нераз коротесенька, а проте багатовмістима й динамічна: „Відслужив свою службу і повернувся до дому, живий і здоровий, матрос Корній Перепутька. Дужий, кров з молоком, „что да как“, носа в хустину сякає“ (ст. 63, підкреслення моє, Т. Р.).

Всі ті мистецькі прикмети „Марії“, а теж і її тяжкий вагою зміст ворушать читача справді до сліз над долею Марії, символу України.

„Вістник“ закидає Самчукові неактивну поставу його геройки. Та коли автор „Марії“ реаліст — а вільно нам це приняти — то зло тут не в авторові, а в реальних відносинах України, що він їх описує. Так герої „Марії“ справжні придніпрянські українці-селяни. Православна релігія не навчила їх активної постави до життя; все в ній пішло на зверхнє, обрядове. Властива релігія тих героїв це пасивна постава до життя, сприймання його як чогось призначеного, детерміністичного. Це діти природи: „Земля втягає у своє нутро і наповняє жили, розум і ціле єство твердими звичками“ (ст. 73). Люди гонів, а не свідомої совісти. Щастя їх — щастя пасиву: „щастя наше у повноті істнування“ (ст. 76) — каже автор за Марією. Спитаймо ж себе, чи такий опис українців-селян на Вел. Україні не реальвий? Він може ще навіть і стушований в дечім...

Гріхи (супружа зрада, життя на віру, скинення плоду, вбивство сина і т. п. описані автором так, що до гріха не заохочують, отже з того приводу годі робити закид моралі книжки. Навіть подекуди зазначені докори совісти в Марії. Хіба в слабім словами осуді гріхів автором можна би добачати його надто великий лібералізм-вирозуміння. Зате образи й цілий твір кажуть нам, що автор не похвалює такого гоголівського „ситого“ життя України-Марії. Адже хіба на це зобразив він нещастя (кару?) Марії, щоб викликати в читачах спротив, реакцію. А така реакція мусить хіба викликати активізм. Певно, повна милости постава автора до Марії, може викликати в декого тільки пасивний жаль і тому „Марія“ не є книжкою для всіх, тільки для зрілих читачів*). Та хто кине каменем в автора за це, що „милосердився над народом“?

Релігія автора, позначена декуди між рядками книжки (прим. ст. 134), для нас не вповні ясна; нагадує дещо афектуїзм методистів і завелику вирозумілість православя. І саме та непевність автора — на мою гадку — не дала ідеольоґії „Марії“ тривкого кістяка, рішучого так або ні. Тут саме, здається, можна би приложити закид „Вістника“. Траґізм „Марії“ міг би найти позитивну відповідь, якби автор пошукав був на нього відповіди в науці правдивої Церкви. А так, як є в Самчука, малозрілий читач може справді подумати, що в автора постава до моралі пасивна й не знайти відповіди на страшний запит: що буде з Україною? Годі втікати перед Богом: куди не втечеш перед Ним, скрізь наткнешся на Нього: чи то в будові держави, чи то навіть в будові белетристичного твору. Хто ж прийме Його правдиву науку, поширить і прояснить не лише свою власну душу, але й розбудує свій поетичний талан. „Скільки Бога, стільки душі; скільки душі, стільки поезії“; — велико-правдиві слова. *Т. Р.*

Іван Садовий: **Безіменні плугаторі.** Повість. І. частина. З передмовою М. Лімницького. „Українська Бібліотека“ ч. 25. Львів 1935. Видавець Іван Тиктор. Стор. 128, 16^0.

Повість із життя народнього вчительства. Розвинена в ній картина виховної й суспільної праці українського народнього вчителя в галицькому селі передвоєнних років. Головним представником цієї „плугаторської“ праці є в І. томі не герой повісти Луговий, лише його старший свояк

*) Книжка видана популярним видавництвом „Українською Бібліотекою“, отже призначена якраз для широких мас — селян, себто незрілих читачів. — *Ред.*

Несторович. Сам жеж герой щойно розвивається: том закінчений його семинарійною матурою.

Повість ця належить до творів, писаних з великою любовю й привязанням до справи — але з далеко меншим уже письменницьким хистом. Та все таки, на тлі нашої популярної літератури того роду вона відбиває своєю свіжістю та почуттям міри в композиції. Нема в ній основної хиби подібних інших творів, а саме нема непотрібної розтяглости описів та міркувань. Хто знає, чи не добре сталося, що автор був звязаний скромним розміром стандартових 128-и сторінок „Української Бібліотеки".

Особливу вартість має ця повість, як документ української учительської й семинарської недолі в умовинах галицької адміністративної й шкільної політики. До найцікавіших, а одночасно й до найбільш удатних під літературним оглядом належать ці партії книжки, в яких подані сцени зі шкільного життя в учительських семинаріях. Простенько, без великих письменницьких аспірацій, автор відтворює в тих місцях життя йому найкраще знане. Зате до рівня третьорядної писанини сходить повість майже всюди там, де автор силується на поетичність; найфатальніше під цим оглядом вийшли в повісті любовні переживання.

Приписую цьому творові першорядну популяризаційно-освідомлюючу вартість для села. Так і відчувається при лектурі цієї книжки, що наше село таких творів, з ріжних ділянок національного життя, потребує якнайбільше. І лише одно, покищо у нас не все здійсниме побажання ворушиться в душі: щоби мистецька вартість таких книжож дорівнувала їхньому виховному значінню. *м. г.*

Ростислав Єндик: **Проклін крови**. Львів 1934. Видавництво „Батьківщина". Стор. 101, 16⁰. Зінета В. Ласовського.

Книжка-оповідання про Довбуша. Розуміння життя славного опришка автор спер не на історичній правді, але на „правді" гуцульських пісень. А й з них узяв не загальний мотив, тільки саме ті ріжниці, що заходять між поодинокими піснями. „Ці різниці є не тільки висловом творчої туги гуцулів, постулятом нашого часу, але і з а г а л ь н о у к р а ї н с ь к и м н а р о д н і м в і р у в а н н я м, якщо можна заключати з тих дрібних даних, що їх я маю тепер у своїх вуках". (Слово від автора; підкреслення моє, Т. Р.).

Хоч з того „Слова" заповідається наче якась річ поважнішої літературної вартости, то проте „Проклін крови" не виходить поза жанр т. зв. популярної літератури того рода як прим. „Без праці" Івана Франка. Отже: оповідання цікаве, основане на народніх мотивах, має за ціль повернути його народові, обогачене темпераментом творця й його ідеями, часто тенденційними.

В „Проклоні крови" Довбуш виступає раз як князь-півбог, другий раз як звичайний чоловік. Те противенство викликує зудар, що стає причиною упадку Довбуша. Згордів Довбуш дуже й убив брата з Вел. України за те, що той вказав йому на обовязки супроти народу. Те вбивство наложило на Довбуша проклін пролиття б р а т н ь о ї крови: Довбуш стратив ціль у життю й упав від кулі трусливого Штефана. Такий зміст оповідання Єндика.

Які ж ідеали-тенденції хоче автор впоїти в своїх читачів? Найважніша ідея всього оповідання і добра і зла в собі. Добра — бо справді „Братня кровця не водиця, проливати не годиться" (101 ст.). Зла — бо символ сили Довбуша, громову бартку, можна безкарно звертати на інших людей, тільки не на с в о ї х братів: „Витягнути бартку — це значить сповнитися ненавистю і люттю до ворогів і нею безнастанно горіти"... (натомість) „ніколи не смієш піднести громової бартки на свойого брата" (ст. 19—20). Отже маємо тут виразно тальмудистичну етику: ближнім є тільки брат й етика обовязує тільки супроти нього. Такі „ідеали" автора — ніщо інше, тільки ідеали поганських націоналізмів, особливо расизму-гітлеризму, в якого суті лягла жидівська етика, хоч сам він ніби антисемітський. Ще кілька примірів. „Тяжка є племінна ненависть... Ця ненависть не розлучує, але лучить і вони (противники) шукають себе, щоби один знищив другого" (ст. 8). „Тільки ненависть, кров і сльози відзначують непростих людей та роблять

з них земних богів“ (ст. 16). „Аж тепер вчувся Олекса перероджений. Запах пролятої вражої крови освідомив, просвітив, переродив Олексу. Не тільки божа бартка і слова діда, але і пролята кров перехрестила й охрестила Олексу (ст. 24). „Все, що робить чоловік за своєю волею, є новим, вищим порядком або непорядком. Порядком для нього, безпорядком для його ворогів“ (ст. 79). Здається, досить тих цитатів, щоби переконатися, який поганський дух віє з „Проклону крови“. Цей поганський дух **обоження пристрасти** в описах Гуцульщини вже просто традиційний („Камяна душа“ Хоткевича, „Тіні забутих предків“ Коцюбинського й б. і. творів нашого письменства). Не перечу, що дух поганського двоєвіря в народній етиці й догматиці чи не найсильніший саме на Гуцульщині. Але, щоб робити з того зла якесь національне табу, це непростимий гріх якраз супроти Нації! Особливо ж грізний той дух, коли його поширюється в популярних книжках, тай то ще популярного видавництва („Батьківщина“!).

Не кращі й інші „ідеали“, що їх проголошує Єндик устами своїх героїв: проміскуїтизм, пияцтво, гайдамацтво. Описує їх автор з насолодою кілька разів (ст. 46, 57, 53, й і.), не зазначуючи проте ні словом, що їх осуджує. Quis tacet, consentire videtur.

„Ой любив я дівок сорок,
А молодиць триста,
Та шьи в Бога є надія,
Шьо душьичка чіста“ (ст. 47). — гадав собі хіба за Іванчіком Рахівським і сам автор. .

Я вже згадав про сумну „традицію“, за котрою пішов Єндик. Але — розглядаючи дальше його „ідеали“ — доходимо до висновку, гумористичного на перший погляд: майже всі „ідеали“ неначе взяв Єндик з деяких творів „Української Бібліотеки“... Отже приміром герой Єндика придніпрянець Михайло Український і його ідеали це немов проста копія придніпрянця-різуна з Голубцевої книжки „Вчорашня леґенда“ (вид. „Укр. Бібл.“): Михайло Український топором двері виважив з ржавих завіс і кинув їх на жидівське сміття, щоби побідна свобода широко як степ розпаношилася та не спинювалася в одвірках ні на одну мить, тільки вливалася, переливалася“ (ст. 45). Або придніпрянські звичаї: „— Звичаї? — два закони панують у нас“. — каже Український — „Один підчас спокою, другий підчас війни. Перший — роби, що хочеш, другий — повинуйся безоглядно старшині“ (ст. 82). Чи не є це немов копія Голубцевого придніпрянця, що на першому місці ставить „степову натуру, яка не мірить нічого, ані не важить, нічого не жалує й нічого не передбачує, а так просто і щиро кидається з обіймів життя в обійми смерти“ („Вчорашня леґенда“, ст. 103). Знов же ненависть до панів, яку Єндик проповідує, це теж „традиційна“ позичка з ідеольоґії „Української Бібліотеки“. Є вона там і в згаданій книжці Голубця, а ще більше її в О. Турянського „Син Землі“. З того останнього автора до Єндика в „Проклоні крови“ нема й пів кроку, особливо в ідеї обожання природної вродженої добрости „Сина Землі“ й Довбуша („раса не може бути зла“) і навіть атмосфери тай самого стилю. Характеристичне для манери Турянського помішання інтелектуального з істеричним: патос і тривіяльність, накопичення порівнань або знов їх відсутність, погана асоціяція, часом недостача мовного інстинкту (ґазетні вислови, чужа складня, варваризми) й под. все те зустрінемо і в Єндика. Характеристичний для творчости Турянського почин оповідання від дедукції (зрештою прикмета кожної „робленої“, силуваної і при тім істеричної творчости) моралу до індукції акції й порівнань, найдемо скрізь і в Єндика (прим. оповідь про племінну ненависть, ст. 8—10). Тривіяльний гумор Турянського (nota bene зовсім подібний до ґазетного тривіялізму Будзиновського) найдемо і в Єндика: „Запалена олія в ровах бухнула до неба й огненним перстенем схопила за горла обляжених, але непобіджених по засадам команданта та тактиці і стратеґіці пана полковника фон Курцгерца з року 1600 і якогось там“ (ст. 41). Зовсім з духа Турянського й такі абстракційно-часописні, псевдопоетичні фрази як прим.: „Відразу фалш зігнувся в троє за своїм прилавком“ (ст. 45); уявіть собі: фалш має прилавок!

Щось садистичного й чужого расово — монгольського чи жидів-

ського — мають для нас „флейтухівсько-кишкові“ описи різунств та любощів. „Нехай їм насіння в жіночих черевах каменем стане“ (ст. 19). „Одною рукою як кліщами вхопив за сорочку, другою за ремінь, підхопив ватага в гору, хвилинку подержав, а там товкнув ним до смереки. Стертий на гамуз лежав ватаг у ногах. Ні, не ватаг лежав, лежала купа кривавого мяса, що парувала, маковими платками розсипалася та роздувала (sic!) ніздря Олексі“ (ст. 24). „Марічка оплітаючими перегинами смаглого тіла довкола себе розхлюпує пестощі“ (ст. 49). „Схопивши себе за вуха, пють їх (поцілунки) як з двоушних збанків“ (ст. 56). „Місяць, що товстими краплями розпливався по небі“ (ст. 48). Так і чується в тих усіх описах не українську, а чужу й то зовсім чужу кров.

Часто зустрічаємо у автора і оригінальні порівнання, „розгойдуються і колишуться наче осіння отава під вечірнім вітерцем“ (ст. 25 й і.), які вказують на це, що з автора міг би бути справжній поет. Але зараз же псує те добре враження публіцист, і то нераз в тім самім описі: „А взнісши сталеві бартки“ (ст. 25). „Стужіло око молодняка як ріг, очманіло ненавистю і встеклістю, ноги зірвалися в бажанні перемоги до блакитної бинди“ (ст. 14). Псують те добре враження й варваризми: овади, встеклість, взнісши, пукала, танечна гармонія, знечулів, габіт, окрики й под. Вряди-годи і складня буває наче в перекладних новинках якогось щоденника: „Втрутив Цвібельдуф іронічно, найбогатший жид, переходячи мимоходом“ (ст 37).

Збираючи сказане, мушу ствердити, що хоч в Р. Єндика є проблески таланту, то все ж його „Проклін крови“ злий, і формально як твір мистецтва, і морально задля своєї поганської ідеольогії. *С. Л.*

О. Др. Йосиф Сліпий: **Паломництво до Святої Землі**. Аскетична Бібліотека Гр.-кат. Духов. Семінарії у Львові т. VІ. Львів, 1935 р. Стор. 200, 16⁰, орієнтаційна карта Палестини і 33 ілюстрації.

Останніми часами дуже змінилися літературні уподобання читацького загалу. Перестали бути модними твори з ліричною закраскою, читачі стали розхоплювати твори епічні, твори, що змальовують життя. Таких творів у нас було і є небагато. Тому їх місце заняли спомини й описи подорожей.

Глибшими причинами тієї зміни стали з одного боку історичні події, що так основно переміняли політично-національні відносини, а з другого щораз то більше і більше зростаюча нудьга, породжена механізацією нинішнього життя. З одного боку люди, заінтересовані подіями, що відбилися на долі країв і народів, радо читають присвячені їм спомини, з другого боку бажають утечі від щоденної одноманітности і коли самі не можуть подорожувати, то находять відпочинок бодай в описах подорожей і в звязаних з ними враціннях.

Цьому наставленні уваги нинішнього громадянства не до одиниці, але до збірноти завдячує український читач цілу літературу про воєнні події з 1917—1921 рр. І коли спомини з війни на загал безупинно ростуть, то подорожничих описів, що так легко визволюють нас із дужих обійм буденщини, все ще обмаль.

Тому український читач дуже радо витає кожну книжку, що веде його в інші краї — Америку чи Китай, Патаґонію чи Сагару. Бо головне не в цьому, який край описується, але в цьому, щоби перенестися думками і почуваннями понад нинішні кордони і злободневні, дуже часто майже нерозвязні „проблєми“. Одним словом, коли неможлива дійсна утеча від труднощів життя, то люди намагаються робити це бодай в думках, бодай на хвилю. І коли воєнні спомини про недавнє минуле нераз хвилюють читача, то подорожні описи наче успокоюють.

Тому з зацікавленням бере читач у руки книжку о. ректора Й. Сліпого про Паломництво до Святої Землі, з зацікавленням далеко відміннішим від того, з яким звичайно стрічаємо всякі подорожні описи. Бо тут говориться про Палестину, про край, що через біблію, особу Христа, розвиток християнства нам такий близький, про край, в якому жив Авраам і Яків, в якому володів Давид і Соломон, про край, на якого горах і долинах лунало слово пророків, в якому на світ прийшов Христос — Спаситель світу, що своєю наукою так основно перемінив душу людини і лице Землі.

Книжку о. Сліпого беремо з бажанням наблизитися до тих давніх часів і відтворити собі образ Христового життя.

З такими самими почуваннями нетерпеливої цікавости і наче задумчивої тривоги перед чимось нам невідомим, що і в автора, супроваджаємо його в подорожі через Румунію до Констанци, через Чорне море до Константинополя і Єґейське море до Палестинського порту Яффи. Як меви за кораблем, так історичні спогади линуть за автором на вид Чорного моря, Константинополя і грецьких островів.

Нарешті Яффа — хвилеве успокоєння. Але тут же зараз починається паломничий шлях до Єрусалиму, повний щораз нових вражінь і глибоких зворушень. Бо кожне сільце звязане тут з якоюсь подією зі Св. Письма і кожний камінь вмів би розповісти чимало цікавого. Одна біблійна подія пригадується за другою, вони виринають наче хвилі озера. Тисячі споминів і сцен. Все це міняється наче в калейдоскопі: Ариматея, родинне село благообразного Йосифа, Каріятріярім, де був Кивот Завіта, заки переніс його Давид до Єрусалиму, Аінкарім, родинне місце св. Івана Хрестителя та врешті Єрусалим з Гетсеманським Садом, Голгофтою і Божим Гробом, Вифлеєм, місце народження Христа, Єрихон, Йордан, Мертве море, Тавор, Ґенезаретське Озеро, Кафарнаум та інші. На вид тих місцевостей, так тісно звязаних з життям Христа, автор повторяє за св. Петром: „Господи, нам добре тут!"

Та найбільше вражіння робить на автора Божий гріб і Вифлеєм. Божий Гріб наповнює паломника екстазою, що наче підносить душу у світ з євангельської дійсности, у Вифлеємі всі дійсні переживання Різдва стають мрією, а колишня мрія перемінюється у дійсність. Здається, наче все те було вчора, хоч від того часу пройшло вже 1900 літ... Там, де колись кипіло життя, сумно шумлять пальми й евкаліпти. Людину огортає почуття глибокого безсилля, бо що ж тих кілька десятків людського існування супроти тієї вічности, що тут так проречисто промовляє з кожного місця, з кожного каменя? Противенство між нужденністю людського існування і вічністю, що так сильно накидається при читанні книжки о. Й. Сліпого, заставляє читача відірватися від дочасности, перенестися думками і почуваннями у інший світ, тужити за вищим і кращим життям, за життям, якого всі дні оцінюється під знаком тієї вічности. І головна вартість тих подорожних споминів в тім, що вони описують такі місцевості, святині, руїни і події, що здібні зворушити почування людини, вихованої в християнському світогляді, здібні викликати голод Бога у людському серці.

І коли першою і найціннішою рисою книжки о. Дра Й. Сліпого є те, що вона своїм змістом будить тугу за шляхетнішим життям, то другою її рисою,гідною уваги українців греко-католиків є те, що греко-католицьке духовенство, повне свідомости як колишніх заслуг Сходу для християнства, так і нинішнього його занепаду, розуміє велику і відповідальну ролю греко-католицької Церкви на цьому Сході та має амбіцію причинюватися до його католицького розвитку. „Ми українці католики — слова автора — становимо на Сході найчисленнішу вітку католицької Церкви і хоч не хоч спочиває також і на нас відповідальність за майбутній напрям і майбутній розвиток християнського, католицького Сходу".

Таке становище автора до Сходу, висловлене у „Паломництві до Святої Землі", пригадує подібні його слова, висловлені колись, ще в 1928 р. на сторінках книжки п. з. „Шляхом Обнови", коли при нагоді обговорювання, яку вагу Рим привязує до зединення християнського Сходу, о. Др. Й. Сліпий писав: „...великодушні слова обох невмирущих папів (Урбана VIII. і Венедикта XV., *X.*) мусять підносити в нас завжди свідомість сили нашої Церкви на катол. Сході і перти нас до зміцнення і поширення католицької ідеї не лиш в нашім народі, але на незединенім і поганськім далекім орієнті".

Як відомо, ширші овиди відкрилися перед греко-католицькою Церквою з хвилею, коли галицьким митрополитом став ґр. А. Шептицький, що звернув велику увагу між іншим також на ближче пізнання Сходу і на власну, греко-католицьку богословську наукову творчість. Дотогочасне становище Греко-католицької Церкви, становище, подібне до ролі

реконвалесцента, що поволі приходить до сил і тим тільки тішиться та не бажає вийти поза межі своєї хати, довело до того, що світ признавав і навіть сьогодні ще признає тільки римо-католиків і православних, що найшло свій вислів в події, що ані українське паломництво під проводом Митрополита А. Шептицького в 1906 р., ані о. Др. Й. Сліпий в 1934 р. не мали змоги відправити Службу Божу при Божому Гробі, тому що договір між латинниками і незєдиненими православними передбачує тільки католиків латинського обряду і православних. Та сама доля, що стрінула українців греко-католиків як в 1906 так і 1934 р., вказує, що ми залишилися поза скобками, або інакше, що ми не стали ще таким чинником, що завдяки своїй позитивній творчості придбав би відповідний авторитет серед загалу інших католиків, авторитет, що поклав би край таким аномаліям.

Та подія показує також, що правильні є зусилля нашої єрархії поглибити релігійне життя, відповідно виховати духовенство, створити вогнища наукового богословського руху, що — як кожна теорія — є передумовою кожного практичного ділання й успіху і що тільки шляхом внутрішнього скріплення може прийти зріст значіння на зовні.

На щастя, люди, що мають зрозуміння можливостей Греко-католицької Церкви на Сході, витривало працюють над її відповідною підготовкою. Почин Митрополита А. Шептицького заснувати Богословську Академію та його ідейний провід, орґанізаційно-наукова і педаґоґічна діяльність її ректора о. Дра Йосифа Сліпого, наукова праця її професорів — все це може послужити доказом, що оправдані були надії Урбана VIII. і Венедикта XV., що українці можуть прислужитися справі Церковного зєдинення.

„Паломництво до Святої Землі“ позволяє надіятися, що та перша поїздка о. рек. Й. Сліпого на Схід буде тільки початком його звязків з тим Сходом, що вона причиниться як до основнішого пізнання цього Сходу у нас, так і до зросту авторитету української Греко-католицької Церкви на тому ж Сході.

Коли перша частина споминів о. Й. Сліпого — це опис дороги до Палестини на кораблі морем, друга — найбільша — це опис Святої Землі та її релігійних і мистецьких памяток, то третя, — що закінчує книжку, — це спомини і враження з побуту в Атенах і Константинополі, спомини, повні роздумування над тим, що довелося авторові побачити і пережити впродовж 14 днів — від 1—15. травня 1934 р. Вони звязують в одну цілість Палестину — колиску християнства, Грецію, що дала свою зовнішню культурну форму християнству і Византію, в якій християнство стало державно творчим елементом.

Книжка має цілу низку влучних літературних порівнань, що зраджують в авторі людину вражливу на вимову красок: „на північ рудіють гори, грають в проміннях сонця червоні збічча і красується білий Назарет“. Або опис гір: „Трясе своїм білим волоссям могутній Герман...“ і багато ін.

Хоч як багато місця автор присвятив описові самої Палестини, її історії і памяткам, то проте не знехтував нинішнього її стану, а особливо сіоністичного кольонізаційного руху та жидівсько-арабської ворожнечі.

Книжка о. Дра Й. Сліпого свідчить, що втоптаний шлях українського народу до Господнього Гробу не заріс, що ігумен Данило Монах, Мелетій Смотрицький і паломники з 1906 р., без огляду на всі перепони, мають своїх наслідників. *Х.*

о. Др. М. Конрад: **Націоналізм і католицизм.** (Відбитка з час. „Мета“). Бібл. Укр. Кат. Союзу ч. 2. Накл. Вид. Кооп. „Мета“. Львів, 1934, 45 ст. 16⁰.

Є ми добрими католиками, але є ми і добрими українцями. Любимо Божу Правду і працюємо для закріплення Царства Божого на землі, але любимо й Українську Націю і змагаємо до її росту й сили. Керуємося в своїх змаганнях Божими заповідями, але маємо на увазі теж добро й інтереси Українського Народу. Чи не заходять між обома напрямними конфлікти й сутички, чи не суперечать вони собі? — ось таке питання сильно загострилося серед української молоді, коли українські націоналісти кинули гасло: „Україна понад усе“. І хоч поміркованні носії того гасла в теорії ви-

ясняли, що Україна тільки понад усе земське, то в практиці скрайні елементи густо-часто ставили добро України, і то зле поняте, і понад усе Боже, понад Декальоґ, уважаючи його у націоналістичних змаганнях навіть перепоною, що обмежує вибір засобів до цілм. А інтереси нації, на їх думку, жадних обмежень мати не повинні, через що дехто й важився ставити великий знак запиту, чи практикуючий католик може бути справжнім націоналістом. І у деяких молодих щирих католиків заворушилась в серці грижа: Чи сповняючи як слід Твої Заповіти, Боже, перестаємо бути справжніми українськими патріотами? Чи направду стоячи на сторожі Кивота, нехтуємо вимоги добра нації. І чи та вища і свята Любов противиться любові земській? — З ясною і річевою відповіддю на такі питання поспішив студентській молоді о. Др. М. Конрад, як її добрий душпастир, а одночасно професор соціольоґії і фільософії в Богословській Академії.

Зрівноважено, хоч не без темпераменту, обговорює автор коротенько важніші проблєми, звязані з тією відповіддю, як націоналізм і патріотизм, початки націй, добро людства, національні держави, передвоєнний націоналізм, модерний націоналізм і його обоснування в противній християнству фільософії Ніцша, волюнтаризм, аморальність, український націоналізм в оформленні Донцова і т. п., щоби по зясованню тих проблєм перейти врешті до самої відповіді. — Католицька релїґія не спинює націй в їх природнім рості й розвою — звучить відповідь автора. — Вона подібно як сонце присвічує всім народам і дає їм силу й життя. Як кожна ростина, черпаючи життєдайні соки з сонця, росте згідно зі своєю природою і вимогами, подібно і націям католицька релїґія не перешкоджає розвиватися згідно зі своїми традиціями і вимогами і т. д. Одначе модерний націоналізм тільки тоді буде корисний для націй, коли він себе обмежить Божим законом. Автор порівнює модерний націоналізм з тягарцем на шнурку, що його довкруги обертаємо по колі. В теорії в н має відосередну силу погубну, ворожу католицизмові, — але в практиці ділає доосередна сила, що не допускає тягарець вийти поза коло, по якім обертається. І саме католицизм змагає до того, щоби той тягарець не перейшов поза межі, визначені католицизмом, щоби той шнурок не урвався, щоби відосередна сила не перемогла доосередньої і того кола не розірвала. Чи модерний націоналізм поведе людство до щастя, чи до руїни, це залежатиме від того, чи він залишиться в межах того закресленого католицизмом кола і тим колом споїть нації, як міцним обручем, чи той обруч розірве і пхне всі нації в обійми розпаду, анархії, взаїмної різні і руїни. Замітний зворот сучасних націоналізмів до католицизму (заключування конкордатів і заяви державних мужів) дають авторові надію, що сучасні націоналізми ставатимуть щораз то більше поміркованї і згаданого обруча не розірвуть. Автор кінчить свою книжечку побажанням, щоби у нас ті два ідеалізми: релїґійний і національний: католицьке „вірую“ і націоналістичне „хочу“ гармонійно злучилися як два чисті тони української душі в один акорд, щоби розбудили наші зівялі серця — а повстане нова ера віри, любови й сили, національної могутньої єдности й одного непоборного фронту.

Можна би мати хіба лиш деякі замітки щодо окреслення поняття нації й її ґенези, на що, як відомо, існують не все збіжні погляди, але такі окреслення не мають очевидно для вирішення головної теми: відношення націоналізму до католицизму найменшого значіння.

Обговорювану книжечку кожний прочитає з вдячністю для автора, що кинув жмут світла в мряковину й хаос думок, — що витворився у нас довкруг взаємовідносин католицизму й націоналізму, — усунув багато необоснованих упереджень та спрямував погляди на ті проблєми в правильне русло.

Дзвони 1935 (2-3) *П. Б.*

Др. Володимир Залозецький: **Церковне Мистецтво** І. Огляд історії старохристіянського мистецтва“ Львів 1934. Накладом Гр.-кат. Богословської Академії. 169 сторін тексту + 73 ілюстрації на XLII таблицях т. IV°.

Оце черговий XIII-ий том „Праць Гр.-кат. Богословської Академії у Львові, що виходить під проводом о. ректора др. Йосифа Сліпого. Як

підручник історії мистецтва є тим цінніший, що з цієї ділянки немає в нас багато праць. Старохристіянське мистецтво діждалось вже у інших народів величезної науксвої літератури. Вона містить в собі багато вирішених фактів, але також чимало гіпотез, спірних квестій та й односторонніх поглядів. З цим усім розправляється автор зовсім обєктивно і дає дуже ясний погляд на старохристіянське мистецтво, беручи під увагу найновіші здобутки науки. В першім розділі (Найстарші памятки старохристіянського малярства) віддає автор голос „підземному Римові", катакомбовому мистецтву, що серед моря антично-римського мистецтва вдержується самостійно завдяки новим християнським ідеям. Очевидно, що при помочі 16-ти ілюстрацій важко необізнаному з матеріялом читачеві добре зрозуміти суть катакомб та їх малярства, одначе скромність ілюстрацій заступають тут ясні та приступні пояснення. Автор стоїть на становищі, що римські катакомби та їх мальовила з II—IV ст. є самостійним твором християнських громад Риму, що не повстали вони ані під впливом римського ані під впливом східного мистецтва (пор. ст. 24 і слід.). Подібно й старохристіянська різьба (другий розділ) II—VI ст., головним чином саркофаґи, підкреслюють передовсім нові християнські проблєми. Вони отрясаються скоро з впливів римського мистецтва, з „обєктивної-тілесної античної краси" та дають декорацію, що промовляє до видця, пройнятого глибокою вірою. Таксамо в ділянці архітектури (третий розділ) автор вміло доказує, що домінуючим чинником в повстанні цієї архітектури не був Схід, але римська християнська базиліка, що повстала можливо під деяким впливом римської архітектури, одначе застосувала запозичену форму до нового культу (ст. 52—53). Старохристіянська архітектура приймає деякі мотиви з поганської архітекури, але йде всеціло по лінії нових християнських потреб до трансцедентальних цілей від примітивної прямокутної форми, закінченої абсидою, до трьохнавної і т. д. Розвій базиліки залежав згідно з гіпотезою Віттінґа („Die Anfänge christlicher Architektur") від різних фаз участи християн у приготованні матерії Пресвятої Тайни Евхаристії (ст. 62—63). В монументальнім старохристіянськім мистецтві (четвертий розділ) відіграла головну ролю мозаїка. Мозаїкову техніку та декорацію переняли напевно по античнім мистецтві, одначе як усе старохристіянське мистецтво застосували її до нових цілей. В IV-тім ст. в цім старохристіянськім малярстві є ще слідний вплив стилю, що існував в катакомбах, від половини цього ст. і в V-ім ст. слідний вплив античного малярства, а згодом йдуть щораз більші абстрактні тенденції в старохристіянськім малярстві аж до раннього візантійського малярства. Головні течії монументального малярства обговорює автор на добре дібраних прикладах, ілюстраціях базилік Заходу. Схід, подібно як і в інших ділянках старохристіянського мистецтва, кидає тут мало світла. Приступно та цікаво зображує автор справу старохристіянського мініятурного та книжкового малярства, а вкінці (пятий розділ) характеризує коротко старохристіянський промисл. В шестім розділі обговорює автор всесвітнє значіння старохристіянського мистецтва, що не лише приготовляє новий світ мистецьких форм, але перенимає і передає світ старих форм. Чим більше зближується старохристіянське мистецтво до середньовічної доби, тим більше заникають античні здобутки в римській частині держави, підчас коли зберігається там, де ще зберіглися живі залишки античного світа, а це в византійській імперії. Українська наука повинна бути вдячна авторові, що своєю книжкою дає методично добру синтезу старохристіянського мистецтва. Спеціялісти-дослідники знайдуть в ній збір пребагатої літератури, що відноситься до кожньої ділянки обговореного мистецтва і частинне насвітлення цієї літератури. Книжка є необхідна також як підготовка до зрозуміння так близького нам візантійського церковного мистецтва, про яке, сподіємося, буде трактувати один з слідуючих томів „Праць Богословської Академії". —

Ів. Старчук.

З преси і журналів.

В своїй редакційній замітці зробили ми М. Рудницькому два закиди (Дзвони, ст. 40 с. р.), саме, що він в своїй статті про українську літературу в У. З. Е.: 1) поминув деяких першорядних письменників, 2) згадав другорядних і третьорядних письменників радянських, а поминув таких же галицьких. У своїй статті в Ділі (з 16. II. с. р.) М. Р. на перший наш закид відповів, що справді він „пропустив через недогляд.... прізвище В. Софронова", а також що „з незгаданих ним інших авторів до огляду *могли би* ввійти з великою бідою щонайбільше ще три-чотири". Без огляду на те, скільки ще тих авторів могло би ввійти до огляду і чи з бідою, чи без неї, то фактом є, що своєю відповіддю М. Р. перший наш закид признав слушним. З відповіди ж на наш другий закид М. Р. зовсім зрезигнував, зазначуючи, що це „треба б и довго (може і без успіху) розяснювати". А—qui tacet, clamat... Отже оба наші закиди М. Р. своєю відповіддю в суті речі признав стійними. І справді треба аж надто дивуватись, чому М. Р., потверджуючи наші закиди, одночасно накидується на редакторів „Дзвонів" і їх літературні погляди та ще й зазначує, що „можна б на таку статтю не відповідати". М. Р. мабуть мав на думці, що він не має що відповідати Ще слівце на маргінесі: прізвище В. Софронова пропущене через недогляд. Цікаво, скільки таких недоглядів зробив М. Р. у всіх колюмнах книжки такого підручникового характеру на довгі літа як У. З. Є. Також цікаво, чому письменники, що могли би ввійти до У. З. Е., не мусять увійти, і що ще їм треба зробити для того примусу.

Вістник (стр. 74. с. р.) обурений, що ми сміли скритикувати деякі книжки його книгозбірні, не маючи що нам безпосередно закинути, змішує наш журнал з іншими часописами і взагалі з „елітою" галицького загумінку, щоби несвідомий читач закиди, стійні евентуально супроти кого іншого, відніс також і до нашого журналу. І так з писання Вістника виходить, що навіть коли в ЛНВ писали Стефаник і Черемшина, і тоді будьто „Дзвони" твердили, що „в ЛНВ нема літератури". — В дійсності ж в тому часі Дзвони ще взагалі не існували Дальше виходить, що хто пише в Вістнику, той у нас засуджений на напад або промовчання, а на ділі з приводу появи 1. ч. Вістника Дзвони (1933, ст. 142) писали, що „сильним являється вірш Е. Маланюка" (і часть вірша зацитували) та що „добрими є теж вірші Л. Мосендза і В. Постригача", як також Дзвони сейчас по появі зрецензували всі книжки книг. Вістника; якщо заслугували на це, то прихильно, як нпр. книжку про Муссоліні (ст. 194, 1934), якщо ж ні, то менше прихильно, або й зовсім неприхильно. Виходило б, що до „Дзвонів" прийшли якісь люди через більшовизм чи загравизм, в дійсності ж це зовсім неправда („Дзвони" відповідають лиш за своїх співпрацівників) і хотіли б ми, щоб Вістник подав нам імена тих людей. Пише В-к, будьто „Дзвони" про Герреса кажуть „то нам ідеал знайшли"; в дійсності ж Дзвони (ст. 502, 1934) поставились до постаті Герреса, в якого релігія була фундаментом цілого світогляду, дуже прихильно і виступили лише проти викривлювання образу тієї позитивної постаті. Стилізує В-к думки так, щоб виходило, будьто наш журнал хоче затулити хвіртку на Захід і боїться впустити свіжого повітря; в дійсності ж „Дзвони" напр. вмістили обширну статтю про „Світогляд Гітлера" ще скорше (в числі за серпень—вересень 1934), як В-к видав свою книжечку про нього. Ні, не бояться „Дзвони" свіжого повітря з заходу, а *тільки очищують його від всіх отруйних ґазів, як теж від тих хемікалій, якими Донцов підправляє те повітря в своїй лябораторії* (як нпр. кн. про Герреса). Врешті ще один дуже характеристичний для Донцова „трік". В анонсі на книжечку „Муссоліні" (2. стр. окладинки, кн. 1. с.р.) цитує він похвалу на свою передмову до „Муссоліні" з італійського журналу (до речі, такі похвали звичайно пишуть українці, прихильники даного видавництва), а під тим містить наші завваги про його передмову до „Герреса" як такі, що відносяться до передмови до „Муссоліні". В дійсності ж до передмови Донцова в кн. „Муссоліні" ми жадних зауважень не робили (гл. „Дзвони", стр. 194/5, 1934). Хіба тих вістниківських „правд", „згідних з дійсністю", в міщених в 2-ох десятках рядків — досить. Донцові радимо рішуче приглянутись

атлетичним дужанням в цирку: Коли змагун виконає якийсь недозволений хват, але дотепний, а при тім **нешкідливий** для противника, то публика може його навіть нагородитм оплесками. Але коли недозволених хватів забагато, або хоч би й один, а шкідливий, то його висвищуть навіть власні прихильники. З таких змагань Донцов мабуть багато навчився б.

Служителі Скоропадського з-під стягу „Хліборобського Шляху" накинулись на нас з лайкою (в ч. 4. 1935.) за це, що ми в попередній книжці обєктивно й вірно зясували на основі цитатів становище до Польщі Скоропадського та його адгерентів. Це випроваджує їх з рівноваги. Але чи ми цьому винні, що скоропадщина занимає супроти польської держави становище уенерівців? Очевидно, правда в очі коле. Але ми мусимо всі прояви українського громадського життя зображувати в правдивім світлі. Не могучи нічого опрокинути з наших тверджень, в недостачі контраргументів, намагає „Хл. Ш." „кріпкими" словами на адресу редакторів „Дзвонів" як нпр. глупість і т. п. В таких словах радимо особливо редакторові „Хл. Ш.-у" в його власнім інтересі бути обережним і не викликати вовка з ліса.

З редакційного листування.

В ч. 8—9. 1934 р. в статті „Осел або розпуста як ідеал" вказав о. Др. Г. Костельник, що оповідання Романа Дудика „Осел" (в „Ділі" з 19. VII. 1934) ставить розпусту як ідеал. У відповідь на те отримав о. Костельник листа від автора того оповідання, в якім автор оправдує себе і виявляє, що він навпаки є великим противником ідеалу розпусти і своїм оповіданням хотів лише вказати якраз для осторогн, що моральною гниллю затроєні навіть „жінки з доброї родини". Автор оповід. „Осел", маючи добрі наміри, зовсім не усвідомляв собі, що його оповідання є небезпечним, бо його справді можна розуміти якраз навпаки. „Я син священика і матері,—пише Р. Дудик, — які честь і християнську мораль уважали за те, без чого людина не може жити ні існувати. А те, що було дороге моїм бл. п. батькам, є для мене святістю, а сплямлення її я уважав би сплямленням дорогої — предорогої памяти моїх батьків!" ... „моїм ідеалом є удосконалити себе як людину і то на засадах... науки Найбільшого Фільософа, Найвищого Мудрця, на непохитній науці Бога—Чоловіка Христа!!"... Таке становище Р. Дудика, на його бажання, з приємністю подаємо до загального відома. *Ред.*

Від Адміністрації.

Тим нашим передплатникам, що прислали вже передплату на 1936 р., складаємо подяку за взірцеве підтримування нашого видавництва. Взиваємо наших передплатників іти їх слідами.

Хто пришле передплату до 15. квітня 1935. на цілий рік з гори, цей платить лише **15** злотих. В післяплаті, по цім реченці, Дзвони коштують **18** зол. річно.

Для наших точних передплатників приготовляємо премії. Тому просимо користати з нагоди і прислати передплату перед 15. квітня ц. р.

Взиваємо цих, що отримали „Волинь" Уласа Самчука, заплатити за неї найпізніше до кінця березня ц. р.

Закордонні передплатники! На адресах цього числа виписуємо кожному його залеглість за Дзвони до кінця 1934. року в польській валюті. Просимо вирівнати залеглу належність до 15. квітня ц. р., бо слідуюче число вишлемо лиш тим, які не залягатимуть з передплатою.

Адміністрація потребує 2., 4. і 5. книжки Дзвонів з 1933. року. Хто хотів би ці числа виміняти за інші книжки Дзвонів або за інші наші видання, хай пришле їх до Адміністрації.

Наших прихильників і симпатиків просимо приєднувати нам нових передплатників.

ДРУГИЙ том „ВОЛИНІ", знаменитої повісти Уласа Самчука, вже друкується в нашому Видавництві.

Нові книжки.

Повне видання творів Тараса Шевченка. Т. Шевченко: Том VII Український Наук. Інститут. Варшава-Львів 1934, ст. 338, 16⁰.

Улас Самчук: Гори говорять! Роман у 2-ох част. Чернівці. Бібл. „Самост. Думки“. Накл. автора, 1934, 162, 8⁰.

І. Садовий: Безіменні плугаторі. Укр. Бібл. Л. 1935, 128, 16⁰.

С. Черкасенко: Северин Наливайко, істор. драма. Чернівці, 1934, ст. 84, 8⁰.

О. Задума: Відплата. Траґедія в 5 діях з хорами. Власним накл. Чернівці 1934.

——

О. д-р ЙосифСліпий: Паломництво доСвятоїЗемлі. Враження з подорожі. Аскетична Бібл. Гр-Кат. Дух. Сем. у Львові, т. VI. Львів 1935, ст. 200, 16⁰. Орієнтаційна карта Св. Землі і 34 ілюстр. Ціна 3·30 зол. (уже з почтовою пересилкою).

Д-р Евген Олесницький: Сторінки з мого життя. I ч. (1860—1896). Л. 1935. Накл. „Діла“, ст. 256, 8⁰. Вінєта П. Ковжуна.

М. Галущинський: З українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914—1915. Л. 1934. Накл. „Діла“. 216, 8⁰.

Сотн. Гр. Рогозний: До тайни вбивства полк. Ю. В. Отмарштайна. Чернівці 1934. Бібл. „Самост. Думки“ в Чернівцях. 68, 8⁰.

——

О. Годунько: Читанка на великий піст. Л. 1935, ст. 24, 16⁰. Ілюстр.

о. В. Породко, Ч. ОО. Редемпт.: Місія серед недовірків. Вид. Ч. ОО. Редемпт. Тернопіль, 1935, ст. 23.

Проф. М. Кобрин: Про мову Богослуження. Доклад на 5-ій Комісії Передсоборного Зібрання. Луцьк, 1935. Накл. В-ва „Укр. Нива“. 124, 8⁰. (Правосл.).

Збірник матем.-природн. лікар. секції Наук. Тов. ім. Шевченка. Том XXX. Л. 1934. 144, 8⁰.

Д-р І. Мірчук: Хрістіян Вольф та його школа на Україні. Накл. Ред. „Записок ЧСВВ.“ Жовква 1934.12, 8⁰.

Історія України. Ч. III. Козаччина. Ілюстр. М. Фартуха. Діточа Бібл. ч. 1. 1935. Вид „Світ Дитини“. 96, 16⁰.

Dr, W. Kubijowytsch: Die Verteilung der Bevölkerung in der Ukraine mit einer Karte. Berlin 1934. Beiträge zur Ukrainekunde. Herausgeg. von Ukrainischen Wissenschaft. Institut. II. Heft. 40, 8⁰.

М. Кулицький: Карта Греко-католицької Львівської Архієпархії Мірило 1 : 300.000. Накл. Греко-Кат. Митр. Консисторії. Л. 1935.

Р. Єндик: Антропольоґічні прикмети українського народу. Л. 1934. Накл. Фонду „Учітеся“, ч. 16. Наук. популярна бібліотека Т-ва „Просвіта“. 128, 16⁰.

Др. М. Скорик: Бойківські писанки. (Нарис), Формат: 247×175 мм. Ст. 9+5 таблиць писанок. Відб. з „Літопису Бойківщини“.

Іван Левинський: Його життя і праця. Л. 1934. 52, 16⁰. Накл. Аґрон.-техн. Т-ва „Праця“ ім. І. Левинського у Л.

А. Редькевич: Наука про світло, фізика — частина IV. В-во Самоосвіта 1935. ч. 63. 38, 16⁰.

Ф. Коковський: Віддовження села. Л. 1935. Накл. Т-ва „Просвіта“. 64, 8⁰.

Календар „Праці“ на 1935 р. Вид. Василіян у Прудентополіс. Бразилія. 114, 8⁰.

——

І. Омельський: Народні пісні — на жіночий або мужеський хор.

Вязанка Гаґілок на мішаний хор. Музична накладня „Торбан“ у Львові. Стор. 4.

Найкращі танкові пісоньки на карнавал 1935. Тексти: Осип Курочко й Евген Ткачук. Стор 8, 8⁰.

Errata: В ч. 12. 1934 р. в вірші „Народня Муза в Вертепі“, стр. 521, рядок 25 згори є: з підтятою йшла головою, має бути: з піднятою..., У некрольогу М. Грушевського, стр. 574, р. 14 і 15 зг. є: „Генетична соціольогія“ і „Початки громадянства“, м. б.: „Генетична соціольогія — Початки громадянства“. В ч. 1. 1935 у ст.: „До метод. іст. літ. М. Грушевського“, ст. 27, р. 13 знизу є: та героїчний, м. б.: на героїчний; ст. 29, р. 21 згори є: порівнання фолькльору, м. б.: використання фолькльору. У ст. „Лицар чести“, ст. 31, р. 8 знизу: „Юрналь..., м. б.: „Журналь...; р. 5 знизу: ніколи, м. б.: ніким.